

05.2020

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

**Έρευνα ΕΚΚΕ:
World Internet Project (WIP) Greece**

Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα

Ελληνική Ομάδα World Internet Project (WIP),
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)

ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΣ ΤΟΥ WIP ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

Νίκος Δεμερτζής, Διευθυντής & Πρόεδρος ΔΣ ΕΚΚΕ, Καθηγητής στο Τμήμα ΕΜΜΕ ΕΚΠΑ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ ΤΟΥ WIP ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΚΥΡΙΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ:

Χαράλαμπος Τσέκερης, Ερευνητής ΕΚΚΕ

Μάιος 2020

Συγγραφική ομάδα (ΕΚΚΕ)

Χαράλαμπος Τσέκερης

Νίκος Δεμερτζής

Απόστολος Λιναρδής

Δήμητρα Κονδύλη

Κατερίνα Ηλιού

Όλγα Παπαλιού

Αμαλία Φραγκίσκου

Χριστίνα Φρέντζου

Περιεχόμενα

Επιτελική Σύνοψη	5
Ευρετήριο Γραφημάτων	6
1. Εισαγωγή	8
1.1 Το πλαίσιο και η συγκυρία.....	8
1.2 Η παρουσία και οι προοπτικές του διαδικτύου στην Ελλάδα.....	12
1.3. Ερευνώντας το διαδίκτυο	15
2. Η έρευνα	17
2.1 Μέθοδος συλλογής στοιχείων - Πληθυσμός - Κάλυψη - Δομή δείγματος.....	17
2.2 Μέθοδος δειγματοληψίας.....	18
2.3 Δεδομένα.....	19
2.4 Ποσοστά ανταπόκρισης.....	20
2.5 Δημογραφικά στοιχεία.....	20
3. Γενική χρήση και πρόσβαση	23
3.1 Η χρήση του διαδικτύου	23
3.2 Πρόσβαση στο διαδίκτυο.....	31
4. Ψηφιακό χάσμα	36
4.1 Χρήση του διαδικτύου και περιφέρεια	36
4.2 Χρήση του διαδικτύου και ηλικιακή κατηγορία.....	37
4.3 Χρήση του διαδικτύου και εκπαιδευτικό επίπεδο	38
4.4 Χρήση του διαδικτύου και φύλο	39
4.5 Χρήση του διαδικτύου και εισοδηματική κατηγορία.....	39
4.6 Χρήση του διαδικτύου και εργασιακή κατάσταση.....	40
4.7 Δεξιότητες χρήσης διαδικτύου.....	41
5. Χρήσεις του διαδικτύου	43
5.1 Επικοινωνία.....	43
5.2 Πληροφόρηση.....	44
5.3 Ψυχαγωγία.....	46

5.4 Ηλεκτρονικές Συναλλαγές	47
5.5 Μάθηση	49
6. Κοινωνικό κεφάλαιο εντός και εκτός διαδικτύου	50
6.1 Διαπροσωπική εμπιστοσύνη στο διαδίκτυο	50
6.2 Διαπροσωπική εμπιστοσύνη στην καθημερινή ζωή	51
6.3 Χρήση διαδικτύου για διατήρηση-ανάπτυξη σχέσεων	51
6.4 Διαχείριση χρόνου για τη διατήρηση σχέσεων	53
6.5 Πλήθος ευχητήριων καρτών που δέχονται/πραγματοποιούν τα άτομα.....	55
6.6 Άτομα «κόμβοι».....	55
7. Αξιοπιστία, ιδιωτικότητα και ελευθερία	57
7.1 Εκτιμήσεις για την αξιοπιστία των πληροφοριών στο διαδίκτυο	57
7.2 Διάκριση ψευδών ειδήσεων	59
7.3 Θυματοποίηση μέσω διαδικτύου	60
7.4 Παραβίαση της ιδιωτικότητας.....	61
7.5 Φόβος παραβίασης της ιδιωτικότητας.....	62
7.6 Πολιτική επάρκεια	64
7.7 Ελευθερία της έκφρασης.....	65
8. Συζήτηση και συμπεράσματα	67
Βιβλιογραφικές Αναφορές	73

Επιτελική Σύνοψη

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) παρακολουθεί συνεχώς τις κοινωνικές και κοινωνιοτεχνολογικές εξελίξεις με στόχο να δώσει ώθηση στη χάραξη πολιτικών βάσει τεκμηρίων και να ανταποκριθεί στην ανάγκη για έγκαιρη και αξιόπιστη πληροφόρηση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, έχει αναλάβει από το 2015 την πρωτοβουλία να διεξάγει μεγάλης κλίμακας έρευνα με κύριο πεδίο μελέτης την καταγραφή της διείσδυσης και των πολλαπλών επιδράσεων των διαδικτυακών υποδομών στην ελληνική κοινωνία, φιλοδοξώντας σε μια επιστημονικά ελέγξιμη και φιλοσοφικά αναστοχασμένη θεώρηση των φαινομένων του ψηφιακού κόσμου μας. Συγκεκριμένα, η εμπειρική δειγματοληπτική έρευνα World Internet Project Greece υλοποιείται από το ΕΚΚΕ και εντάσσεται στη σύμπραξη World Internet Project, μια διεθνή σύμπραξη πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων που αποτελείται από περισσότερες από 30 χώρες διαφορετικών ηπείρων. Πρόκειται για ένα διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα που ξεκίνησε το 1999 και διευθύνεται από το Annenberg School Center for the Digital Future του Πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνιας (ΗΠΑ), υπό τον Καθηγητή Jeff Cole. Στην παρούσα έκθεση παρουσιάζονται αναλυτικά τα περιεχόμενα του τελευταίου γύρου του World Internet Project Greece (2019), που αφορούν στην ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων του «ελληνικού διαδικτύου», όπως το ψηφιακό χάσμα, οι χρήσεις και η πληροφοριακή/ψυχαγωγική αξία του διαδικτύου, το κοινωνικό κεφάλαιο και ο βαθμός αξιοπιστίας, ελευθερίας της έκφρασης, πολιτικής επάρκειας, θυματοποίησης και παραβίασης της ιδιωτικότητας.

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν. κ.ά. (2020). Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα: Η έρευνα του ΕΚΚΕ για το World Internet Project. Αθήνα: διαΝΕΟσις.

Ευρετήριο Γραφημάτων

Γράφημα 1.	Ψηφιακή Περιφερειακή Σύγκλιση, 2008-2017	12
Γράφημα 2.	Φύλο.....	18
Γράφημα 3.	Περιοχή (Αποκεντρωμένη Διοίκηση).....	18
Γράφημα 4.	Ηλικιακές Ομάδες.....	20
Γράφημα 5.	Μορφωτικό Επίπεδο	21
Γράφημα 6.	Επαγγελματική Κατάσταση.....	21
Γράφημα 7.	Μηνιαίο Οικογενειακό Ακαθάριστο Εισόδημα	22
Γράφημα 8.	Γενική Χρήση Διαδικτύου.....	24
Γράφημα 9.	Λόγοι Μη Χρήσης Διαδικτύου	24
Γράφημα 10.	Δημογραφικό Προφίλ Των Μη Χρηστών του Διαδικτύου.....	25
Γράφημα 11.	Ιστορικό Χρήσης Διαδικτύου	27
Γράφημα 12.	Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Ανά Περιφέρεια)	28
Γράφημα 13.	Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Ανά Φύλο).....	28
Γράφημα 14.	Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Εργασία, Απασχόληση, Εισόδημα,	29
Γράφημα 15.	Τοποθεσία Διαδικτυακής Πρόσβασης	31
Γράφημα 16.	Συχνότητα Χρήσης Συσκευών.....	32
Γράφημα 17.	Χρήση Διαδικτύου Ανά Συσκευή.....	33
Γράφημα 18.	Χρήση Διαδικτύου Στο Παρελθόν (Μη Χρήστες).....	34
Γράφημα 19.	Πιθανότητες Χρήσης Στον Επόμενο Χρόνο (Μη Χρήστες)	34
Γράφημα 20.	Χρήστες και Μη Χρήστες Διαδικτύου.....	35
Γράφημα 21.	Χρήση Διαδικτύου (Ανά Περιφέρεια).....	37
Γράφημα 22.	Χρήση Διαδικτύου (Ανά Ηλικία).....	38
Γράφημα 23.	Χρήση Διαδικτύου (Ανά Επίπεδο Εκπαίδευσης).....	38
Γράφημα 24.	Χρήση Διαδικτύου (Ανά Φύλο).....	39
Γράφημα 25.	Χρήση Διαδικτύου (Ανά Επίπεδο Εισοδήματος).....	40
Γράφημα 26.	Χρήση Διαδικτύου Ανά Εργασιακή Κατάσταση.....	41
Γράφημα 27.	Χρήση Διαδικτύου (Δεξιότητες)	42

Γράφημα 28.	Συχνότητα Χρήσης (Επικοινωνία).....	44
Γράφημα 29.	Συχνότητα Χρήσης (Πληροφόρηση).....	45
Γράφημα 30.	Συχνότητα Χρήσης (Ψυχαγωγία).....	46
Γράφημα 31.	Συχνότητα Χρήσης (Τυχερά Παιχνίδια).....	47
Γράφημα 32.	Συχνότητα Χρήσης (Ηλεκτρονικές Συναλλαγές).....	48
Γράφημα 33.	Συχνότητα Χρήσης (Μάθηση).....	49
Γράφημα 34.	Διαπροσωπική Εμπιστοσύνη Στο Διαδίκτυο (Χρήστες Διαδικτύου)	50
Γράφημα 35.	Διαπροσωπική Εμπιστοσύνη Στην Καθημερινότητα (Χρήστες & Μη Χρήστες Διαδικτύου).....	51
Γράφημα 36.	Σκοποί Χρήσης Διαδικτύου για Ανάπτυξη ή Διατήρηση Σχέσεων (Χρήστες Διαδικτύου).....	52
Γράφημα 37.	Σκοποί Χρήσης Διαδικτύου για την Ανάπτυξη και Διατήρηση Σχέσεων (Σε "Πολύ Μεγάλο ή Σημαντικό Βαθμό").....	53
Γράφημα 38.	Διάθεση Χρόνου (Χρήστες & Μη Χρήστες Διαδικτύου).....	53
Γράφημα 39.	Διάθεση Χρόνου Στο Διαδίκτυο.....	54
Γράφημα 40.	Ευκητήριες Κλήσεις/Κείμενα Στο Διαδίκτυο (Περίοδος Εορτών).....	55
Γράφημα 41.	Έκκληση Για Βοήθεια.....	56
Γράφημα 42.	Πόσες Από Τις Πληροφορίες Στο Διαδίκτυο Νομίζετε Ότι Είναι Αξιόπιστες;.....	58
Γράφημα 43.	Μπορείτε Να Διακρίνετε Μια Ψευδή Είδηση Στο Διαδίκτυο;.....	60
Γράφημα 44.	Θυματοποίηση Χρηστών Διαδικτύου.....	61
Γράφημα 45.	Κατά το τελευταίο έτος, έχει ποτέ παραβιαστεί η ιδιωτικότητά σας στο διαδίκτυο;.....	62
Γράφημα 46.	Αν ναι, πόσο σοβαρό ήταν το πρόβλημα που δημιουργήθηκε; Ποιες ήταν οι συνέπειες αυτής της παραβίασης;.....	62
Γράφημα 47.	Σε ποιο βαθμό ανησυχείτε για τους παρακάτω κινδύνους παραβίασης της ιδιωτικότητάς σας στο διαδίκτυο;.....	64
Γράφημα 48.	Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις σχετικά με την πολιτική επάρκεια;.....	65
Γράφημα 49.	Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις σχετικά με την ελευθερία της έκφρασης;.....	66

1. Εισαγωγή

1.1 Το πλαίσιο και η συγκυρία

Σήμερα την ελληνική κοινωνία διασχίζουν τέσσερα σοβαρά προβλήματα: γήρανση του πληθυσμού, κλιματική αλλαγή, κρίση χρέους και ανταγωνιστικότητας και, τέλος, η πανδημία της COVID-19. Τα τρία πρώτα κινούνται σε μεσο-μακροπρόθεσμο και το τέταρτο σε μεσο-βραχυπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα. Για πολλά χρόνια, η πλημμυρική αντιμετώπιση των τριών πρώτων οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στη διαχειριστική ανεπάρκεια της δημόσιας διοίκησης και στην απουσία χάραξης και εφαρμογής χρονο-προγραμματισμένων, προϋπολογισμένων και αξιολογούμενων δημόσιων τομεακών πολιτικών. Σύστοιχη εν προκειμένω αιτία ήταν η εξακολουθητική καθυστέρηση της χώρας στην ψηφιοποίηση διαδικασιών και λειτουργιών σε όλο το φάσμα των δημόσιων πολιτικών. Η καθυστέρηση αυτή επιφέρει αυξημένο διαχειριστικό κόστος, μειωμένη ανταγωνιστικότητα και περαιτέρω αποκλεισμό ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Σε εποχή περιορισμένων δημόσιων πόρων, οι ΤΠΕ (Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας) θα μπορούσαν πράγματι να βοηθήσουν τον δημόσιο τομέα να αναπτυχθεί καινοτομικά για την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών προς τους πολίτες, με ταυτόχρονη αύξηση της αποδοτικότητας και μείωση του κόστους.¹

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι ένας από τους πιο κρίσιμους μοχλούς για την οικονομική ανάπτυξη, την παραγωγικότητα και εντέλει την ανταγωνιστικότητα μιας χώρας είναι η τεχνολογία και, ειδικότερα, η χρήση των ΤΠΕ.² Αλλά όχι μόνο σε αυτούς τους τομείς. Γενικότερα, και χωρίς να είναι πανάκεια, οι ΤΠΕ συμβάλλουν στην κοινωνική ανάπτυξη και στη βελτίωση δεικτών κοινωνικής δικαιοσύνης.³ Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς πως με τη διείσδυση του διαδικτύου και των εφαρμογών του Ιστού (Web applications) σε πλείστες όσες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, τα τριάντα τελευταία χρόνια,⁴ συντελείται σε παγκόσμια κλίμακα η μεγαλύτερη επανάσταση στην ιστορία της ανθρωπότητας. Του συρμού

1 Βλ. Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (2017). *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

2 Van Ark, B., O'Mahoney, M., & Timmer, M. P. (2008). The productivity gap between Europe and the United States: Trends and causes. *Journal of Economic Perspectives*, 22(1), 25-44.

3 Thorsten Hellmann, T. H., Pia Schmidt, P. S., & Heller, S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD. Bertelsmann Stiftung Index Report 2019*. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/social-justice-in-the-eu-and-oecd>

4 Berners-Lee, T. (2019, March 12). *30 years on, what's next #ForTheWeb?*. Geneva: World Wide Web Foundation. Retrieved from: <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30/>

είναι πλέον να μιλάμε για την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση και τη σύγκλιση φυσικού κόσμου, βιολογικής γνώσης, πληροφορικής, ρομποτικής και τεχνητής νοημοσύνης.

Τις παραπάνω εξελίξεις η Ελλάδα είτε τις παρακολουθεί εκ του μακρόθεν, είτε μετέχει σε αυτές με τρόπο τμηματικό και ανολοκλήρωτο. Βεβαίως, το ελληνικό διαδίκτυο είναι ένα από τα πολλά δίκτυα, τα οποία, σε πλανητικό επίπεδο, εξελίσσονται και μεταλλάσσονται συνεχώς μαζί με δυναμικές πολιτισμικές και κοινωνικοπολιτικές διεργασίες και μέσα από εντάσεις, συγκρούσεις, αντιφάσεις, διεκδικήσεις, συμφέροντα και επιθυμίες.⁵ Επομένως, δεν είναι μόνον οι σημειούμενες υστερήσεις στη διείσδυση και τις χρήσεις του διαδικτύου και του παγκόσμιου ιστού που συνάπτονται με τις ιδιαιτερότητες της παραγωγικής βάσης της χώρας και του πολιτικο-διοικητικού της συστήματος. Είναι και οι βελτιωτικές κινήσεις που έχουν γίνει κατά την τελευταία δεκαετία, μολοντί η συνολική δομή της οικονομίας παρέμεινε αμετάβλητη κατά τη διάρκεια της κρίσης.⁶ Η ηλεκτρονική συνταγογράφηση και η Διαύγεια είναι λόγου χάριν δύο εμβληματικές δράσεις που συνέβαλαν στη μείωση της φαρμακευτικής δαπάνης και την ενίσχυση της λογοδοσίας αντιστοίχως.

Παρά ταύτα, οι επιδόσεις της χώρας συνεχίζουν να είναι ιδιαίτερος χαμηλές όσον αφορά στον δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (Digital Economy & Society Index – DESI) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το 2019, ένας δείκτης που συνδυάζει πέντε διαστάσεις: τη συνδεσιμότητα, το ανθρώπινο κεφάλαιο, τη χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών, την ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας και τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έκθεση DESI 2019, η οποία δημοσιεύθηκε στις 11 Ιουνίου 2019, η Ελλάδα κατατάσσεται 26η στο σύνολο των 28 κρατών-μελών της ΕΕ.⁷ Επίσης, σε προ διετίας έκδοση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου επισημαίνεται η δομική αδυναμία της χώρας να συγχρονιστεί με τις ραγδαίες αλλαγές και εξελίξεις και να αξιοποιήσει πλήρως τις ψηφιακές τεχνολογίες και τις ευκαιρίες που αυτές προσφέρουν.⁸ Είναι ενδεικτικό ότι σε αξιολόγηση της OoKla⁹ τον Ιούλιο του 2018, υποχώρησε η μέση ταχύτητα με την οποία αποκτούν πρόσβαση στο διαδίκτυο οι εν Ελλάδι χρήστες, ενώ παράλληλα η μέση ταχύτητα πρόσβασης που επιτυγχάνεται στα δίκτυα σταθερών επικοινωνιών της χώρας παρέμεινε τόσο χαμηλή που οι επιδόσεις της συγκρίνονται με εκείνες του Μπανγκλαντές και του Κιργιζιστάν.¹⁰ Παραδόξως, ωστόσο, η Ελλάδα είναι η δεύτερη πιο ακριβή χώρα (με πρώτη το Βέλγιο) στις ονομαστικές χρεώσεις ευρυζωνικών συνδέσεων σταθερού internet σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση.¹¹

Παρομοίως, στην προ τριετίας έκθεση του Fletcher School του Πανεπιστημίου Tufts για την πρόοδο των οικονομιών ανά τον κόσμο στην υιοθέτηση της ψηφιακής τεχνολογίας,¹² επισημαίνεται ότι σε μια εποχή που η παγκοσμιοποίηση αποκτά ολοένα και περισσότερο ψηφιακή μορφή, η Ελλάδα

5 Παπανλία, Π., & Πετρίδης, Π. (2015). *Ψηφιακή εθνογραφία* [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6117>

6 Βλ. σχετικά την ετήσια έκθεση του νεοουσταθέντος Εθνικού Συμβουλίου Παραγωγικότητας (<https://www.kepe.gr/index.php/en/research/recent-publications/national-productivity-board/item/2963-national-productivity-board-annual-report-2019.html>).

7 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019). *Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας 2019: Έκθεση χώρας για την Ελλάδα*. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59992

8 European Parliament (2018). *European Artificial Intelligence leadership: The path for an integrated vision*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU\(2018\)626074_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU(2018)626074_EN.pdf)

9 Παγκοσμίως αναγνωρισμένη εταιρεία διαδικτυακών μετρήσεων.

10 <https://www.kathimerini.gr/979129/article/epikairothta/ellada/poly-argo-to-internet-sthn-ellada-se-sygkrish-me-aneptygmenes-xwres>

11 <https://www.tanea.gr/2019/11/14/science-technology/arketa-akrivo-kai-argo-to-internet-stin-ellada/>

12 <https://sites.tufts.edu/digitalplanet/2017-digital-evolution-index/>

χάνει σημαντικό έδαφος και κατατάσσεται στην κατηγορία Watch Out. Αντιμετωπίζει δηλαδή μεγάλες προκλήσεις και ρίσκα που οφείλονται στο χαμηλό επίπεδο ψηφιοποίησης και τη μειωμένη δυναμική της ψηφιακής της εξέλιξης.

Αυτά όμως μέχρι χθες. Η πανδημία έχει εν τωις πράγμασι λειτουργήσει ως επιταχυντής και πολλαπλασιαστής του ψηφιακού μετασχηματισμού των δημόσιων υπηρεσιών, προκειμένου να αποτραπεί η ανεξέλεγκτη διάδοση του κορονοϊού. Με ταχύτατους ρυθμούς, το υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης, που την 8^η Ιουλίου 2019 διαδέχθηκε το συσταθέν τον Νοέμβριο του 2016 υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, εφάρμοσε νέες διαδικασίες και πρωτόκολλα για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης. Επίσης, μέσω της Ψηφιακής Πύλης του Δημοσίου (www.gov.gr), έθεσε γερά θεμέλια για τον συνολικό ψηφιακό μετασχηματισμό της δημόσιας διοίκησης, ο οποίος βεβαίως έχει μακρά ακόμη πορεία να διανύσει.

Πέρα όμως από τον ψηφιακό μετασχηματισμό της δημόσιας διοίκησης – ίσως δε και ένεκα αυτού – βρίσκεται το αίτημα του ψηφιακού μετασχηματισμού της οικονομίας και του επιχειρείν, τόσο με αφορμή τις ραγδαίες αλλαγές που επήλθαν με την πανδημία,¹³ όσο και λόγω της επείγουσας ανάγκης να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών. Εδώ η κατάσταση είναι ακόμα πιο περίπλοκη και μπορεί οι απόπειρες αναμόρφωσής της να παράξουν απρόβλεπτες ή/και αθέλητες κοινωνικές συνέπειες – πράγμα σύννηθες στις ανθρώπινες υποθέσεις. Έτσι, λόγου χάριν, σε πρόσφατη έκδοση του ΟΟΣΑ, με τίτλο *How's Life in the Digital Age?*,¹⁴ η Ελλάδα περιγράφεται ως ιδιαίτερα εκτεθειμένη στα ρίσκα του ψηφιακού μετασχηματισμού (σε σύγκριση με άλλες χώρες του Οργανισμού), με σχετικά χαμηλή διαδικτυακή πρόσβαση και χρήση, με πολύ υψηλό επίπεδο ανισότητας διαδικτυακών χρήσεων, καθώς και με πολύ χαμηλή ποικιλία διαδικτυακών δραστηριοτήτων. Παράλληλα, στην αγορά εργασίας, οι βιομηχανίες της πληροφορίας (information industries) δεν συνεισφέρουν σημαντικά στην απασχόληση, ενώ πολλές θέσεις εργασίας βρίσκονται σε κίνδυνο εξαιτίας της αυξανόμενης αυτοματοποίησης.¹⁵ Η

13 Βλ. ενδεικτικά <https://www.sev.org.gr/vivliothiki-tekmiriosi/special-report-to-mellon-tis-ergasias/poies-einai-oi-psifikes-dexiotes-kai-pos-syndeontai-me-ta-epangelmata/>

14 Ημερομηνία έκδοσης: 26 Φεβρουαρίου 2019. https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/how-s-life-in-the-digital-age_97892264311800-en#page149

15 Παρεμπιπτόντως, σύμφωνα με σχετική έρευνα του Pew Research Center, οι Έλληνες είναι ο πιο ανασφαλής λαός ως προς την ορατή προοπτική της αυτοματοποίησης/ρομποτοποίησης της εργασίας (βλ. <http://www.pewglobal.org/2018/09/13/in-advanced-and-emerging-economies-alike-worries-about-job-automation/>).

έκθεση αυτή επισημαίνει επίσης το χαμηλό επίπεδο ψηφιακών δεξιοτήτων¹⁶ και την περιορισμένη πρόσβαση των μαθητών σε ψηφιακούς πόρους (digital resources),¹⁷ αλλά και την υψηλή έκθεση των Ελλήνων στην online παραπληροφόρηση.

Τούτων δοθέντων, θα μπορούσε κανείς εφεκτικά να υποστηρίξει ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν είναι πάντοτε επωφελής (ούτε απαραίτητα συνεπάγεται δομικό ή νοοτροπιακό εκσυγχρονισμό), στον βαθμό που οι τρέχουσες αλλαγές δεν μεταφράζονται σε προσαρμοστικότητα. Άλλωστε, νεωτερικά στοιχεία, όπως η τεχνολογία, ενίοτε τροφοδοτούν και ενισχύουν παραδοσιακές και παρωχημένες δομές, στο δυναμικό πλαίσιο μιας πολιτικο-πολιτισμικής διαδικασίας «ανεστραμμένου συγκρητισμού»,¹⁸ όπου η συνάρθρωση παράδοσης και εκσυγχρονισμού ευνοεί την πρώτη παρά τον δεύτερο κατά την εξαρτημένη διαδρομή μιας χώρας προς τη δική της νεωτερικότητα. Έτσι, εν προκειμένω, από πολλές πλευρές η Ελλάδα μπορεί να κατανοηθεί όχι ως μια παραδόξως νεωτερική χώρα,¹⁹ αλλά ως μια χώρα νεωτερικά παραδοσιακή.

Ειδικότερα, οι έντονες ανισότητες κέντρου-περιφέρειας επιτείνουν τους σοβαρούς κινδύνους που εγκυμονεί η ψηφιοποίηση ως προς την απώλεια θέσεων εργασίας. Οι ανισότητες αυτές είναι σημαντικές στο πεδίο της ευρωζωνικής πρόσβασης, αν και παρατηρείται ένας αξιοσημείωτος ρυθμός σύγκλισης (7,5% κατά μέσο όρο ανά έτος) μεταξύ Αττικής και μακρο-περιφερειών (βλ. Γράφημα 1).²⁰

16 Αξίζει να προσθέσουμε ότι στην κατεύθυνση της ποιοτικής αναβάθμισης του ψηφιακού ανθρώπινου κεφαλαίου της χώρας συστάθηκε η «Ελληνική Εθνική Συμμαχία για τις Ψηφιακές Δεξιότητες και την Απασχόληση» (τον Μάιο του 2018, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτικής «Νέα Ατζέντα για τις Δεξιότητες στην Ευρώπη»), η οποία ενεργοποιήθηκε εκ νέου στις 6 Φεβρουαρίου 2020 κατόπιν αποφάσεως του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης (www.nationalcoalition.gov.gr). Στην ίδια κατεύθυνση, σε λειτουργία βρίσκεται η «Ψηφιακή Ακαδημία Πολιτών» (nationaldigitalacademy.gov.gr), μια πρωτοβουλία του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης που απευθύνεται σε όλους τους πολίτες που θέλουν να βελτιώσουν τις ψηφιακές τους δεξιότητες και να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους στις νέες τεχνολογίες. Είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι η ψηφιακή εκπαίδευση των πολιτών είναι αναγκαία προκειμένου να γίνει πιο συμμετοχική η αναδυόμενη κοινωνία των δικτύων. Σημειωτέον ότι ήδη βρίσκεται σε διαρκή άνοδο η ενεργός συμμετοχή στις πλατφόρμες ψηφιακής αλληλεγγύης και εθελοντισμού (βλ. <https://mindigital.gr/archives/1317>).

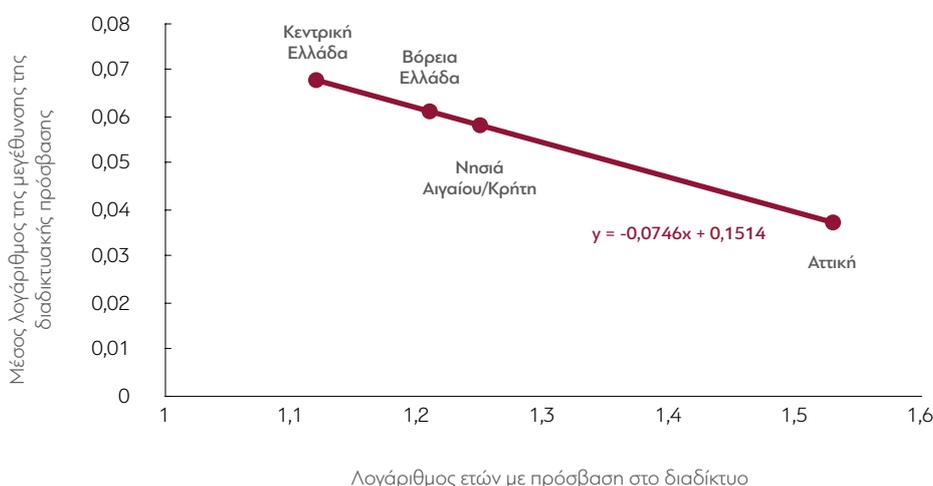
17 Στο σημείο αυτό, βέβαια, θα μπορούσε κανείς να αντιπαραθέσει τη νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα που προκαλεί η πανδημία με 1.8 εκατ. συμμετοχές μαθητών αθροιστικά σε ψηφιακές τάξεις μέσω Webex, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας στις 7 Απριλίου 2020.

18 Demertzis, N. (1997). Greece. In R. Eatwell (Ed.), *European Political Culture*. London: Routledge.

19 Βλ. Βούλγαρης, Γ. (2019). Ελλάδα - Μια χώρα παραδόξως νεωτερική. Αθήνα: Πόλις.

20 Κατά κανόνα, περισσότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες προσελκύουν υψηλότερο τεχνολογικό κεφάλαιο (ICT capital) και περισσότερες αναπτυξιακές επενδύσεις, επιβραδύνοντας έτσι τη συνολική διαδικασία περιφερειακής σύγκλισης. Βλ. Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2018, December). *Inequality and digital governance in contemporary Greece*. Paper presented at the International Conference on Diversity in Adult Education, Athens, Greece.

Γράφημα 1. Ψηφιακή Περιφερειακή Σύγκλιση, 2008-2017

Παράλληλα, συνεχίζουν να βρίσκονται στο προσκήνιο οι *έμφυλες ανισότητες* ως προς τη συμμετοχή στο επαγγελματικό πεδίο των ΤΠΕ,²¹ ενώ ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό του *ψηφιακού διαγενεακού χάσματος*, ειδικότερα ως προς τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.²²

1.2. Η παρουσία και οι προοπτικές του διαδικτύου στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, χώρα που εισήλθε καθυστερημένα σε ό,τι ονομάζεται «κοινωνία της πληροφορίας», το διαδίκτυο πρωτοεμφανίστηκε δειλά στις αρχές της δεκαετίας του '90 και αρχικά περιοριζόταν σε χρήστες που είχαν πρόσβαση μέσω ερευνητικών κέντρων. Στη συνέχεια, εισήλθαν στην ελληνική αγορά οι πρώτοι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης (Hellas On Line, Forthnet, κ.ά.). Το 1995 μόλις το 1% των κατοίκων στα μεγάλα αστικά κέντρα είχε πρόσβαση στο διαδίκτυο, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 2000 το ποσοστό αυτό είχε αγγίξει το 21%, κυρίως λόγω της ταχείας επέκτασης της χρήσης των προσωπικών υπολογιστών. Παράλληλα, η χρήση κινητού τηλεφώνου παρουσίαζε ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παραδόξως, εξίσου υψηλά ήταν (και ακόμη παραμένουν) τα ποσοστά ψηφιακής πειρατείας.

Από το 2005 και μετά, η έλευση των ADSL συνδέσεων και των υψηλότερων ταχυτήτων οδήγησε στην εντυπωσιακή αύξηση της διείσδυσης από το 31% του 2004 στο 56% του 2010 στα αστικά κέντρα και τις ημιαστικές περιοχές.²³

21 Kontolaimou, A., & Skintzi, G. (2018). Digitisation patterns of the Greek economy and society. *Greek Economic Outlook*, 37(1), 41-48.

22 Poushter, J. (2017, April 20). *Not everyone in advanced economies is using social media*. Washington: Pew Research Center. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/20/not-everyone-in-advanced-economies-is-using-social-media/>

23 <https://www.cnn.gr/tech/story/109154/diakiktyo-stin-ellada-apo-to-1-toy-1995-sto-82-toy-2017>

Η αύξηση αυτή βέβαια οφείλεται και στην έλευση και διάχυση των blogs (ιστολογίων) και των πρώτων δημοφιλών MMOGs (Massively Multiplayer Online Games), με κυριότερα το Lineage και το World of Warcraft (WoW), καθώς και στην εμφάνιση επιδραστικών ιστότοπων όπως η Wikipedia και το YouTube, η οποία αναπόφευκτα μετασχημάτισε και την ανθρωπογεωγραφία των Ελλήνων χρηστών.

Στην τρέχουσα δεκαετία, η αυξημένη δημοτικότητα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (κυρίως του Facebook), σε συνδυασμό με την εμφάνιση των tablets και των smartphones,²⁴ αλλά και με το ίδιο το γεγονός της οξείας οικονομικής κρίσης,²⁵ είχε ως αποτέλεσμα τον Ιούνιο του 2016 να καταγράφεται 65,6% διείσδυση του διαδικτύου, που αντιστοιχεί σε περισσότερους από 7 εκατομμύρια (7.072.534) χρήστες, ενώ τον Δεκέμβριο του 2018, το ποσοστό φθάνει το 70,3% (7.815.926 χρήστες). Επίσης, οι Έλληνες συνδρομητές στο Facebook τον Ιούνιο του 2016 ανήλθαν σε 5.000.000 (ποσοστό διείσδυσης 46,4%), ενώ τον Ιανουάριο του 2020 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 44,9%.²⁶

Σε πρόσφατη έκδοση του τριμηνιαίου δημοσιεύματος «Ελλάς με αριθμούς» (Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2019) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), αναφέρεται ότι ο ελληνικός πληθυσμός (16 - 74 ετών) το 2018 χρησιμοποίησε το διαδίκτυο για αποστολή και λήψη emails (75,3%), τηλεφωνήματα (61,1%), συμμετοχή σε ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης (73,4%), αναζήτηση πληροφοριών για προϊόντα και υπηρεσίες (89,4%), παιχνίδια και μουσική (74,7%), τραπεζικές συναλλαγές (37,8%), λήψη πληροφοριών από ιστοσελίδες δημόσιων υπηρεσιών (64,5%), προμήθεια αιτήσεων, βεβαιώσεων, πιστοποιητικών κλπ. (39,7%) και αποστολή συμπληρωμένων εντύπων όπως η φορολογική δήλωση (33,3%), ενώ το ποσοστό των Ελλήνων που χρησιμοποίησαν το διαδίκτυο για να πραγματοποιήσουν ηλεκτρονικές αγορές αυξήθηκε από το 29,5% το 2014 στο 40,2% το 2018.²⁷ Σύμφωνα με τους δείκτες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ),²⁸ στην Ελλάδα το 68,1% του συνόλου των νοικοκυριών είχαν πρόσβαση στο διαδίκτυο το 2015, ενώ το 2018 η πρόσβαση έφτασε στο 76,5%.

Προοπτικά, ο ψηφιακός μετασχηματισμός της Ελλάδας, μέσω της προώθησης της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και του ψηφιακού εμπορίου, της διάδοσης νέων τεχνολογιών και της αναβάθμισης των ψηφιακών υποδομών και υπηρεσιών, βρίσκεται στο επίκεντρο της Εθνικής Ψηφιακής Στρατηγικής

24 Ειδικότερα, η χρήση των smartphones για ειδήσεις ανέβηκε εντυπωσιακά από το 47% το 2016 στο 65% το 2019, ενώ, αντίθετα, η χρήση προσωπικού υπολογιστή για ενημέρωση έπεσε από το 72% στο 65%. Βλ. σχετικά Καλογερόπουλος, Α. (2019). *Οι Ψηφιακές Ειδήσεις στην Ελλάδα 2019*. Αθήνα: Διανέοσις. <https://www.dianeosis.org/2019/06/digital-news-report-2019/>

25 <https://emea.gr/n-kpion-ωθει-τους-ελληνες-στο--internet-to-npo/445498/>

26 <https://www.internetworldstats.com/europa.htm#gr>

27 Βέβαια, είναι εντυπωσιακή η εκτόξευση κατά 800% στις online αγορές από supermarkets στην Ελλάδα εν μέσω πανδημίας (www.nbg.gr/greek/the-group/press-office/e-spot/reports/Documents/Infographic_Digital_gr.png).

28 <https://data.oecd.org/greece.htm>

2016-2021. Η Στρατηγική αυτή συμπεριλαμβάνει τον κεντρικό σχεδιασμό για έργα και δράσεις ΤΠΕ στον δημόσιο τομέα, τη χρηστή χρήση των πόρων ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση, τον περιορισμό της σπατάλης και τη δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης και διαμοιρασμού των λύσεων. Σημειωτέον ότι με τον αναπτυξιακό νόμο με τίτλο «Επενδύω στην Ελλάδα», το υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης δημιουργεί το Παρατηρητήριο Γραφειοκρατίας, την Επιτροπή Υψηλού Επιπέδου για τον Ψηφιακό και Διοικητικό Μετασχηματισμό, όπως επίσης και τη Γενική Διεύθυνση Κυβερνοασφάλειας, καθώς η σημασία της κυβερνοασφάλειας κρίνεται κεφαλαιώδης για την εθνική ασφάλεια, αφού μέσω των πληροφοριακών συστημάτων και δικτύων διοχετεύονται και διακινούνται -μεταξύ άλλων- ευαίσθητα στοιχεία και πληροφορίες στον τομέα της άμυνας και της ασφάλειας της χώρας. Όπως προαναφέρθηκε, ο ψηφιακός μετασχηματισμός εξυπηρετείται και με την κεντρική πύλη (gov.gr), μέσα από την οποία περνούν οι φορείς και υπηρεσίες της Γενικής Κυβέρνησης. Παράλληλα, δημιουργείται το Εθνικό Μητρώο Υποδομών (όπου θα καταχωρούνται όλες οι υποδομές και τα κτήρια που ανήκουν ή βρίσκονται υπό τη διαχείριση φορέων του δημόσιου τομέα), καθώς και ο Ενιαίος Ψηφιακός Χάρτης, ο οποίος θα αποτελέσει μια ηλεκτρονική βάση όλων των κρίσιμων γεωχωρικών δεδομένων που συνδέονται με την άσκηση επενδυτικής ή κατασκευαστικής δραστηριότητας. Επίσης, επιταχύνονται οι διαδικασίες προσαρμογής στην τεχνολογία 5G και αξιοποιούνται σύγχρονες τεχνολογίες στη Διοικητική Δικαιοσύνη.²⁹

Το θέμα δεν είναι αν η Ελλάδα θα μετάσχει της 4^{ης} βιομηχανικής επανάστασης. Είναι μάλλον ο χρονισμός της εισόδου της σε αυτή και οι όροι ένταξής της. Και βέβαια η «επανάσταση» αυτή δεν αφορά μόνο στην τεχνολογία, αλλά στο σύνολο της ανθρώπινης κατάστασης. Πρόκειται για (εκθετικά) επιταχυνόμενες αλλαγές στην οικονομική και παραγωγική διαδικασία, την πολιτική επικοινωνία, τα κοινωνικά κινήματα, τις κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις, τις πολιτισμικές πρακτικές, τις καταναλωτικές συνήθειες, τον τουρισμό, την εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας, τη διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας, τη διοίκηση οργανισμών, τη διασκέδαση, την εκλογική και πολιτική συμπεριφορά,³⁰ την οργάνωση της δημόσιας σφαίρας και τη συγκρότηση προσωπικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Αναδύεται έτσι μια πρωτοφανής παγκόσμια κοινωνική δομή, ένα «λειτουργικό σύστημα» του εν γένει Κοινωνικού, που χαρακτηρίζεται από νέο γνωσιακό υπόβαθρο και αυξανόμενη πολυπλοκότητα και αβεβαιότητα,³¹ αλλά και από πολλαπλές απειλές και κινδύνους για τη φιλελεύθερη δημοκρατία.³²

²⁹ <https://m.naftemporiki.gr/story/1522948/>

[ependuo-stin-ellada-allages-me-stoxo-ton-psifiako-metaximatismo](https://m.naftemporiki.gr/story/1522948/)

³⁰ Σημαντικά διεθνή γεγονότα, από τη λεγόμενη Αραβική Άνοιξη ως τις τελευταίες προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ και το δημοψήφισμα για το Brexit, κατέδειξαν την πολιτική δυναμική και τον καθοριστικό δημόσιο ρόλο του διαδικτύου. Σχετικά με τη δυναμική του Κοινωνικού Ιστού, βλ. Tsekeris, C., & Katerelos, I. (2014). *The Social Dynamics of Web 2.0: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.

³¹ Weinberger, D. (2019). *Everyday chaos: Technology, complexity, and how we're thriving in a new world of possibility*. Cambridge, MA: Harvard Business Press.

³² Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton, NJ.: Princeton University Press; Hindman, M. (2018). *The internet trap*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Όπως ορθά συμπεραίνει ο Γερμανός κοινωνιολόγος Jan Fuhse, ο συνδυασμός συγκεκριμένων τρόπων χρήσης του διαδικτύου, ψηφιακών αρχιτεκτονικών (τεχνικών πρωτοκόλλων) και πανίσχυρων αλγόριθμων τροφοδοτεί αμοιβαία τον έντονο διαχωρισμό (ή δικασμό) μεταξύ ιδεολογικά οριοθετημένων συμβολικών κόσμων, εμποδίζοντας έτσι την κοινή αντίληψη της πραγματικότητας και την αίσθηση δημόσιου συμφέροντος.³³ Παράλληλα, η ψηφιακή υπερ-τεχνολογία των GAFAM (Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft) προσφέρει τεράστια γκάμα δυνατοτήτων επιτήρησης και παραβίασης προσωπικών δεδομένων, με αφορμή κρίσεις και ηθικούς πανικούς που προκύπτουν λ.χ. από τρομοκρατικές ενέργειες ή πανδημίες. Είναι χαρακτηριστική, μεταξύ άλλων, η συζήτηση που γίνεται παγκοσμίως για τις δυνατότητες γεωεντοπισμού πιθανών (όχι «υπόπτων», όπως συχνά αναφέρεται) κρουσμάτων κορονοϊού από έξυπνα λογισμικά στο όνομα της δημόσιας υγείας.³⁴ Παρά τα αναδυόμενα ρίσκα, εντούτοις, όπως αποδεικνύεται στην πρόσφατη έρευνα της διαNEΟσις,³⁵ οι Έλληνες δεν έχουν υπάρξει ποτέ τόσο αισιόδοξοι και σίγουροι για το μέλλον, με πλεόνασμα αυτοπεποίθησης και με ανανεωμένη εμπιστοσύνη στους θεσμούς του κράτους αλλά και στους ειδικούς, όσους δηλαδή έχουν αναλάβει κυρίως την αντιμετώπιση της κρίσης του COVID-19.

1.3. Ερευνώντας το διαδίκτυο

Σε γενικές γραμμές, η σχετική έρευνα στη χώρα μας κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Ως εκ τούτου, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) παρακολουθώντας συνεχώς τις κοινωνικές και κοινωνιοτεχνολογικές εξελίξεις, με στόχο να δώσει ώθηση στη χάραξη πολιτικών βάσει τεκμηρίων (evidence-based policies) και να ανταποκριθεί στην ανάγκη για έγκαιρη και αξιόπιστη πληροφόρηση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα, έχει αναλάβει από το 2015 την πρωτοβουλία να διεξάγει μεγάλης κλίμακας έρευνα με κύριο πεδίο μελέτης την καταγραφή της διείδυσης και των πολλαπλών επιδράσεων των διαδικτυακών υποδομών στην ελληνική κοινωνία. Συγκεκριμένα, η εμπειρική δειγματοληπτική έρευνα World Internet Project Greece υλοποιείται από το ΕΚΚΕ και εντάσσεται στη σύμπραξη World Internet Project, μια διεθνή σύμπραξη πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων που αποτελείται από περισσότερες από 30 χώρες διαφορετικών ηπείρων.³⁶ Πρόκειται για ένα διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα που ξεκίνησε το 1999 και διευθύνεται από το Annenberg School Center for the Digital Future του Πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνιας (ΗΠΑ), υπό τον Καθηγητή Jeff Cole. Κύριος στόχος του World Internet Project Greece

33 Εννοείται ότι, σε αναλυτικό επίπεδο, τα μοτίβα χρήσης του διαδικτύου δεν θα πρέπει να συνδέονται με «ορθολογικούς χρήστες». Απεναντίας, συνδιαμορφώνονται δυναμικά από ψυχολογικές μεροληψίες και προδιαθέσεις, από οικονομικούς περιορισμούς και ευκαιρίες, από πολιτικές δομές και καθεστώτα εξουσίας, που μπορεί να ευνοούν συγκεκριμένες τεχνολογίες επικοινωνίας (εις βάρος άλλων), όπως επίσης και από ιστορικά μεταβαλλόμενες και πολιτισμικά οροξεαρτημένες συνθήκες. Βλ. Fuhse, J. A. (2018). New Media and Socio-Cultural Formations. *Cybernetics & Human Knowing*, 25(4), 73-96.

34 Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books.

35 <https://www.dianeosis.org/2020/04/pos-zoyn-oi-ellines-stin-pandimia/>

36 <http://www.digitalcenter.org/world-internet-project/>

είναι η ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων που σχετίζονται με τις ποικίλες χρήσεις του διαδικτύου στην Ελλάδα, το ψηφιακό χάσμα, την πληροφοριακή και ψυχαγωγική αξία του διαδικτύου, καθώς και η συστηματική μελέτη παραμέτρων όπως ο βαθμός αξιοπιστίας, πολιτικής επάρκειας, θυματοποίησης και παραβίασης της ιδιωτικότητας, το κοινωνικό κεφάλαιο, ο βαθμός ελευθερίας της έκφρασης, κ.κ. Η μελέτη αυτή φιλοδοξεί σε μια επιστημονικά ελέγξιμη και φιλοσοφικά αναστοχασμένη θεώρηση των φαινομένων του ψηφιακού μας κόσμου σε συγκριτική βάση.³⁷

³⁷ Σημειωτέον ότι εν μέσω της έξαρσης της πανδημίας του COVID-19 η διεθνής εταιρεία παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών Akamai καταγράφει αύξηση της τάξεως άνω του 50% στην παγκόσμια διαδικτυακή κυκλοφορία, ενώ παράλληλα η εταιρεία Vodafone επισημαίνει την αύξηση κατά 50% στη χρήση του διαδικτύου σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, καθώς οι πολίτες οδηγούνται ολοένα και περισσότερο σε μορφές τηλεργασίας και τα νοικοκυριά στην κατανάλωση ποικίλων διαδικτυακών υπηρεσιών για λόγους επικοινωνίας, ψυχαγωγίας, ενημέρωσης, εκπαίδευσης, αγορών, τραπεζικών συναλλαγών, κ.κ. Βλ. σχετικά Sweeney, M. (2020). Vodafone reports 50% rise in internet use as more people work from home. The Guardian, 18.03.2020, <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/18/vodafone-rise-data-usage-more-people-work-from-home-coronavirus>. Στην ίδια συγκυρία, όπου σχεδόν όλη η ανθρώπινη επικοινωνία καλείται να διεκπεραιωθεί μέσα από την ψηφιακή τεχνολογία και τις υποδομές της, το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης προτρέπει τους πολίτες στην υπεύθυνη και ορθολογική χρήση των τηλεπικοινωνιακών δικτύων, με στόχο την εξασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας των σχετικών υπηρεσιών. Βλ. <https://mindigital.gr/archives/1262>

2. Η έρευνα

Η έρευνα ακολουθεί τη μεθοδολογία του World Internet Project (WIP) και διεξάγεται με τη χρήση του Computer-Assisted-Telephone-Interviewing (CATI). Μέσω της συγκεκριμένης έρευνας, η Ελλάδα διά του ΕΚΚΕ έχει καταστεί εταίρος του WIP. Ο τρίτος γύρος του World Internet Project Greece πραγματοποιήθηκε από τις 12 Απριλίου έως τις 23 Μαΐου 2019 στο ειδικά σχεδιασμένο Web Lab στο κτήριο του ΕΚΚΕ.³⁸ Η έρευνα διεξήχθη με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου προγραμματισμένου σε ηλεκτρονική πλατφόρμα με τη συνεργασία οκτώ (8) συνεντευκτών. Οι συνεντευκτές πραγματοποίησαν 1.208 συνεντεύξεις σε διάρκεια ενός περίπου μήνα. Η μέση διάρκεια συνέντευξης ήταν 13' με ελάχιστη διάρκεια 5' (σε περίπτωση μη χρήστη) και μέγιστη τα 30'.

2.1 Μέθοδος συλλογής στοιχείων - Πληθυσμός - Κάλυψη - Δομή δείγματος

Η συλλογή στοιχείων έγινε τηλεφωνικά. Η τηλεφωνική έρευνα είναι μια μέθοδος συλλογής δεδομένων που συνδυάζει ταχύτητα, χαμηλότερο κόστος, ακριβέστερη γεωγραφική κάλυψη και υψηλό ποσοστό ανταπόκρισης των ερωτωμένων έναντι των προσωπικών ερευνών (λόγω του ότι νιώθουν μεγαλύτερη ασφάλεια). Οι μόνοι περιορισμοί είναι ότι ως μέθοδος απαιτεί:

- α) εύκολες, μικρές και κατανοητές ερωτήσεις,
- β) μικρή διάρκεια ερωτηματολογίου, και
- γ) δεν επιτρέπει χρήση οπτικού υλικού.

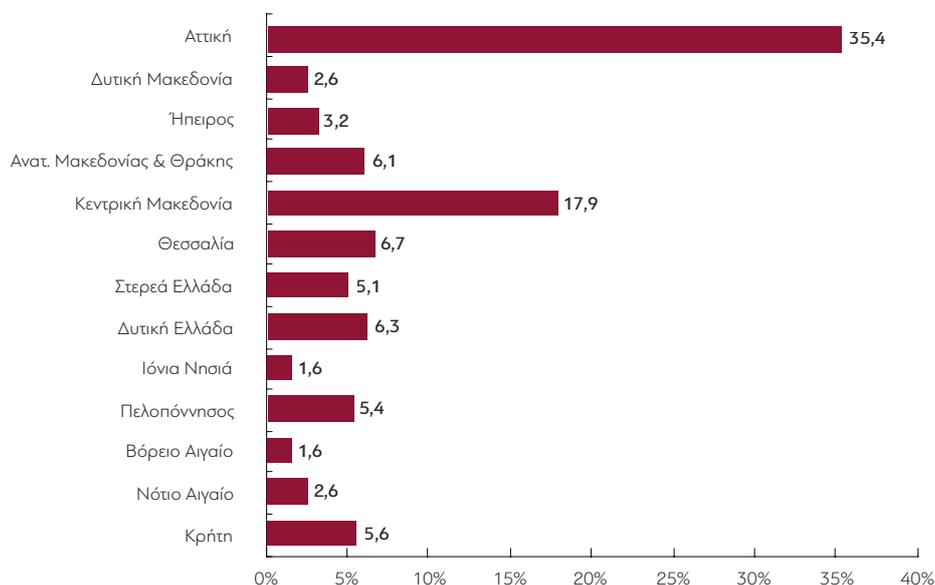
Η έρευνα κάλυψε το συνολικό ελληνικό πληθυσμό, ηλικίας 15 ετών και άνω, ανεξαρτήτως τόπου διαμονής και φύλου. Το δείγμα είχε ποσοστώσεις (αμοιαι) ανά φύλο, ηλικία και την αποκεντρωμένη διοίκηση της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, ως προς το φύλο, την ηλικιακή ομάδα και την αποκεντρωμένη διοίκηση, τηρήθηκαν οι παρακάτω αναλογίες:

³⁸ Ο 3ος γύρος του WIP Greece έλαβε χρηματοδότηση στο πλαίσιο της Πράξης «Έρευνα, Εκπαίδευση και Υποδομές: ο τριγωνισμός των αξόνων στρατηγικής ανάπτυξης του ΕΚΚΕ (REDI)», ΕΠΑΝΕΚ 2014-2020.

Γράφημα 2. Φύλο

Γράφημα 3. Περιοχή (Αποκεντρωμένη Διοίκηση)

2.2 Μέθοδος δειγματοληψίας

Ο τρόπος επιλογής του δείγματος έγινε με βάση την τυχαία στρωματοποιημένη δειγματοληψία κατά συστάδες. Η κατά συστάδες δειγματοληψία είναι ένα σημαντικό και αποτελεσματικό δειγματοληπτικό σχέδιο που οδηγεί σε ασφαλείς πληροφορίες για τις παραμέτρους του πληθυσμού. Η στρωματοποιημένη δειγματοληψία σχεδιάστηκε για να εξασφαλίσει την αντιπροσώπευση κάθε τμήματος του πληθυσμού, τη μείωση του σφάλματος εκτίμησης και την ύπαρξη ικανού αριθμού υποκειμένων που προέρχονται

από υπο-πληθυσμούς. Για την εφαρμογή της είναι απαραίτητη μια πλήρης καταγραφή του στατιστικού πληθυσμού. Ο πληθυσμός χωρίζεται σε στρώματα και στη συνέχεια επιλέγονται επιμέρους δείγματα με απλή τυχαία δειγματοληψία από κάθε στρώμα. Για τις ανάγκες του έργου, ο χωρισμός του πληθυσμού έγινε σε στρώματα ανά περιφερειακές ενότητες (συνολικά 74) και στη συνέχεια έγινε επιλογή ενός ανεξάρτητου δείγματος από κάθε στρώμα, έτσι ώστε κάθε στρώμα να αποτελείται από (όσο το δυνατόν περισσότερο) ομοιογενείς ομάδες στοιχείων του πληθυσμού ως προς γεωγραφικά και κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά στην επιλογή τηλεφώνων, οι τηλεφωνικοί αριθμοί χωρίστηκαν ανά περιφερειακή ενότητα και επιλέχθηκαν με τυχαία δειγματοληψία και σταθερό βήμα σε κάθε περιφερειακή ενότητα. Ως αρχικό δειγματοληπτικό πλαίσιο αξιοποιήθηκαν τηλεφωνικοί ηλεκτρονικοί κατάλογοι του 11880 (πρόθεμα ΟΤΕ αλλά και εναλλακτικών παροχών). Τα τηλέφωνα που επελέγησαν ήταν σταθερά και κινητά. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, το 79% του πληθυσμού έχει σταθερό τηλέφωνο, οπότε έγινε χρήση δύο δειγματοληπτικών πλαισίων. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκε δευτερογενές δειγματοληπτικό πλαίσιο από τους αριθμούς του 11880 εναλλάσσοντας τυχαία τα δύο τελευταία ψηφία (random digitization), δεδομένου ότι ορισμένα νοικοκυριά έχουν ζητήσει εξαίρεση από τους τηλεφωνικούς καταλόγους και προκειμένου να πετύχουμε καλύτερη διασπορά. Στην περίπτωση που ο παραγόμενος αριθμός ανήκει σε άλλη περιοχή και πραγματοποιηθεί συνέντευξη, καταχωρείται στην περιοχή που ανήκει το τηλέφωνο του ερωτώμενου. Οι αναλογίες κινητού-σταθερού τηλεφώνου στο δευτερογενές δειγματοληπτικό πλαίσιο ήταν 40%-60%, προκειμένου να αντισταθμιστεί το γεγονός ότι το 21% του πληθυσμού δεν έχει σταθερό τηλέφωνο, ενώ ειδικά στις νέες ηλικίες 18-24 το ποσοστό αυτό φτάνει το 30%.

Η έρευνα ξεκίνησε 12 Απριλίου και τελείωσε 23 Μαΐου 2019. Συνολικά εκπαιδεύτηκαν οκτώ (8) ερευνητές και δύο (2) ελεγκτές ως προς το αντικείμενο της έρευνας, τον κώδικα συμπεριφοράς και τον τρόπο προσέγγισης των ερωτωμένων. Συνολικά, οι οκτώ ερευνητές πραγματοποίησαν 1.208 συνεντεύξεις σε όλη την Ελλάδα. Η διαδικασία της έρευνας πεδίου ελέγχτηκε με βάση τον κανονισμό *Ποιοτικού Ελέγχου Συλλογής Στοιχείων* (ΠΕΣΣ) και τον κώδικα δεοντολογίας ΣΕΔΕΑ / ESOMAR από τους δύο ελεγκτές σε ποσοστό 35,76% με τη χρήση συνακρόασης και συνθέασης.

2.3 Δεδομένα

Τα δεδομένα από την πλατφόρμα του RM+ «κατέβηκαν» σε μορφή CSV. Μετατράπηκαν σε EXCEL για να εισαχθούν στο DATA-ENTRY πρόγραμμα ελέγχου φίλτρων και συνθηκών, προκειμένου να ολοκληρωθεί ο έλεγχός τους και να έχουμε καθαρά δεδομένα. Από το πρόγραμμα DATA-ENTRY έγινε εξαγωγή τους σε αρχείο SPSS. Τα δεδομένα σταθμίστηκαν με βάση τα στοιχεία του πληθυσμού της απογραφής του 2011 της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ).

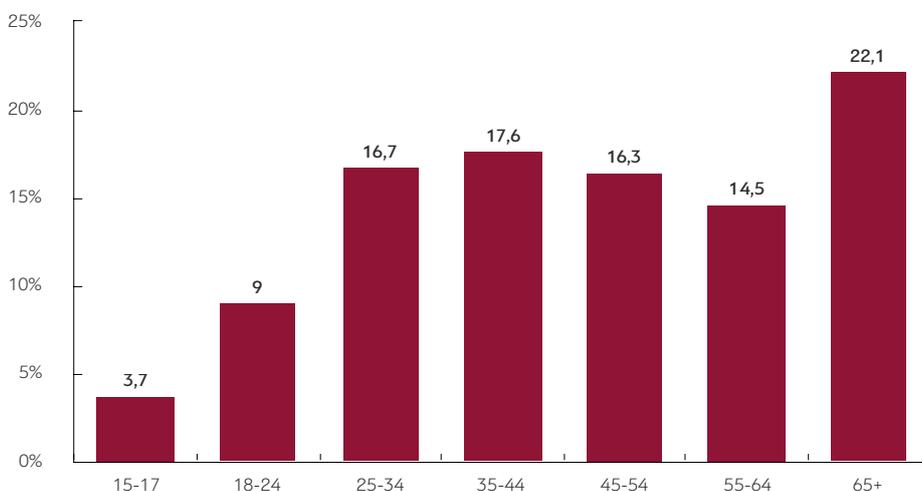
2.4 Ποσοστά ανταπόκρισης

Πραγματοποιήθηκαν 10.387 κλήσεις εκ των οποίων οι 5.302 ήταν αναπάντητες. Από τις υπόλοιπες 5.085 κλήσεις που πραγματοποιήθηκαν, οι 523 αφορούσαν απασχολημένο τηλέφωνο, 370 αντιστοιχούσαν σε τηλεφωνικούς αριθμούς επιχειρήσεων και, τέλος, 1.715 δεν αντιστοιχούσαν σε συνδρομητή. Οι 1.208 επιτυχημένες κλήσεις από τις οποίες προέκυψαν ισάριθμα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια αντλήθηκαν από ένα σύνολο 2.477 επιλέξιμων κλήσεων στις οποίες περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις (α) ατόμων που αρνήθηκαν να συμμετάσχουν, (β) συνδιαλέξεων που διακόπηκαν είτε λόγω τεχνικού προβλήματος στη σύνδεση είτε διότι ήταν επιθυμία του/της ερωτώμενου/ης, (γ) συνεντεύξεων που δεν πραγματοποιήθηκαν διότι εκείνοι που απάντησαν στην κλήση δεν αντιστοιχούσαν στις ποσοτώσεις που ορίζονται από την απογραφή του πληθυσμού. Το ποσοστό ανταπόκρισης κυμάνθηκε στο 48,8% (1.208/2.477).

2.5 Δημογραφικά στοιχεία

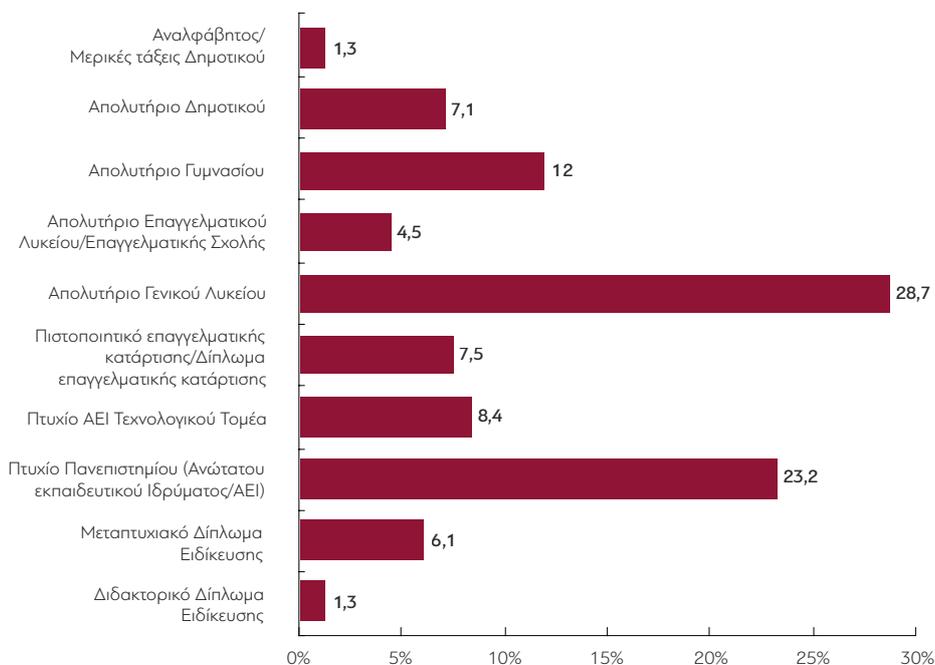
Α. Ηλικιακές ομάδες έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν (Γράφημα 4).

Γράφημα 4. Ηλικιακές Ομάδες

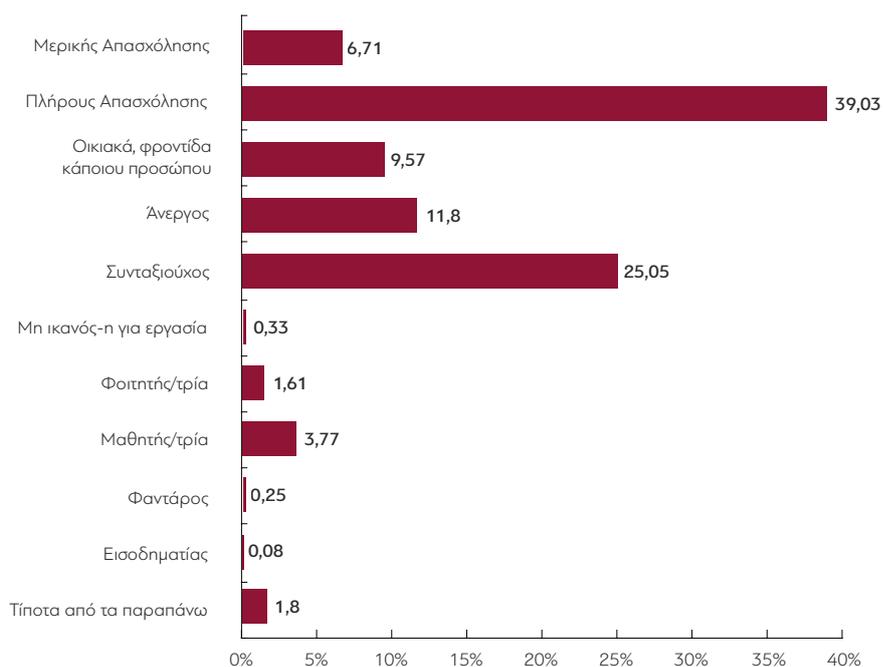
Β. Μορφωτικό επίπεδο ερωτώμενων (Γράφημα 5).

Γράφημα 5. Μορφωτικό Επίπεδο

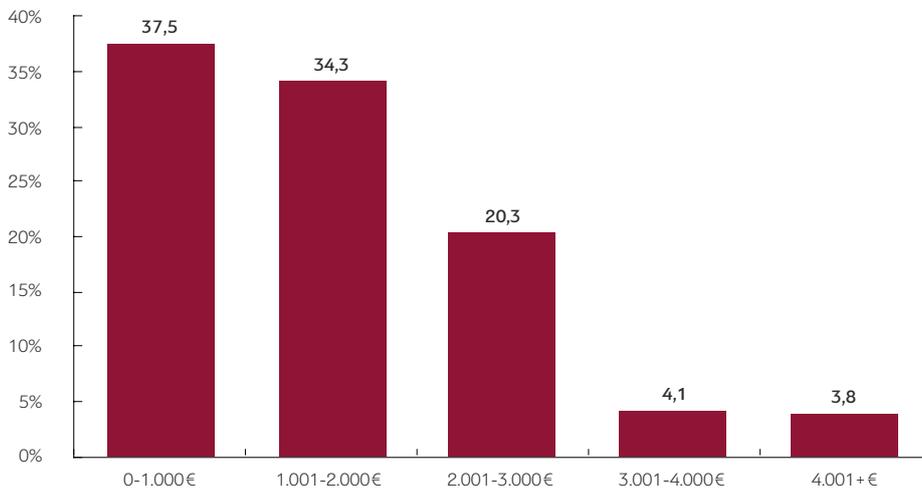

Γ. Επαγγελματική κατάσταση και εισόδημα

Γράφημα 6. Επαγγελματική Κατάσταση

Γράφημα 7. Μηνιαίο Οικογενειακό Ακαθάριστο Εισόδημα

3. Γενική χρήση και πρόσβαση

3.1 Η χρήση του διαδικτύου

Η χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα, όπως φαίνεται από τις τρεις συνεχόμενες έρευνες World Internet Project Greece (Γράφημα 8), αυξάνεται σταθερά, καθώς το 71% του πληθυσμού της τελευταίας μέτρησης αυτοπροσδιορίζονται ως χρήστες,³⁹ καταγράφοντας έτσι αύξηση της τάξης του 8,8% από την τελευταία μέτρηση το 2017 (62,2%).⁴⁰ Δύο είναι οι κυριότερες αιτίες μη χρήσης του διαδικτύου, όπως αναφέρουν οι μη χρήστες, δηλαδή το 29% του πληθυσμού της μέτρησης (Γράφημα 9). Η πρώτη αναφερόμενη αιτία είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος αλλά και χρησιμότητας του διαδικτύου (ποσοστό 46,7%). Η δεύτερη σε συχνότητα αναφερόμενη αιτία μη χρήσης είναι η έλλειψη τεχνικών γνώσεων ή ο φόβος/σύγχυση με την τεχνολογία (ποσοστό 35,7%).⁴¹

Στη συνέχεια, σε πολύ μικρότερα ποσοστά, αναφέρονται ως αιτίες η μη κατοχή συσκευής που επιτρέπει την πρόσβαση στο διαδίκτυο, καθώς επίσης και η έλλειψη οικονομικών πόρων και/ή αδυναμία των ερωτηθέντων να ανταπεξέλθουν στο συνδρομητικό κόστος σύνδεσης (4,4%-4,2%). Σε ακόμη μικρότερο ποσοστό (1,4%) δηλώνεται ότι το διαδίκτυο απαιτεί αρκετό χρόνο τον οποίο οι ερωτώμενοι δεν διαθέτουν. Επιπλέον, η δήλωση «άλλοι λόγοι» αποτελεί την τέταρτη κατά σειρά αιτία μη χρήσης (σε ποσοστό 7,7%). Ως εκ τούτου, τα σχετικά υψηλά ποσοστά ψηφιακού «αναλφαριθμητισμού» και

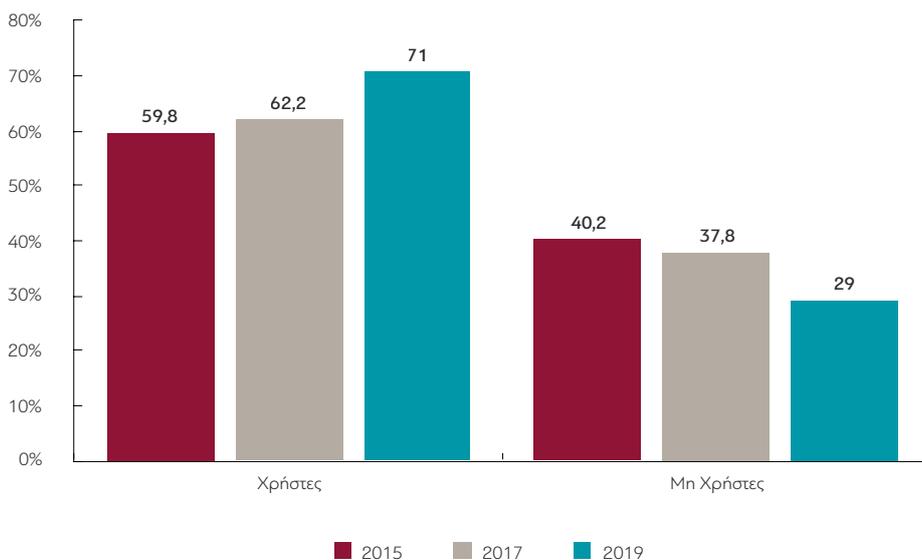
39 Σε σύνολο δείγματος 1.208 ατόμων, ν χρηστών= 858, ν μη χρηστών= 350.

40 Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη έρευνα σχετικά με τη χρήση τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας από νοικοκυριά και άτομα, η οποία διεξήχθη από την Ελληνική Στατιστική Αρχή κατά την περίοδο 01/01/2019 έως 31/03/2019, το 75,7% του πληθυσμού ηλικίας 16-74 ετών έκαναν χρήση διαδικτύου κατά το Α' τρίμηνο του 2019. Βλ. ΕΛΣΤΑΤ (2019). Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας από Νοικοκυριά και Άτομα: Έτος 2019, 8/11/2019 (<https://www.statistics.gr/documents/20181/adbe1a27-e2d2-5529-2f50-6872239bbff7>). Η έρευνα WIP καλύπτει τον εγχώριο πληθυσμό για τις ηλικίες άνω των 15 ετών. Λαμβάνοντας υπόψη μόνο τα άτομα ηλικίας 16-74, η χρήση του διαδικτύου για την έρευνα WIP διαμορφώνεται στο 75,7%, ποσοστό που συμφωνεί απόλυτα με την προαναφερόμενη μέτρηση της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής.

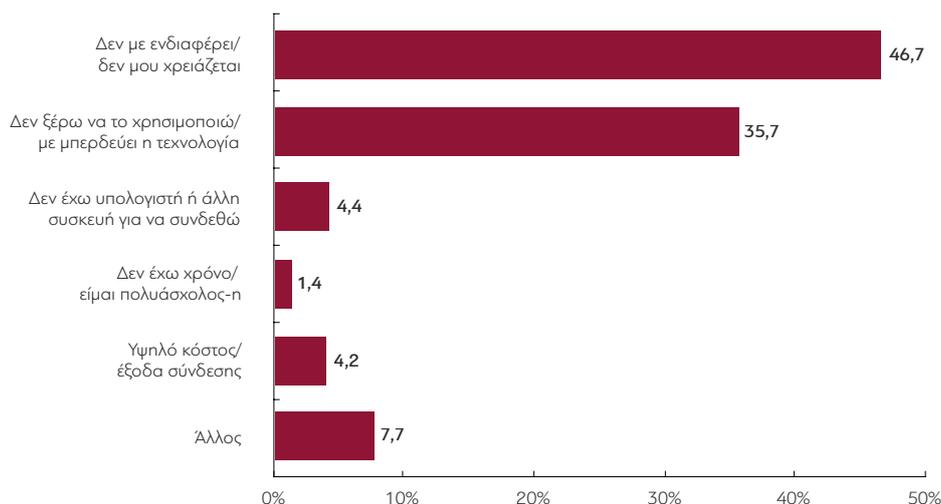
41 Η Ελλάδα ανήκει στην ομάδα των χωρών όπου οι λόγοι μη χρήσης του διαδικτύου σχετίζονται κυρίως με την έλλειψη ενδιαφέροντος και χρησιμότητας του διαδικτύου, καθώς και με την έλλειψη τεχνικών γνώσεων ή τον φόβο/σύγχυση με την τεχνολογία, παρά με την έλλειψη μέσων σύνδεσης στο διαδίκτυο (βλ. The World Internet Project International Reports 2017 & 2018, 8th edition & 9th edition).

αυτών που «ανθίστανται» ή είναι «αποκλεισμένοι» από την τεχνολογία,⁴² τα οποία, αν και τα τελευταία χρόνια βαίνουν μειούμενα, υποδηλώνουν ότι η κοινωνία της πληροφορίας στη χώρα μας βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, με επιφυλακτικά ευνοϊκές προοπτικές ολοκλήρωσής της.

Γράφημα 8. Γενική Χρήση Διαδικτύου

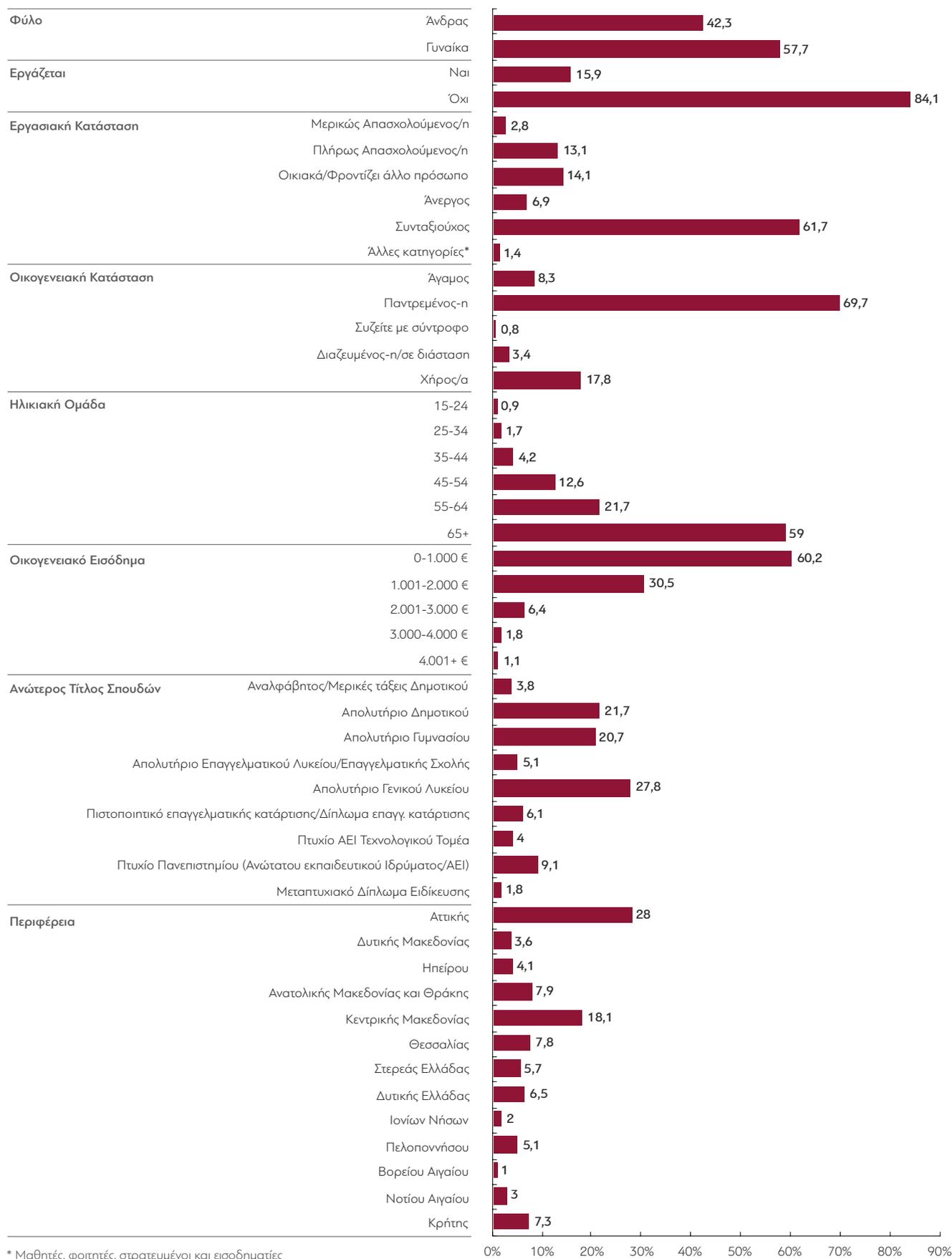

Γράφημα 9. Λόγοι Μη Χρήσης Διαδικτύου

42 Η μείωση των ψηφιακά αναλφάβητων στην Ελλάδα επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα της Eurostat (Internet use by individuals 7/2019), σύμφωνα με τα οποία το ποσοστό χρήσης του διαδικτύου ανέρχεται στο 72%, σταδιακά αυξανόμενο από το πρώτο έτος καταγραφής (2008), αλλά πάντοτε χαμηλότερο από τον μέσο όρο των πολιτών των κρατών -μελών της ΕΕ (85%).

Γράφημα 10. Δημογραφικό Προφίλ Των Μη Χρηστών του Διαδικτύου

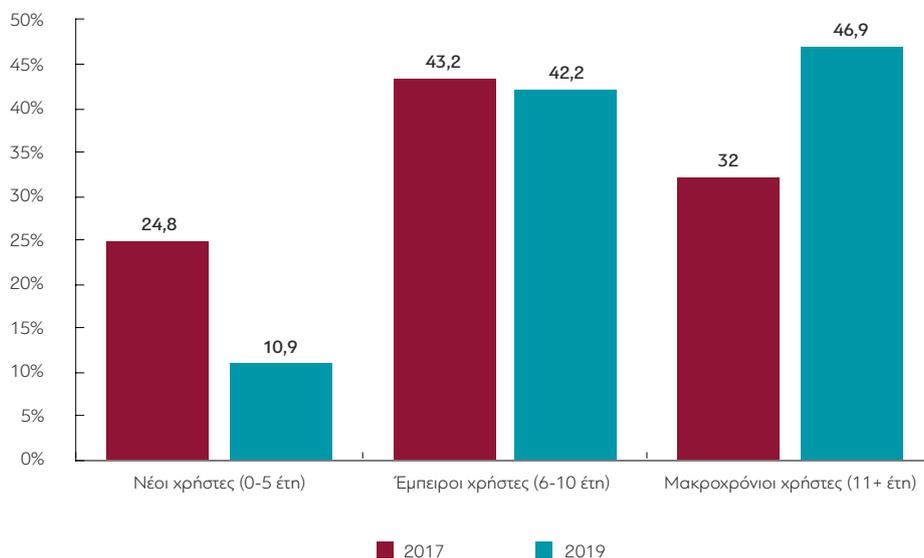
* Μαθητές, φοιτητές, στρατευμένοι και εισοδηματίες

0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90%

Η ταυτότητα των μη χρηστών του διαδικτύου, με βάση την τελευταία μέτρηση World Internet Project Greece (2019), απεικονίζεται στο Γράφημα 10. Η έμφυλη ταυτότητα των μη χρηστών εμφανίζει ποσοστό διαφοροποίησης μεταξύ ανδρών και γυναικών της τάξης του 15,4% (γυναίκες 57,7%, άνδρες 42,3%). Ως προς την οικογενειακή κατάσταση, το υψηλότερο ποσοστό μη χρηστών του διαδικτύου συγκεντρώνεται στους έγγαμους (69,7%), ενώ ακολουθούν σε μικρότερο ποσοστό οι χήροι και οι άγαμοι (17,8% και 8,3% αντίστοιχα). Ως προς την ηλικία των μη χρηστών, το υψηλότερο ποσοστό αυτών (59%) ανήκει στην ομάδα των 65+ ετών. Υπάρχει δηλαδή θετική συσχέτιση της μη χρήσης του διαδικτύου με τις μεγάλες ηλικίες. Τα ποσοστά μη χρηστών μειώνονται στις μικρότερες ηλικίες, ήτοι 21,7% και 12,6% στις ομάδες των 55-64 και 45-54 ετών αντίστοιχα, ενώ στις νεαρότερες ηλικιακές ομάδες τα ποσοστά μειώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό φτάνοντας στο 0,9% στους νέους 15-24 ετών, και στο 1,7% και 4,2% στους 25-34 και 35-44 ετών αντίστοιχα.

Η πλειοψηφία των μη χρηστών δεν έχουν απασχόληση (84,1%). Πιο συγκεκριμένα, το 61,7% είναι συνταξιούχοι, το 14,1% ασχολείται με τα οικιακά ή τη φροντίδα άλλου προσώπου και το 6,9% είναι άνεργοι. Όσον αφορά στο υπόλοιπο χαμηλό ποσοστό (15,9%) των μη χρηστών του διαδικτύου που εργάζονται, η πλειοψηφία τους δηλώνει ότι είναι πλήρους απασχόλησης (13,1% του συνολικού δείγματος). Ως προς το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα των μη χρηστών, παραπάνω από τους μισούς (60,2%) ανήκουν στη χαμηλότερη εισοδηματική κατηγορία – δηλαδή έχουν εισόδημα μέχρι €1.000 το μήνα. Επίσης, ποσοστό 30,5% των μη χρηστών αναφέρει εισόδημα €1.000-€2.000, ενώ πολύ μικρότερα ποσοστά των μη χρηστών δηλώνουν υψηλότερα εισοδήματα. Ως προς το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, σχεδόν το 46,2% αυτών έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, το 39% έχουν απολυτήριο Λυκείου ή πιστοποιητικό επαγγελματικής κατάρτισης και το 14,9% είναι απόφοιτοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης τουλάχιστον. Οι περισσότεροι μη χρήστες του διαδικτύου είναι κάτοικοι της Αττικής και της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας (28% και 18,1% αντίστοιχα).

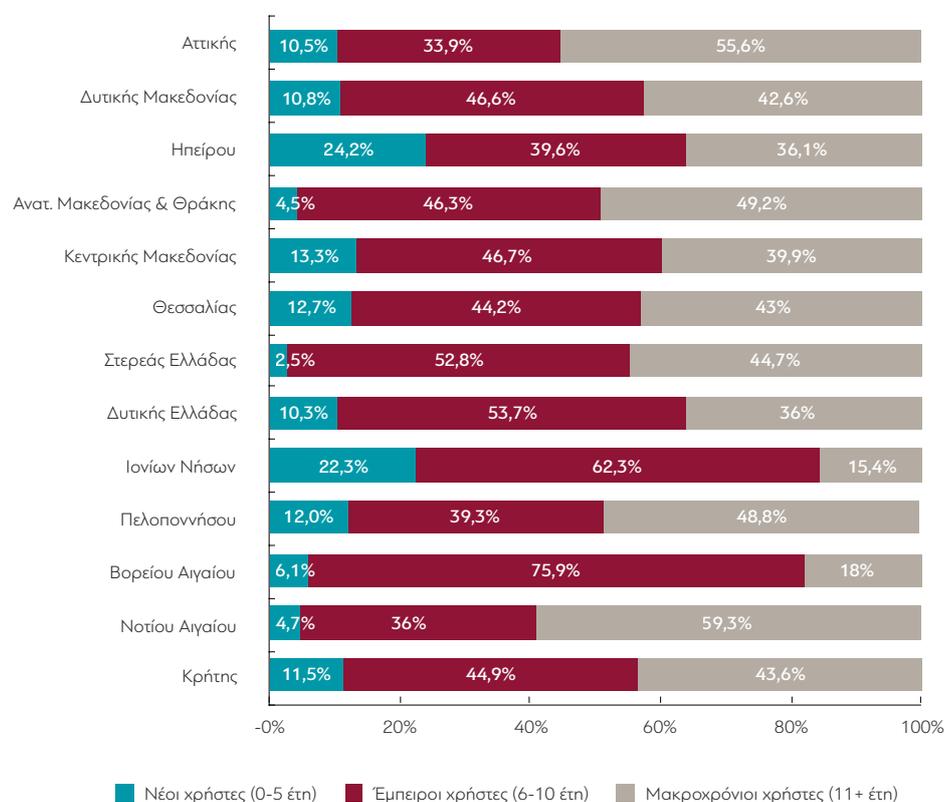
Γράφημα 11. Ιστορικό Χρήσης Διαδικτύου

Ωστόσο, φαίνεται ότι οι περισσότεροι Έλληνες αυτοπροσδιορίζονται ως αρκετά έμπειροι χρήστες του διαδικτύου (βλ. Γράφημα 11), διαθέτοντας κατά μέσο όρο 12,5 χρόνια εμπειρίας χρήσης (Μ.Ο.= 12,44 έτη). Σε σύγκριση μάλιστα με τους Γάλλους, φαίνεται ότι διαθέτουν τα ίδια περίπου χρόνια χρήσης (13 έτη), ενώ υπερτερούν των Ελληνοκυπρίων (11 έτη), αλλά κατατάσσονται χαμηλότερα από τους κατοίκους των ΗΠΑ (15 έτη).⁴³ Η αυξητική ποσοστιαία διαφορά (14%) που παρουσιάζεται στους νέους χρήστες σε σχέση με τη μέτρηση του 2017 δείχνει μια σχετική δυναμική διεύρυνση του διαδικτύου στον πληθυσμό. Τα υπόλοιπα ποσοστά είναι εύκολα ερμηνεύσιμα διότι η διαφοροποίηση των ποσοστών σε σχέση με την προηγούμενη μέτρηση έγκειται στη χρονική μεταβολή μεταξύ της μέτρησης του 2017 και της μέτρησης του 2019 (τα δύο χρόνια που μεσολάβησαν μετέβαλλαν τη χρονική κατηγοριοποίηση).

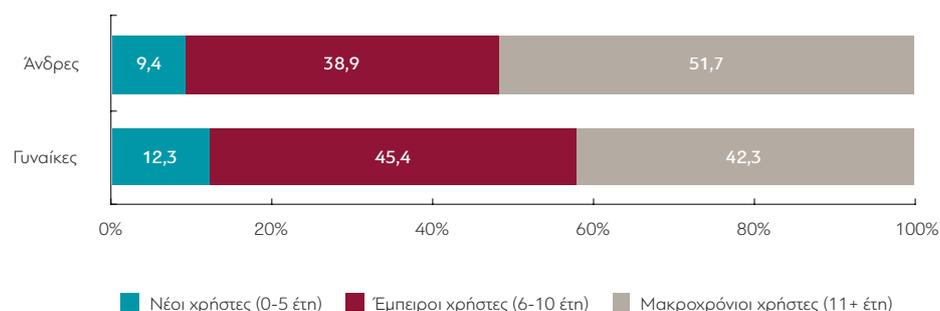
⁴³ Βλ. World Internet Project International Report 2018 (9th edition), p. 23.

Γράφημα 12. Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Ανά Περιφέρεια)

Από την ποσοστιαία κατανομή εμπειρίας του διαδικτύου (Γράφημα 12) προκύπτει ότι η Περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό χρηστών με μακροχρόνια χρήση (55,6%), γεγονός αναμενόμενο λόγω αφενός της πληθυσμιακής συγκέντρωσης και, αφετέρου, της συγκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Οι Περιφέρειες με αυξημένο τουριστικό τομέα συγκεντρώνουν επίσης υψηλά ποσοστά χρηστών με μακρόχρονη εμπειρία του διαδικτύου, όπως η Κρήτη (43,6%) και το Νότιο Αιγαίο (59,3%).

Γράφημα 13. Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Ανά Φύλο)

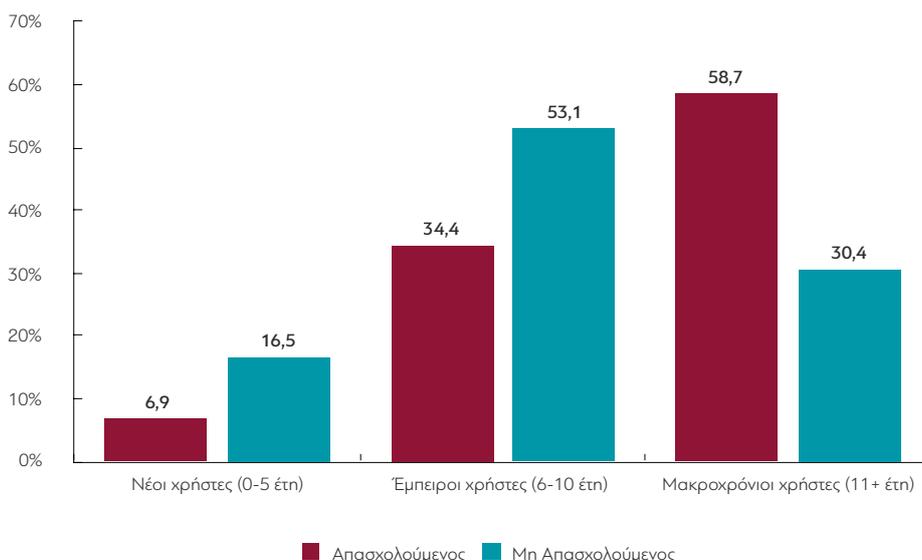

Εστιάζοντας στην έμφυλη εμπειρία (Γράφημα 13), οι άνδρες εμφανίζουν περισσότερα χρόνια χρήσης του διαδικτύου (51,7%) σε σχέση με τις γυναί-

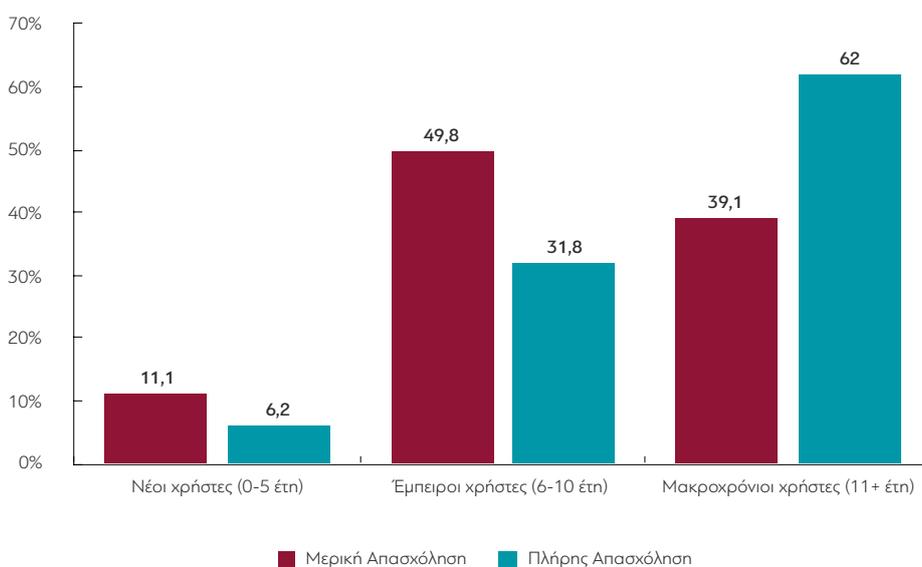
κες, οι οποίες συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό τους στην κατηγορία των νέων χρηστών (12,3%).

Γράφημα 14. Εμπειρία Χρήσης Διαδικτύου (Εργασία, Απασχόληση, Εισόδημα, Εκπαίδευση)

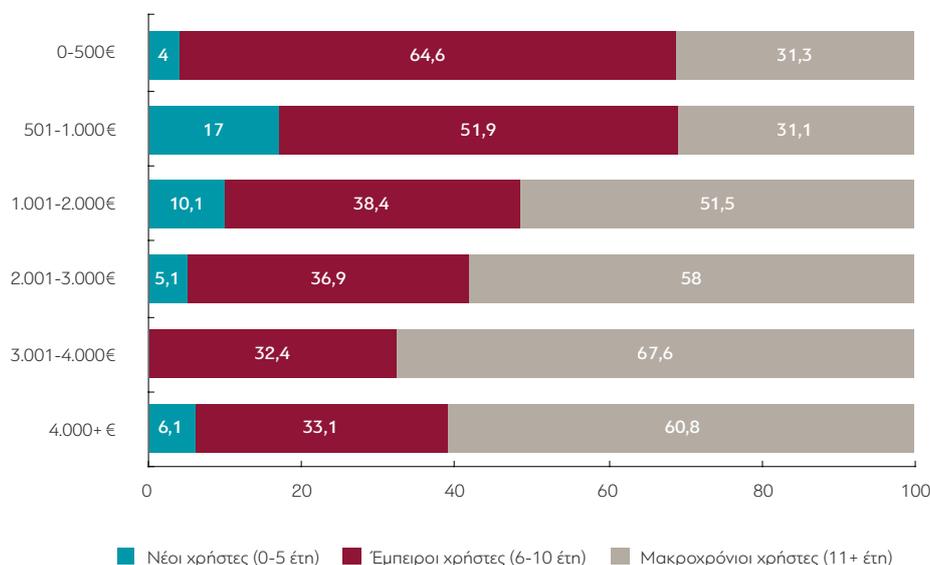
ΕΡΓΑΣΙΑ

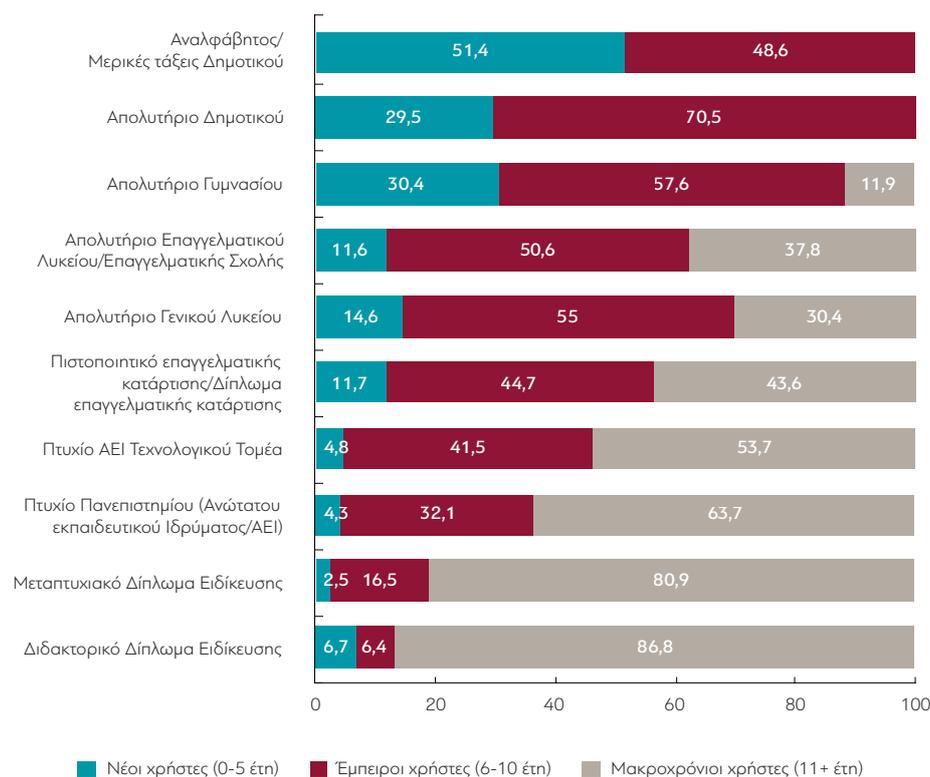
ΤΥΠΟΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Εν περιλήψει, προκύπτει θετική συσχέτιση μεταξύ μακροχρόνιας χρήσης του διαδικτύου και υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, καθώς και υψηλότερου μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος (Γράφημα 14). Αυτή η θετική συσχέτιση τεκμηριώνεται σε πολλές αντίστοιχες έρευνες.⁴⁴ Από την επεξεργασία των

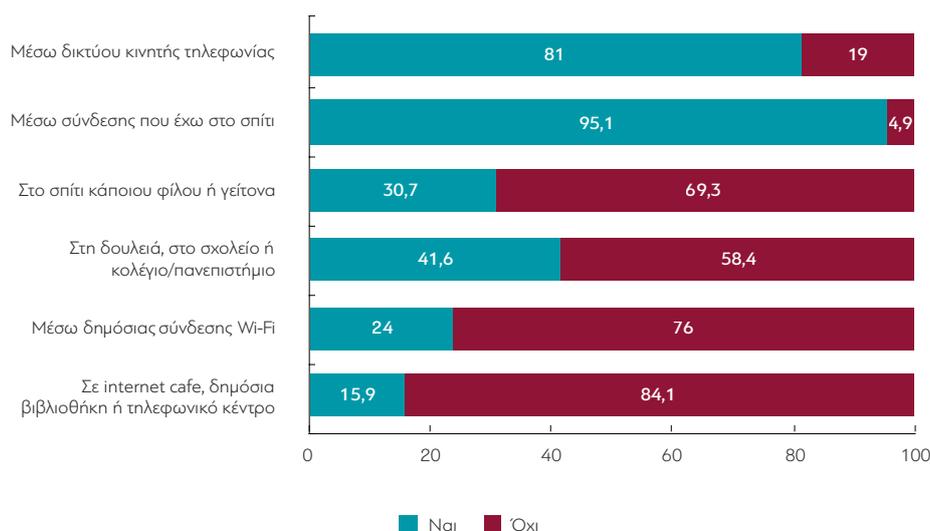
⁴⁴ Βλ., πχ., The World Internet Project International Reports 2017 & 2018, 8th edition & 9th edition.

δεδομένων σχετικά με τη μακρόχρονη χρήση του διαδικτύου και τη σχέση με τον τύπο απασχόλησης (πλήρους και μερικής), ή και την κατάσταση απασχόλησης (απασχολούμενοι και μη), προκύπτει θετική συσχέτιση ως προς τη μακρόχρονη χρήση. Με άλλα λόγια, οι πλήρους απασχόλησης φαίνεται ότι είναι χρήστες με περισσότερα χρόνια χρήσης διαδικτύου σε σχέση με τους χρήστες μερικής απασχόλησης. Αντιστοίχως, οι χρήστες του διαδικτύου που είναι στην αγορά εργασίας δηλώνουν περισσότερα χρόνια χρήσης του διαδικτύου σε σχέση με τους χρήστες εκτός αγοράς εργασίας.

3.2 Πρόσβαση στο διαδίκτυο

Μια πρώτη παρατήρηση αφορά στον τρόπο σύνδεσης στο διαδίκτυο, ο οποίος είναι για ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του υπό ανάλυση δείγματος (81%) σύνδεση μέσω δικτύου κινητής τηλεφωνίας (αν και θεωρείται λιγότερο αξιόπιστη από αυτή μιας παραδοσιακής σύνδεσης, με επιπλέον χρεώσεις ενδεχομένως). Το ποσοστό αυτό μπορεί λογικά να συνδυαστεί και με το βασικότερο τρόπο σύνδεσης των χρηστών, δηλαδή τη σύνδεση μέσω της κατοικίας τους (95,1%). Συγκρίνοντας τα δεδομένα των υπολοίπων χωρών⁴⁵ με αυτά της Ελλάδας, παρατηρείται μεγαλύτερο ποσοστό σύνδεσης των χρηστών από τα περιβάλλοντα εργασίας και εκπαίδευσης (72% εργασία, 71% εκπαιδευτικό περιβάλλον), ενώ στο ελληνικό αρχείο δεδομένων τα ποσοστά διαφοροποιούνται.⁴⁶ Στην παρούσα έρευνα, το ποσοστό των χρηστών που συνδέονται από την εργασία τους ή το εκπαιδευτικό τους περιβάλλον ανέρχεται σε 41,6% (βλ. Γράφημα 15).

Γράφημα 15. Τοποθεσία Διαδικτυακής Πρόσβασης

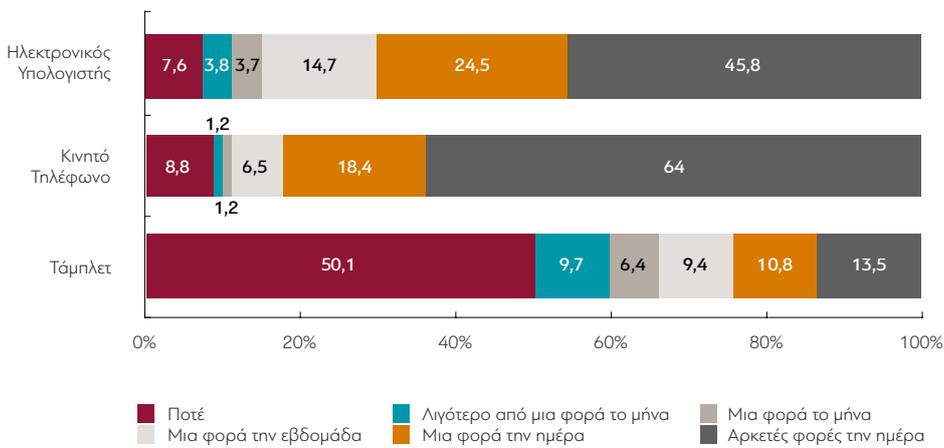

⁴⁵ Βλ. International Report WIP 2017, 8th edition.

⁴⁶ Πρόκειται για διαφορετική στατιστική προσέγγιση. Στα ελληνικά δεδομένα, τα ποσοστά υπολογίστηκαν επί του συνόλου των χρηστών, ενώ τα ίδια ποσοστά στη διεθνή συγκριτική ανάλυση υπολογίστηκαν επί των ειδικών κατηγοριών (απασχολούμενοι, φοιτητές, μαθητές).

Επίσης, οι χρήστες σε ποσοστό 30,7% συνδέονται με το διαδίκτυο μέσω άλλης σύνδεσης, φιλικού ή γειτονικού σπιτιού, ενώ περίπου ο ένας στους τέσσερις δηλώνει ότι χρησιμοποιεί δημόσιους χώρους ασύρματης (Wi-Fi) πρόσβασης στο διαδίκτυο (24%). Η σύνδεση με το διαδίκτυο από δημόσιους χώρους, όπως λ.χ. βιβλιοθήκες και ίντερνετ καφέ, φαίνεται να είναι λιγότερο διαδεδομένη (ποσοστό 15,9%).

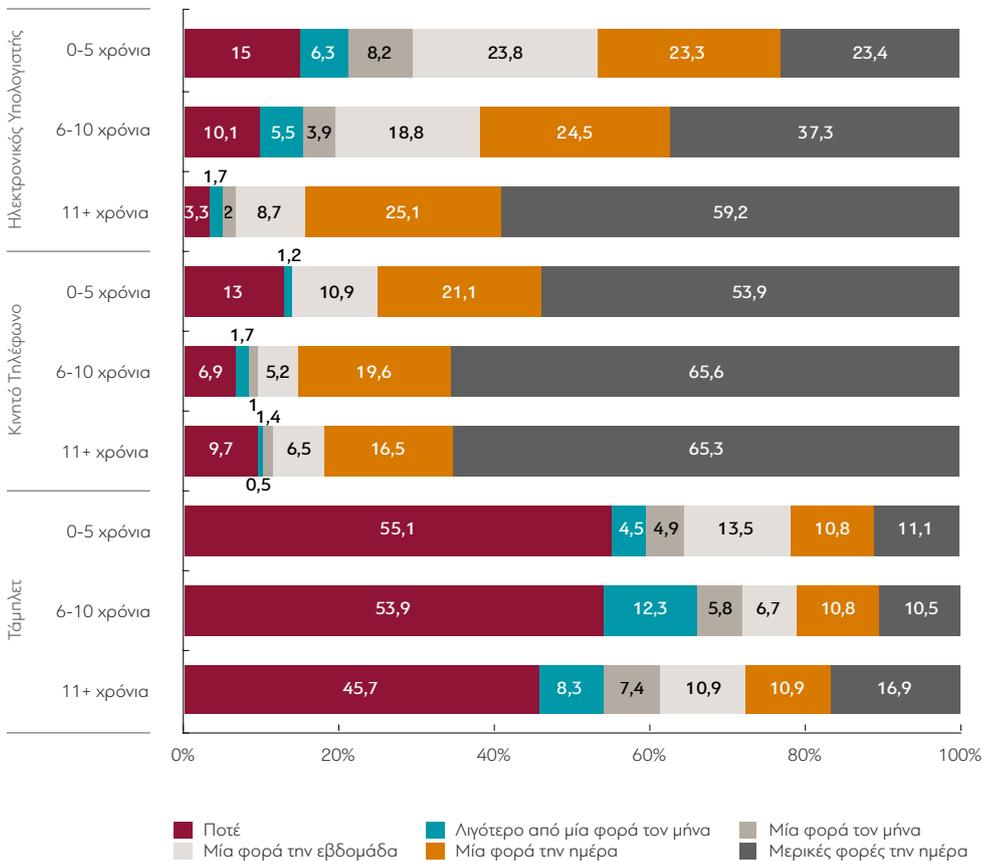
Γράφημα 16. Συχνότητα Χρήσης Συσκευών

Οι Έλληνες χρήστες του διαδικτύου χρησιμοποιούν για την πρόσβασή τους στο διαδίκτυο κυρίως τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και τα κινητά τηλέφωνα. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές είναι η πιο διαδεδομένη συσκευή, καθώς μόνο το 7,6% των χρηστών δηλώνουν ότι ποτέ δεν τους χρησιμοποιούν για να συνδεθούν με το διαδίκτυο (Γράφημα 16). Τα κινητά τηλέφωνα είναι η συνηθέστερη συσκευή σύνδεσης με το διαδίκτυο, συγκεντρώνοντας καθημερινή χρήση τους σε ποσοστό 82,3%, ενώ ακολουθεί σε καθημερινή συχνότητα η σύνδεση μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή σε ποσοστό 70,2%. Συνολικά, οι τρεις στους τέσσερις χρήστες του διαδικτύου έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε καθημερινή βάση, είτε μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών είτε μέσω των κινητών τηλεφώνων. Οι συσκευές τύπου tablet ή ηλεκτρονικής ανάγνωσης (e-readers) είναι λιγότερο δημοφιλείς, καθώς μόνο ένας στους τέσσερις τις χρησιμοποιεί καθημερινά για να συνδεθεί στο διαδίκτυο (24,4%).

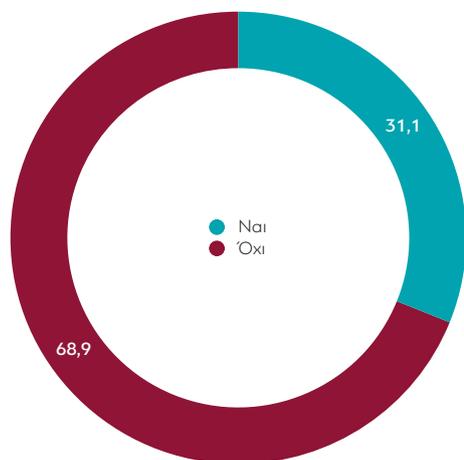
Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι αποκαλύπτεται μια διαφορετική εικόνα όταν οι έμπειροι και λιγότερο έμπειροι χρήστες εξετάζονται χωριστά. Πιο συγκεκριμένα, οι λιγότερο έμπειροι χρήστες φαίνονται να χρησιμοποιούν λιγότερο όλες τις συσκευές, ενώ η συχνότητα χρήσης δείχνει να αυξάνει ανάλογα με την εμπειρία.

Γράφημα 17. Χρήση Διαδικτύου Ανά Συσκευή

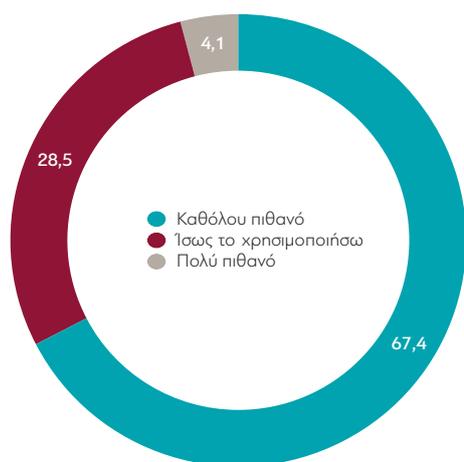

Ως εκ τούτου, ποσοστό 84,3% των μακροχρόνιων χρηστών, με περισσότερα από δέκα έτη εμπειρίας, δηλώνουν ότι συνδέονται με το διαδίκτυο σε καθημερινή βάση μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών. Σχεδόν ίδιο ποσοστό (81,8%) δηλώνει ότι συνδέεται μέσω κινητών τηλεφώνων και μόνο το 27,8% μέσω συσκευών τύπου tablet. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι έμπειροι χρήστες (5-10 έτη εμπειρίας) είναι οι πιο δραστήριοι στο να συνδέονται με το διαδίκτυο μέσω κινητών τηλεφώνων καθώς το ποσοστό καθημερινής πρόσβασης προσεγγίζει το 85,2%, υπερβαίνοντας το ποσοστό των μακροχρόνιων χρηστών του διαδικτύου (Γράφημα 17). Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι έμπειροι χρήστες του διαδικτύου είναι νεαρά στην ηλικία άτομα σε σχέση με τους μακροχρόνιους χρήστες. Οι μακροχρόνιοι χρήστες εμφανίζουν το υψηλότερο ποσοστό σχετικά με την καθημερινή χρήση συσκευών τύπου tablet, ενώ παραπάνω από τους μισούς λιγότερο έμπειρους χρήστες δηλώνουν ότι ποτέ δεν χρησιμοποιούν συσκευές τύπου tablet για να έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο.

Γράφημα 18. Χρήση Διαδικτύου Στο Παρελθόν (Μη Χρήστες)

Γράφημα 19. Πιθανότητες Χρήσης Στον Επόμενο Χρόνο (Μη Χρήστες)

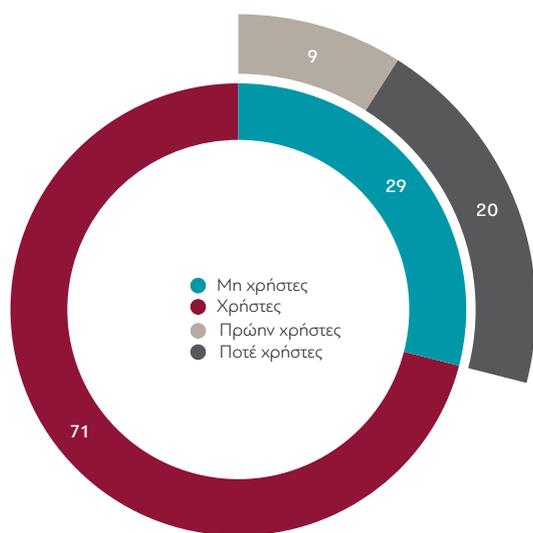

Ένα ποσοστό 30% περίπου των σημερινών μη χρηστών του διαδικτύου, σύμφωνα με την πρόσφατη μέτρηση World Internet Project Greece 2019, δηλώνουν ότι έχουν χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο στο παρελθόν. Εντούτοις, το ποσοστό που διαφαίνεται αρκετά συμπαγές στο να μη χρησιμοποιήσει ούτε στο μέλλον το διαδίκτυο ανάγεται στο 68,9% (Γράφημα 18). Συνδυαστικά με τη διερεύνηση της πιθανότητας χρησιμοποίησης του διαδικτύου στον επόμενο χρόνο, το 67,4% των μη χρηστών θεωρεί απίθανο να το χρησιμοποιήσει στο άμεσο μέλλον (Γράφημα 19), γεγονός που τεκμηριώνει ισχυρότερα την υπόθεση της τρέχουσας ανάλυσης.

Τέλος, σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης της «δυναμικής των συνδεδεμένων» στην Ελλάδα αυτήν τη χρονική στιγμή, παρατηρείται βάσει του παρακάτω γραφήματος ότι ένα ποσοστό που μπορεί να κυμαίνεται στο 20% αναμένεται να εξακολουθήσει να βρίσκεται εκτός διαδικτύου (Γράφημα 20). Σε αυτό το

ποσοστό επομένως θα πρέπει να στραφούν οι όποιες προσπάθειες σύγκλισης στην πολιτική ατζέντα.

Γράφημα 20. Χρήστες και Μη Χρήστες Διαδικτύου

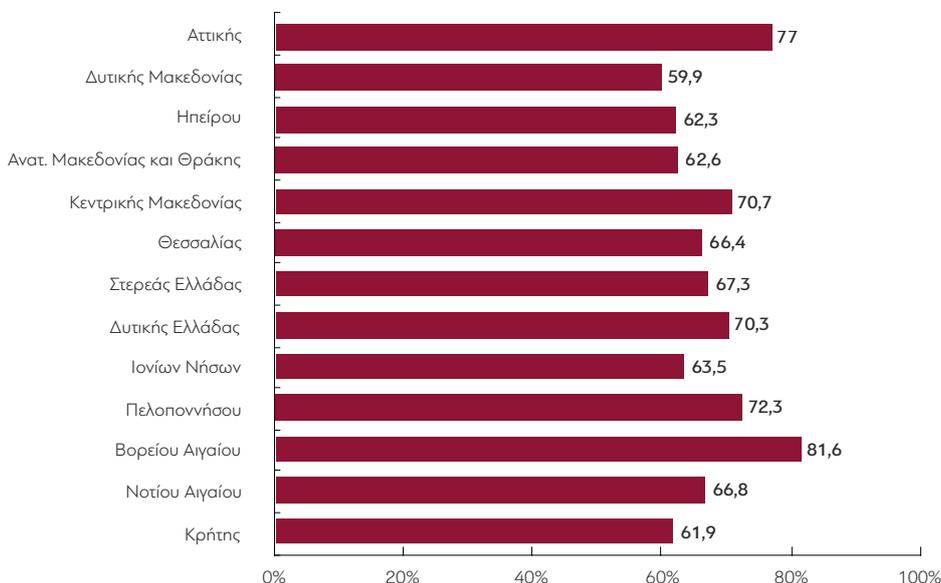
4. Ψηφιακό χάσμα

4.1 Χρήση του διαδικτύου και περιφέρεια

Παρά τη διαδεδομένη χρήση του διαδικτύου στις περισσότερες περιοχές της χώρας, παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στη χρήση μεταξύ των κατοίκων των δεκατριών περιφερειών της χώρας. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 21, τα ποσοστά των αυτοπροσδιοριζόμενων ως χρηστών του διαδικτύου κυμαίνονται κυρίως μεταξύ του 60% και του 67,3%, γεγονός που υποδηλώνει μια σχετικά ομοιόμορφη ποσόστωση, η οποία φαίνεται ότι συνδέεται και με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Στη σχετική αυτή ομοιομορφία, διαφοροποιούνται η Αττική, στην οποία το ποσοστό χρήσης του διαδικτύου ανέρχεται στο 77% και η Κεντρική Μακεδονία με 70,7%, όπου βρίσκονται οι πόλεις με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού. Άξιο επισήμανσης είναι επίσης το γεγονός ότι το υψηλότερο ποσοστό διείσδυσης του διαδικτύου εντοπίζεται στην περιφέρεια του Βορείου Αιγαίου (81,6%).

Συγκριτικά με τις προηγούμενες μετρήσεις του World Internet Project Greece, διαπιστώνεται ανοδική τάση χρήσης του διαδικτύου ανά περιφέρεια, η οποία μάλιστα επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2018), με την Αττική να διατηρεί το υψηλότερο ποσοστό χρήσης και να συνεχίζεται αυξανόμενο.

Γράφημα 21. Χρήση Διαδικτύου (Ανά Περιφέρεια)

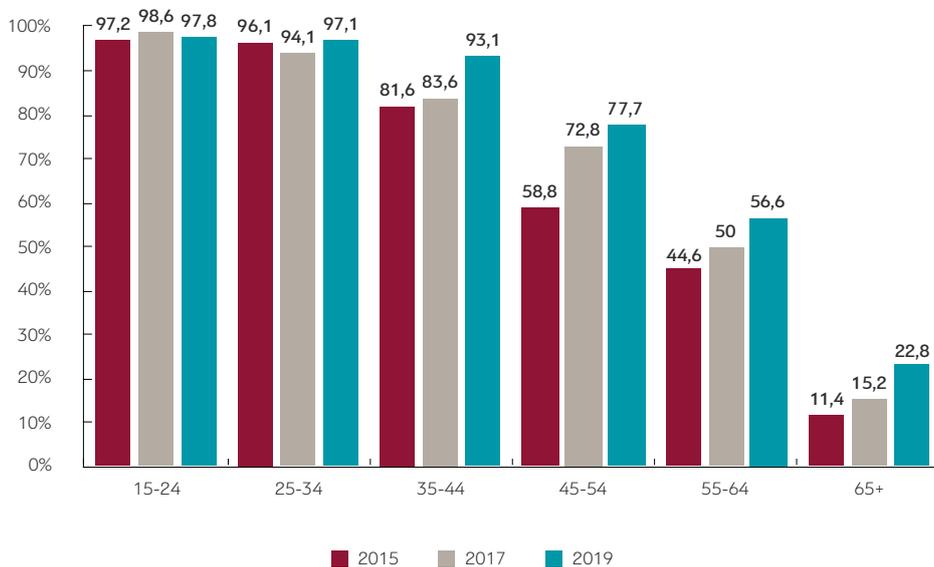
4.2 Χρήση του διαδικτύου και ηλικιακή κατηγορία

Η χρήση του διαδικτύου φαίνεται να μειώνεται στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (βλ. Γράφημα 22), κάτι που ισχύει και στους τρεις γύρους του WIP. Ενώ η χρήση του διαδικτύου προσεγγίζει το 100% στις ηλικιακές ομάδες κάτω των 35 ετών, στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες η χρήση μειώνεται σταθερά φθάνοντας στο 23% περίπου για τα άτομα άνω των 65 ετών στον τελευταίο γύρο (2019), πράγμα που σηματοδοτεί ένα σημαντικό ψηφιακό διαγενεακό χάσμα. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση του διαδικτύου φαίνεται να αυξάνεται σε όλες τις ηλικιακές ομάδες σε σύγκριση με τα ευρήματα των προηγούμενων μετρήσεων του 2015 και 2017. Η πιο αξιοσημείωτη αύξηση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου εντοπίζεται στην ηλικιακή ομάδα των 35-44 ετών, όπου μέσα σε δύο χρόνια παρατηρείται αύξηση 10 περίπου ποσοστιαίων μονάδων. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι η ηλικία των 30-40 θεωρείται πλέον αποφασιστική ως προς τις επαγγελματικές επιλογές,⁴⁷ το μορφωτικό επίπεδο και τη θέση στην απασχόληση (βλ. Γραφήματα για εκπαίδευση, ηλικία και απασχόληση).

Επίσης, την ίδια περίοδο, σημαντική αύξηση 7,6 ποσοστιαίων μονάδων παρατηρείται και στην ηλικιακή ομάδα 65+ ετών (από τη μέτρηση 2015 έχουν διπλασιαστεί τα ποσοστά, από 11,4% σε 22,8%). Ομοίως, η χρήση του διαδικτύου βαίνει μειούμενη όσο αυξάνεται η ηλικία σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες του WIP (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

47 Clark, S. C. (2001). Work cultures and work/family balance. *Journal of Vocational behavior*, 58(3), 348-365; Pickard, S. (2016). *A sociological examination of how we age and are aged through the life course*. London: Sage.

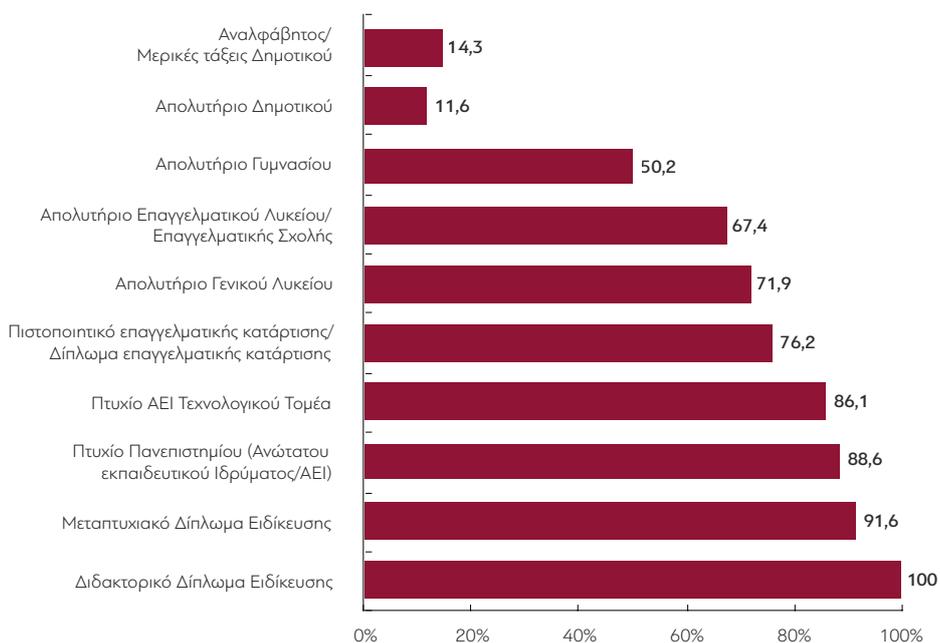
Γράφημα 22. Χρήση Διαδικτύου (Ανά Ηλικία)

4.3 Χρήση του διαδικτύου και εκπαιδευτικό επίπεδο

Η συσχέτιση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και χρήσης διαδικτύου είναι θετική υπό την έννοια ότι όσο υψηλότερο το εκπαιδευτικό επίπεδο τόσο αυξάνεται και η χρήση του διαδικτύου, με τα υψηλότερα ποσοστά να συγκεντρώνονται στις υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, αγγίζοντας το 100% στους κατόχους διδακτορικού (βλ. Γράφημα 23).

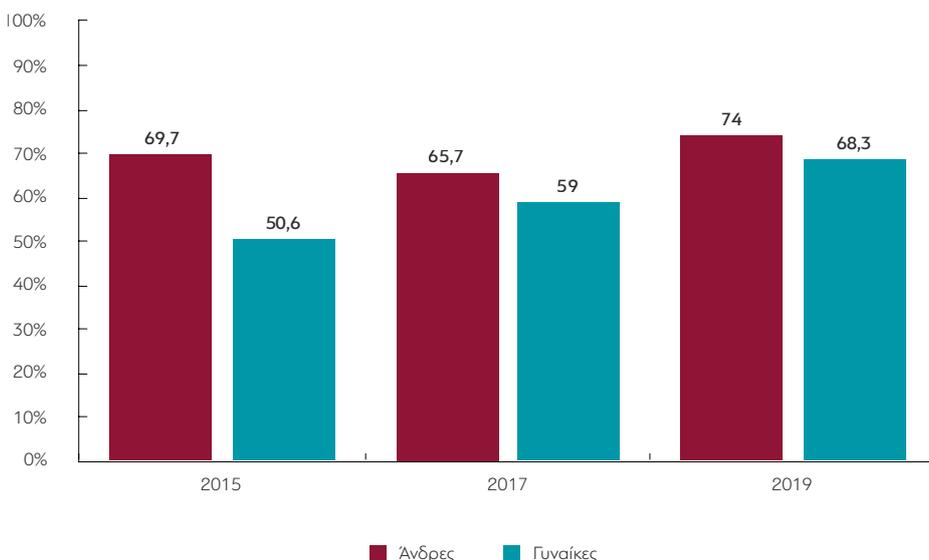
Γράφημα 23. Χρήση Διαδικτύου (Ανά Επίπεδο Εκπαίδευσης)

4.4 Χρήση του διαδικτύου και φύλο

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 24, το έμφυλο χάσμα στη χρήση του διαδικτύου φαίνεται να μειώνεται, με τον ανδρικό πληθυσμό να υπερτερεί ως προς τα ποσοστά (και στις τρεις μετρήσεις του World Internet Project Greece). Ωστόσο, η χρήση του διαδικτύου στις γυναίκες συνεχίζει να εμφανίζει αυξητική τάση (αυξήθηκε μεταξύ της μέτρησης του 2017 και του 2019 κατά 9,3 ποσοστιαίες μονάδες). Ως εκ τούτου, παρατηρείται μια διαφοροποίηση της τάξης του 5,7% μεταξύ των δύο φύλων στην πρόσφατη μέτρηση που αφορά το 2019. Επίσης, επιβεβαιώνεται η έμφυλη διαφορά στη χρήση του διαδικτύου για όλες τις συμμετέχουσες χώρες του WIP (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

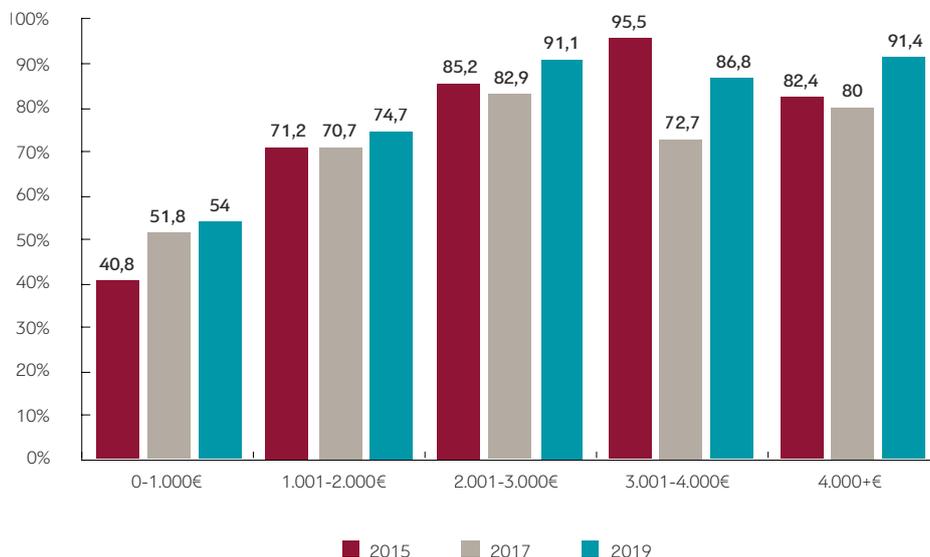
Γράφημα 24. Χρήση Διαδικτύου (Ανά Φύλο)

4.5 Χρήση του διαδικτύου και εισοδηματική κατηγορία

Θετική σχέση παρατηρείται μεταξύ της χρήσης διαδικτύου και του εισοδήματος, όπως φαίνεται στο Γράφημα 25. Τα υψηλότερα εισοδήματα συνδέονται με τα υψηλότερα ποσοστά χρήσης του διαδικτύου. Σε όλες τις εισοδηματικές κατηγορίες στην τελευταία μέτρηση (2019) εμφανίζεται αύξηση ως προς τη χρήση του διαδικτύου. Ωστόσο, μεταξύ των μετρήσεων WIP 2017 και WIP 2019, παρουσιάζεται στα άτομα με εισόδημα άνω των €3.000 μηνιαίως η πλέον σημαντική αύξηση.

Γράφημα 25. Χρήση Διαδικτύου (Ανά Επίπεδο Εισοδήματος)

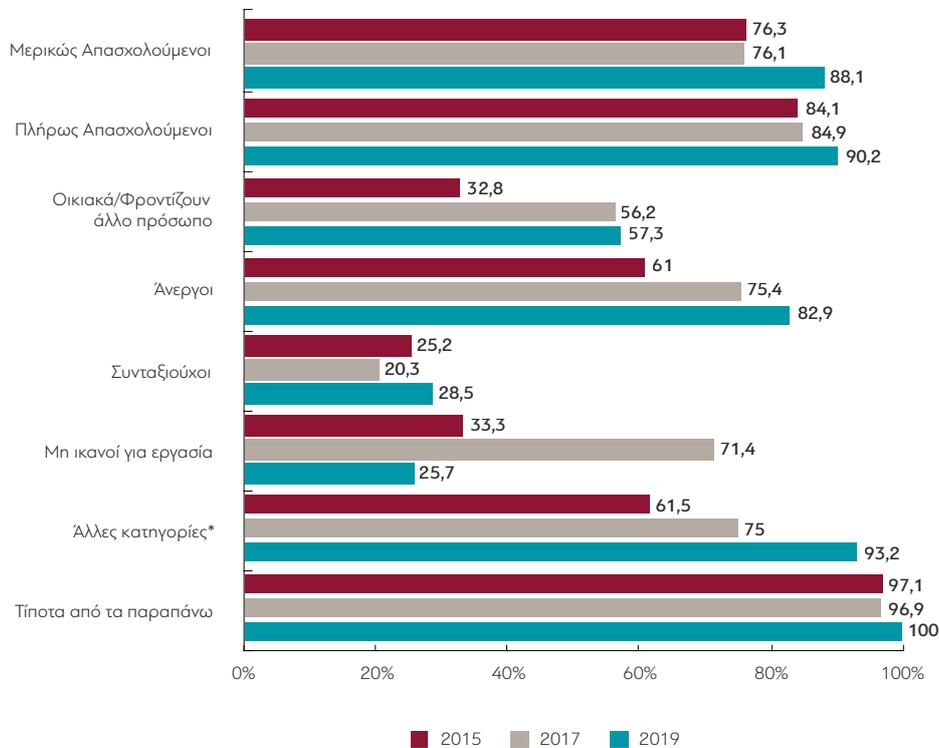

Τα ευρήματα (ποσοστά) του Γραφήματος 25 που αφορούν στη χρήση ανά επίπεδο εισοδήματος μπορούν να ερμηνευθούν συνδυαστικά με τα ευρήματα (ποσοστά) του επόμενου Γραφήματος που αφορούν στη χρήση του διαδικτύου ανά εργασιακή κατάσταση (Γράφημα 26). Και στα δύο Γραφήματα οι έχοντες απασχόληση με υψηλά εισοδήματα συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά χρήσης του διαδικτύου. Αξίζει να τονιστεί η θετική συσχέτιση μεταξύ της χρήσης του διαδικτύου και του επιπέδου εισοδήματος σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες του WIP, δηλαδή όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εισοδήματος, τόσο υψηλότερο είναι και το ποσοστό διείσδυσης στο διαδίκτυο (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

4.6 Χρήση του διαδικτύου και εργασιακή κατάσταση

Επίσης, σύμφωνα με τα πρόσφατα δεδομένα (2019), η χρήση του διαδικτύου φαίνεται να αυξάνεται μεταξύ των ατόμων που βρίσκονται στην αγορά εργασίας (Γράφημα 26). Οι απασχολούμενοι, τόσο πλήρους όσο και μερικής απασχόλησης, διατηρούν πολύ υψηλά ποσοστά χρήσης του διαδικτύου, 90,3% και 88% αντίστοιχα. Ωστόσο, συγκρίνοντας τα ευρήματα με τα αντίστοιχα της μέτρησης του 2015, σημαντική αύξηση παρουσιάζει η χρήση διαδικτύου των ανέργων (21,9%) και των ατόμων στην κατηγορία Οικιακά/Φροντίδα άλλων προσώπων (24,5%). Οι συνταξιούχοι είναι η μόνη κατηγορία που παρουσιάζει μικρή αύξηση στα ήδη χαμηλά ποσοστά χρήσης του διαδικτύου, καθώς σημειώνουν ποσοστό 28,5% από 25,2% το 2015.

Γράφημα 26. Χρήση Διαδικτύου Ανά Εργασιακή Κατάσταση

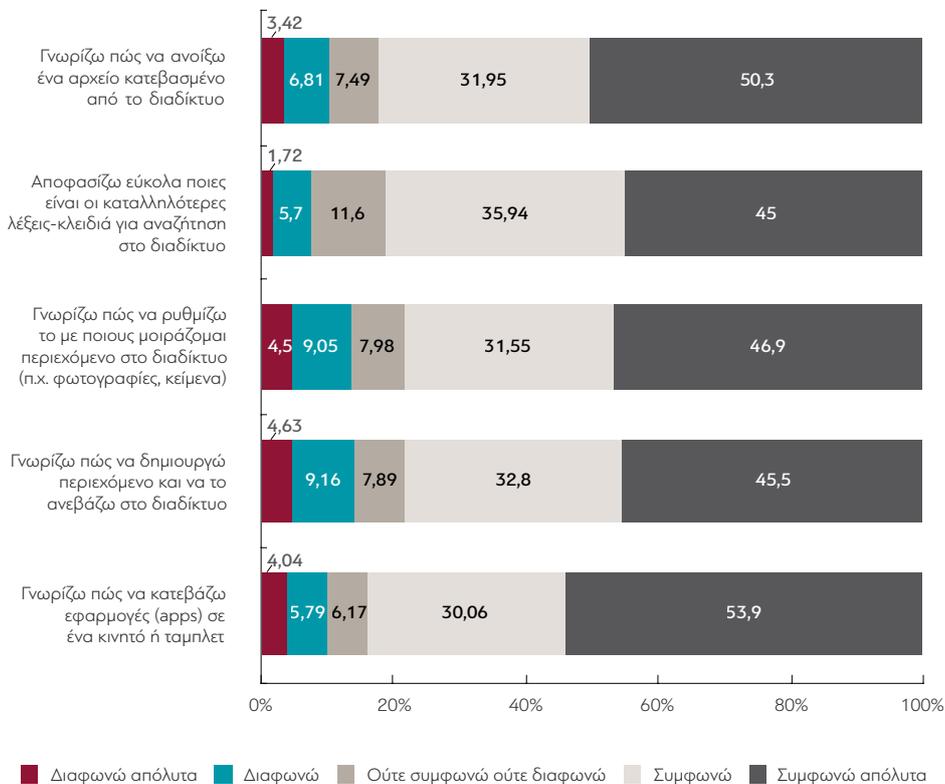

* Μαθητές, φοιτητές, στρατευμένοι και εισοδηματίες

4.7 Δεξιότητες χρήσης διαδικτύου

Η πρόσφατη μέτρηση του 2019 σε ό,τι αφορά στις δεξιότητες χρήσης υπολογιστών και διαδικτύου, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 27, δείχνει μια υψηλή υποκειμενική εκτίμηση της πλειοψηφίας των χρηστών του διαδικτύου ως προς την επιτέλεση μιας σειράς ψηφιακών εργασιών. Τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται σε απλούστερες τρόπων τινά εργασίες που συνδέονται και με τις ανάγκες χρήσης του διαδικτύου για επικοινωνία, όπως είναι η γνώση του πώς να ανοίγει κανείς αρχεία ή να κατεβάζει εφαρμογές στο κινητό του τηλέφωνο (82,3% και 84% αντίστοιχα) και το πώς να αναζητεί το επιθυμητό περιεχόμενο με κατάλληλες λέξεις-κλειδιά (81%). Το ποσοστό μειώνεται όταν οι εργασίες φαίνεται να απαιτούν πιο εξειδικευμένη γνώση, δηλαδή αλλαγή ρυθμίσεων του απορρήτου για την κοινή χρήση περιεχομένου στο διαδίκτυο, ή δημιουργία περιεχομένου και διαμοιρασμού του περιεχομένου με τρίτους (περίπου 78,4%).

Γράφημα 27. Χρήση Διαδικτύου (Δεξιότητες)

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το φύλο, το εισόδημα, η ηλικία, η εκπαίδευση και η εργασιακή κατάσταση αποτελούν παράγοντες που συσχετίζονται θετικά ή αρνητικά με τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα. Μάλιστα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ελληνικά ευρήματα εναρμονίζονται με αυτά των υπολοίπων συμμετεχουσών χωρών του WIP ως προς το ψηφιακό χάσμα (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

5. Χρήσεις του διαδικτύου

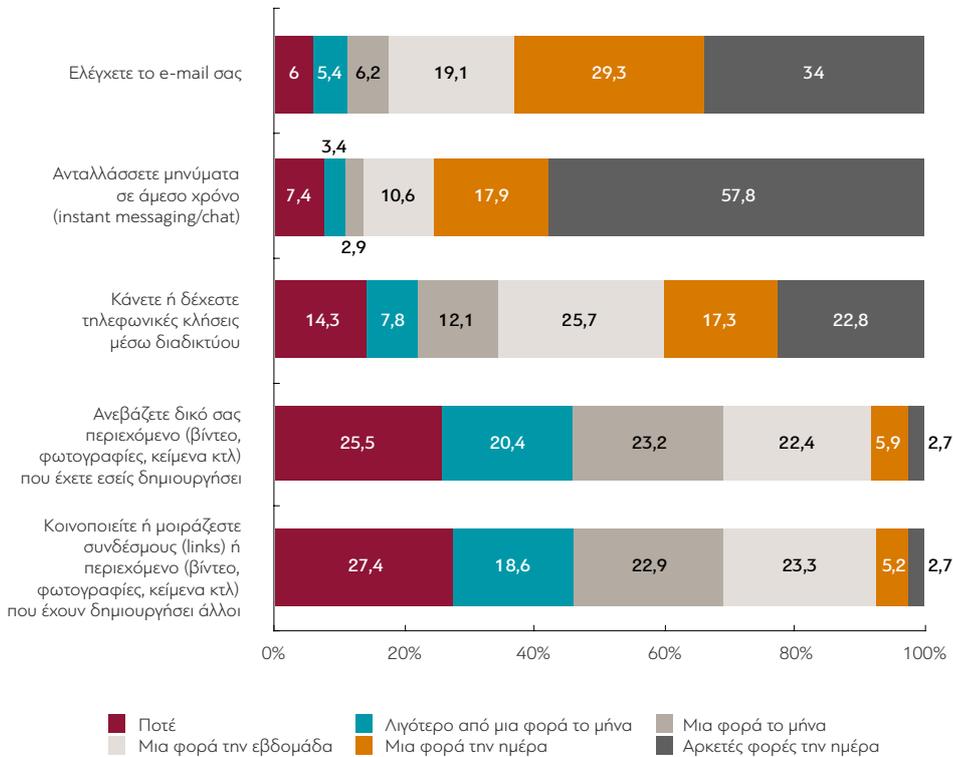
5.1 Επικοινωνία

Οι πιο δημοφιλείς χρήσεις του διαδικτύου μεταξύ των Ελλήνων χρηστών αφορούν σε επικοινωνιακές δραστηριότητες, όπως η ανταλλαγή ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και η ανταλλαγή μηνυμάτων σε άμεσο χρόνο (Γράφημα 28). Το 75,7% των χρηστών δηλώνουν ότι ανταλλάσσουν μηνύματα με τον τρόπο αυτό καθημερινά.⁴⁸ Παρομοίως, το 63,3% των χρηστών δηλώνουν ότι ελέγχουν τον λογαριασμό του ηλεκτρονικού τους ταχυδρομείου τουλάχιστον μία φορά ή πολλές φορές την ημέρα. Πρόκειται γενικά για μια δημοφιλή επικοινωνιακή δραστηριότητα διεθνώς. Σε 9 από τις 11 χώρες που περιλαμβάνονται στη Διεθνή Έκθεση του WIP,⁴⁹ η πλειονότητα των χρηστών δηλώνει ότι ελέγχει τα μηνύματα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου καθημερινά (από μία έως αρκετές φορές την ημέρα). Άλλες δημοφιλείς χρήσεις περιλαμβάνουν τις τηλεφωνικές κλήσεις μέσω διαδικτύου, καθώς 40,1% των χρηστών αναφέρουν ότι κάνουν τηλεφωνικές κλήσεις τουλάχιστον μία φορά την ημέρα και 25,7% μία φορά την εβδομάδα. Χρήσεις που αφορούν δραστηριότητες σε ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης, όπως η δημοσίευση μηνυμάτων και σχολίων και η κοινοποίηση/ αναδημοσίευση περιεχομένου, αναφέρονται λιγότερο συχνά. Σημειώνουμε ότι όλες οι προαναφερθείσες δραστηριότητες επικοινωνιακού χαρακτήρα παρουσιάζουν αυξητική τάση σε σχέση με τις προηγούμενες μετρήσεις WIP στην Ελλάδα.

48 Σύμφωνα με το Digital News Report 2019, παρατηρείται άνοδος στη χρήση ιδιωτικών δικτύων ανταλλαγής μηνυμάτων για ενημέρωση. Η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα ανάμεσα στις 38 του δείγματος στη χρήση Facebook Messenger και Viber, ενώ η χρήση της εφαρμογής WhatsApp που είναι πολύ υψηλή σε πολλές χώρες του δείγματος είναι μικρή στην Ελλάδα. Βλ. Καλογερόπουλος, Α. (2019). Οι Ψηφιακές Ειδήσεις στην Ελλάδα 2019. Αθήνα: Διανέοσις. www.dianeosis.org/2019/06/digital-news-report-2019/.

49 WIP International Report 2018, 8th edition.

Γράφημα 28. Συχνότητα Χρήσης (Επικοινωνία)

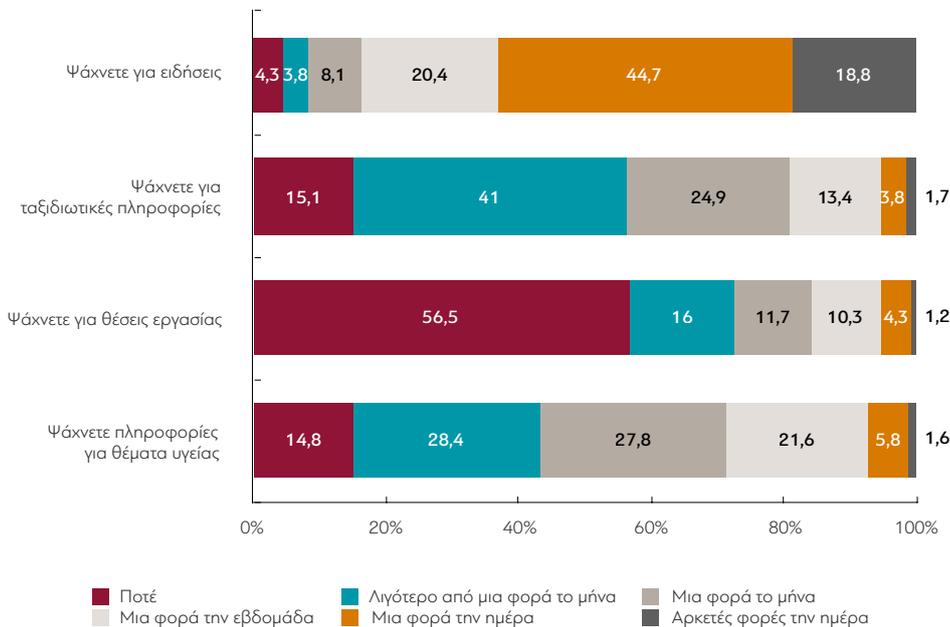

5.2 Πληροφόρηση

Οι Έλληνες χρήστες δηλώνουν σε ποσοστό 29% ότι ανατρέχουν στο διαδίκτυο για αναζήτηση πληροφοριών για ιατρικά θέματα τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα και σε ποσοστό 27,8% μία φορά τον μήνα (Γράφημα 29). Οι λιγότερο δημοφιλείς δραστηριότητες επί του παρόντος, σε σχέση με την εύρεση πληροφοριών στο διαδίκτυο, είναι η αναζήτηση ταξιδιωτικών πληροφοριών καθώς και η αναζήτηση πληροφοριών για θέσεις εργασίας και ευκαιριών απασχόλησης. Αναμφίβολα, οι χρήσεις του διαδικτύου με σκοπό την εύρεση πληροφοριών περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο την αναζήτηση ειδησεογραφικού περιεχομένου⁵⁰.

⁵⁰ Σε γενικές γραμμές, η τάση αυτή τείνει να επικρατήσει διεθνώς (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

Γράφημα 29. Συχνότητα Χρήσης (Πληροφόρηση)

Συγκεκριμένα, το 63,4% των χρηστών ανατρέχουν καθημερινά στο διαδίκτυο για την αναζήτηση της επικαιρότητας, τοπικών, εθνικών ή διεθνών ειδήσεων. Ειδικότερα, όπως κατέδειξε η ανάλυση των ευρημάτων του Digital News Report 2019 του Ινστιτούτου Reuters του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης που αφορούν στη χώρα μας,⁵¹ μόνο το 28% προτιμά να βρίσκει ειδήσεις πηγαίνοντας απευθείας στους ιστότοπους των ίδιων των ΜΜΕ (οι περισσότεροι τις βρίσκουν μέσω άλλων πηγών, όπως λ.χ. μηχανές αναζήτησης, κοινωνικά μέσα, ή άλλες), ενώ διαπιστώνεται το εξής παράδοξο: από τη μια μεριά, το 54% να αποφεύγει «συχνά ή κάποιες φορές» να ενημερώνεται και, από την άλλη, το διαδικτυακό κοινό διεκδικεί πιο πλουραλιστική ενημέρωση διαβάζοντας ειδήσεις από 5 με 6 ενημερωτικές ιστοσελίδες την εβδομάδα κατά μέσο όρο (δηλαδή χρησιμοποιεί περισσότερες πηγές από ό,τι συμβαίνει σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες του δείγματος⁵²). Σημειωτέον ότι οι αλγόριθμοι των social media περιορίζουν την έκθεση σε ειδήσεις που δεν ανταποκρίνονται στις πεποιθήσεις των ανθρώπων, αυξάνοντας έτσι την «τοξική» συναισθηματική και πολιτική πόλωση.⁵³ Βέβαια, η κατανάλωση ειδήσεων από τους χρήστες του διαδικτύου διαφέρει από χώρα σε χώρα, ανάλογα με το πολιτισμικό και κοινωνικοϊστορικό υπόβαθρο, ενώ η ποιότητα της ψηφιακής παιδείας επίσης φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο.

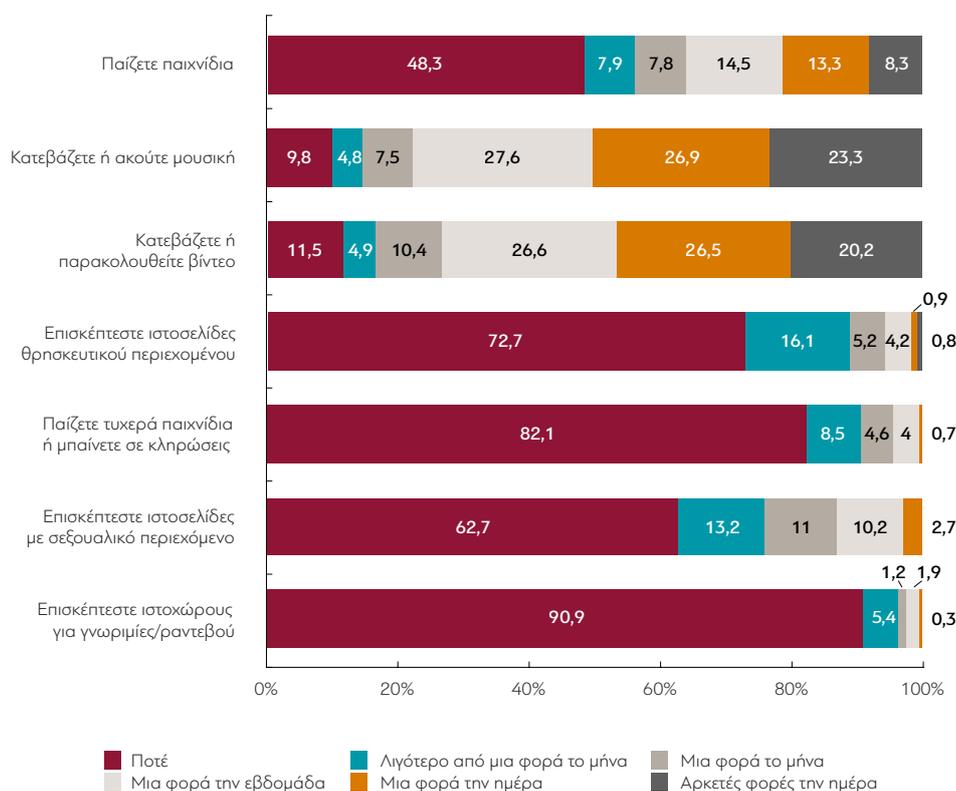
51 Καλογερόπουλος, Α. (2019), ό.π.

52 Εντοπίζεται ωστόσο ένας αριθμός διαδικτυακών ειδησεογραφικών και ενημερωτικών πηγών υψηλής επισκεψιμότητας που συνδέονται με θεωρίες συνωμοσίας. Βλ. επίσης τη σχετική έρευνα του Mediterranean Institute for Investigative Reporting (<https://miirgr/investigations/tweets/>).

53 Levy, R. (2019). *Social Media, News Consumption and Polarization: Evidence from a Field Experiment* (Job Market Paper), Yale University. https://levyroee.github.io/Papers/Social_Media_and_Polarization.pdf

5.3 Ψυχαγωγία

Γράφημα 30. Συχνότητα Χρήσης (Ψυχαγωγία)

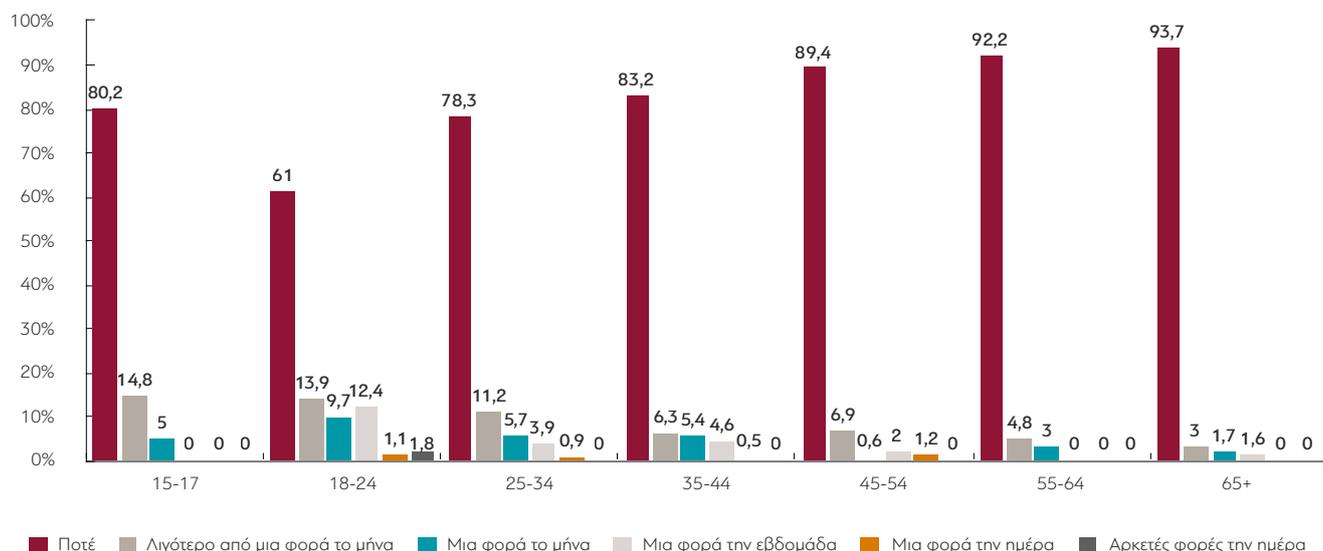
Όσον αφορά στις ψυχαγωγικές χρήσεις του διαδικτύου, ιδιαίτερα δημοφιλείς δραστηριότητες μεταξύ των Ελλήνων χρηστών είναι η αναζήτηση μουσικής και βίντεο, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των χρηστών «κατεβάζουν» ή ακούνε μουσική και «κατεβάζουν» ή παρακολουθούν βίντεο, με περίπου το ένα δεύτερο εξ αυτών να επιδίδεται σε αυτές τις χρήσεις σε καθημερινή βάση και πολλές φορές μέσα στην ημέρα (Γράφημα 30). Το ποσοστό αυτό είναι από τα υψηλότερα συγκρινόμενο με τα αντίστοιχα άλλων χωρών που συμμετέχουν στο WIP (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition). Ακόμα, αρκετά δημοφιλής δραστηριότητα είναι τα ψυχαγωγικά παιχνίδια (online games) που προσφέρονται στο διαδίκτυο.⁵⁴ Φαίνεται λοιπόν ότι το διαδίκτυο συνεισφέρει σημαντικά στην ανάδειξη της διασκέδασης σε, κατά τον Neil Postman, «υπερ-ιδεολογία» της εποχής μας. Αντίθετα, η συ-

⁵⁴ Αξίζει να επισημάνουμε ότι τα ψυχαγωγικά παιχνίδια συνήθως έχουν να κάνουν με θελκτικά δυναμικά περιβάλλοντα κατασκευής προσωπείων, ταυτότητων και σχέσεων που όμως, λόγω των κυρίαρχων μοτίβων χρήσης, περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό αποκλειστικά στο online επίπεδο (αποσύνδεση μεταξύ αναλογικού και ψηφιακού κόσμου, απομόνωση των παικτών-χρηστών από την πραγματική ζωή). Αντίθετα, οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης (social networking sites) είναι εξελισσόμενοι χώροι αυτο-έκφρασης και δυναμικής διαπραγμάτευσης κοινωνικών ταυτοτήτων που εμπλέκονται άμεσα με τον εξωδιαδικτυακό ή offline κόσμο, διαμορφώνοντας ωστόσο κλειστές επικοινωνιακές δομές και υποκοουλτούρες με υψηλή εσωτερική συνοχή και ομοιογένεια συμβόλων και ιδεών. Για το ραγδαία αυξανόμενο φαινόμενο του online gaming στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά <https://www.goethe.de/ins/gr/el/kul/mag/20867543.html>.

ντριπτική πλειονότητα των χρηστών δηλώνει ότι δεν επισκέπτεται ποτέ (σε ποσοστό 90,9%) ιστοχώρους για γνωριμίες (dating), ή ηλεκτρονικού τζόγου (σε ποσοστό 82,1%), ή ιστοσελίδες θρησκευτικού περιεχομένου (σε ποσοστό 72,7%). Επιπλέον, πάνω από τους μισούς των ερωτηθέντων χρηστών δηλώνει ότι δεν επισκέπτεται ποτέ ιστοσελίδες σεξουαλικού περιεχομένου (σε ποσοστό 62,7%). Βέβαια εδώ ενδέχεται να υπεισέρχεται ο υποκειμενικός παράγοντας αποσιώπησης προσωπικών πληροφοριών, που αναπόφευκτα επηρεάζει τις απαντήσεις.

Επίσης, ενδεικτικά τονίζεται ότι το 2017 η Ελλάδα συγκέντρωσε το υψηλότερο ποσοστό στη μη επισκεψιμότητα διαδικτυακών ιστοσελίδων θρησκευτικού περιεχομένου, σε αντίθεση προς τις συμμετέχουσες αραβικές χώρες του WIP (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition), οι οποίες συγκέντρωσαν τα υψηλότερα ποσοστά επισκεψιμότητας αυτών των ιστοσελίδων (άνω του 75%). Αναφορικά με τον τζόγο, στο παρακάτω Γράφημα συνάφειας (Γράφημα 31), προκύπτει ότι η μεγαλύτερη συχνότητα ηλεκτρονικών τυχερών παιχνιδιών συγκεντρώνεται στους πολύ νέους. Η ηλικιακή ομάδα των 15-17 ετών σε ποσοστό 5% στοιχηματίζει ή παίζει online τυχερά παιχνίδια σε μηνιαία βάση, ενώ η ηλικιακή ομάδα 18-24 ετών επιδίδεται στις ίδιες δραστηριότητες σε ποσοστό 25,1% σε μηνιαία βάση και αυτή των 25-34 ετών σε ποσοστό 10,5%.

Γράφημα 31. Συχνότητα Χρήσης (Τυχερά Παιχνίδια)

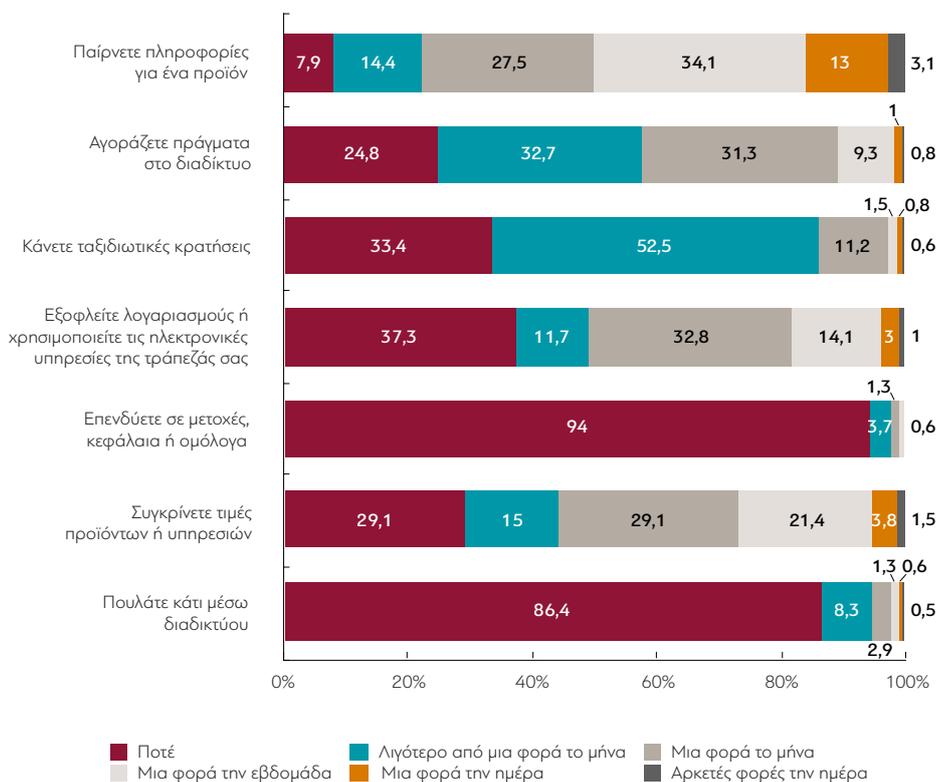
5.4 Ηλεκτρονικές Συναλλαγές

Η χρήση του διαδικτύου για συναλλαγές μεταξύ των Ελλήνων χρηστών είναι σχετικά περιορισμένη, με αυξητικές όμως τάσεις (Γράφημα 32). Το 51% δηλώνει ότι εξοφλεί ηλεκτρονικά ή χρησιμοποιεί τις ηλεκτρονικές τραπεζικές υπηρεσίες (π.χ. web banking) τουλάχιστον μία φορά το μήνα,

ενώ εκείνοι που αναφέρουν ότι δεν έχουν χρησιμοποιήσει ποτέ ηλεκτρονικές υπηρεσίες ανέρχονται σε ποσοστό 37,3%. Ωστόσο, στην αντίστοιχη μέτρηση προηγούμενων ετών, σχεδόν το 60% των χρηστών ανέφερε ότι δεν είχε πραγματοποιήσει ποτέ διαδικτυακές ηλεκτρονικές συναλλαγές. Περιορισμένη είναι η χρήση του διαδικτύου για σύγκριση τιμών προϊόντων ή υπηρεσιών (29,1% δηλώνει χρήση μία φορά τον μήνα και 21,4% εβδομαδιαίως) καθώς και για ταξιδιωτικές κρατήσεις.

Το σύνολο σχεδόν των ερωτηθέντων (94%) δηλώνει ότι δεν χρησιμοποιεί ποτέ το διαδίκτυο για να πραγματοποιήσουν κάποια χρηματιστηριακή επένδυση, δραστηριότητα που συνηθίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στις περισσότερες χώρες που συμμετέχουν στο WIP. Παρομοίως, το 86,4% των Ελλήνων χρηστών δεν χρησιμοποιούν ποτέ το διαδίκτυο για να πουλήσουν κάτι, ενώ το 42,5% πραγματοποιούν διαδικτυακές αγορές τουλάχιστον μία φορά το μήνα, ποσοστό που λίγο-πολύ συνάδει με τις αγοραστικές συνήθειες στις περισσότερες συμμετέχουσες χώρες του WIP (βλ. Έκθεση WIP 2017). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση του διαδικτύου για την πραγματοποίηση αγοραπωλησιών έχει αυξηθεί σε σχέση με τους δύο προηγούμενους γύρους του World Internet Project Greece (2015, 2017). Η αύξηση στις online αγοραπωλησίες εντοπίζεται και στα πρόσφατα δεδομένα της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2019).

Γράφημα 32. Συχνότητα Χρήσης (Ηλεκτρονικές Συναλλαγές)

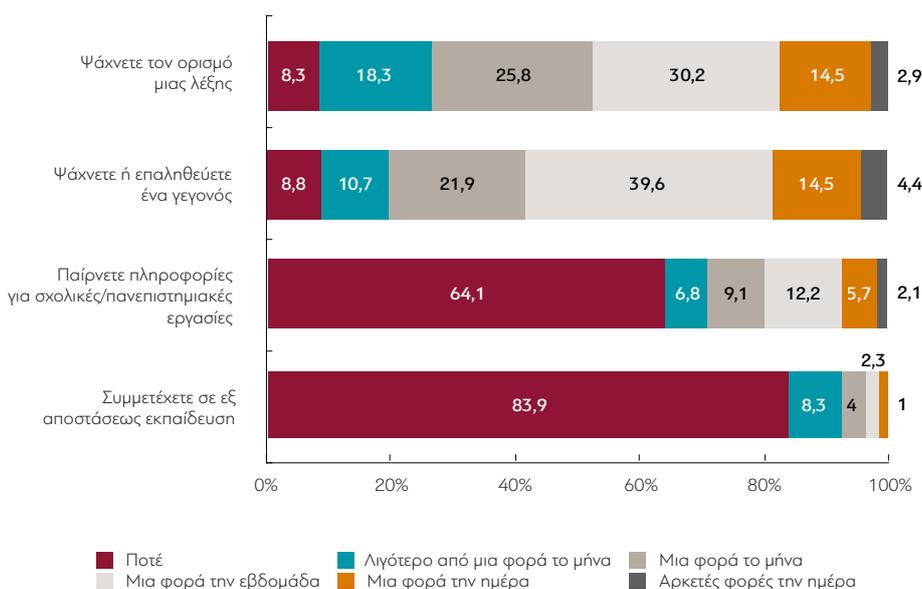

5.5 Μάθηση

Οι Έλληνες χρήστες χρησιμοποιούν το διαδίκτυο κυρίως για την επαλήθευση κάποιου γεγονότος ή την αναζήτηση του ορισμού κάποιας λέξης, καθώς οι περισσότεροι αναζητούν τέτοιου είδους πληροφορίες τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα (Γράφημα 33). Η αναζήτηση πληροφοριών όμως για σχολικές ή/και πανεπιστημιακές εργασίες δεν είναι πολύ συνηθισμένη δραστηριότητα για την πλειονότητα των ερωτηθέντων, κάτι αναμενόμενο εάν λάβει κανείς υπόψη ότι η μαθησιακή αυτή δραστηριότητα αφορά ειδικότερα σε μαθητές και φοιτητές. Τέλος, είναι πολύ μικρός ο αριθμός των χρηστών του διαδικτύου που συμμετέχει σε προγράμματα εκπαίδευσης εξ αποστάσεως. Σημειωτέον ότι σε σύγκριση με τις προηγούμενες μετρήσεις στην Ελλάδα, το ποσοστό συμμετοχής των χρηστών σε προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αυξάνεται διαχρονικά σε μικρό βαθμό. Ομοίως και στις λοιπές συμμετέχουσες χώρες του WIP (2017), τα ποσοστά των χρηστών που δεν συμμετέχουν ποτέ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι περίπου 60%, με την Ελβετία και την Ελλάδα να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό, δηλαδή πάνω από 80% (βλ. International Report WIP 2017, 8th edition).

Συμπερασματικά, η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία διεισδύει έντονα στο βίοκοσμο, στις προτιμήσεις και στις συνήθειες των χρηστών (ανάλογα με το επίπεδο του εγγραμματισμού τους), συνεχίζοντας σταθερά να ενδύεται *στοιχεία προφορικότητας*, η λειτουργία της οποίας «εντοπίζεται διαγενεακά με έμφαση στις νεώτερες ηλικίες και επηρεάζει τις πολιτισμικές πρακτικές».⁵⁵

Γράφημα 33. Συχνότητα Χρήσης (Μάθηση)

55 Κονδύλη, Δ. (2017). Δευτερογενής προφορικότητα και χρήσεις του διαδικτύου. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.) Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

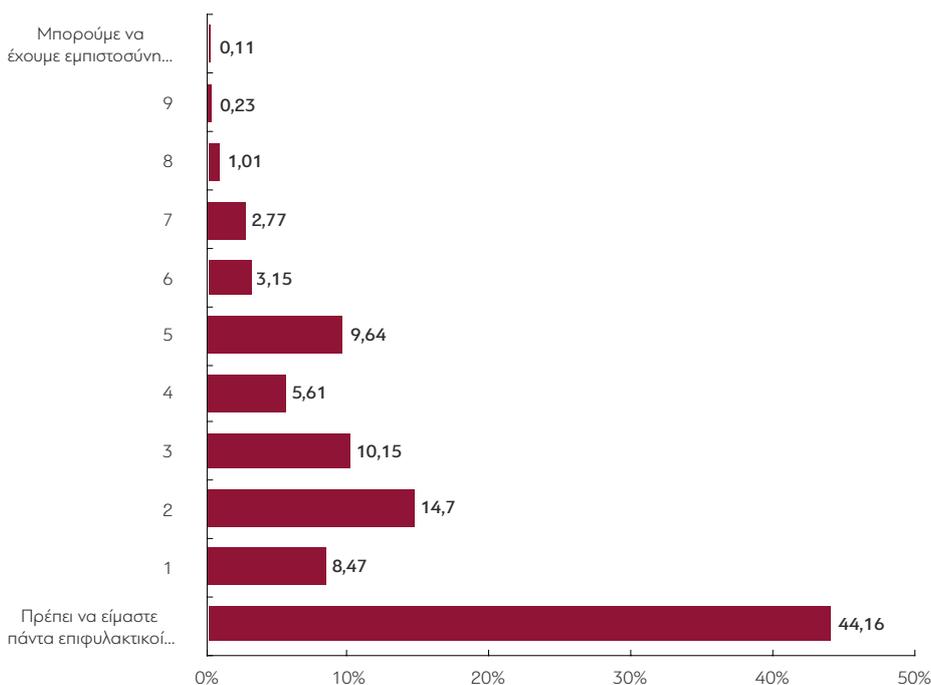
6. Κοινωνικό κεφάλαιο εντός και εκτός διαδικτύου

6.1 Διαπροσωπική εμπιστοσύνη στο διαδίκτυο

Η εμπιστοσύνη στους ανθρώπους στο διαδίκτυο μετρήθηκε βάσει μίας 11βάθμιας κλίμακας, από 0 έως 10, όπου το 0 σημαίνει ότι: «Πρέπει να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους στο διαδίκτυο» και το 10 ότι «Μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους στο διαδίκτυο». Η ερώτηση αυτή απευθύνθηκε μόνο στους χρήστες του διαδικτύου και διατυπώθηκε λεκτικά, όπως παρακάτω:

«Γενικά μιλώντας, θα λέγατε ότι μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους περισσότερους ανθρώπους στο διαδίκτυο, ή ότι πρέπει να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί στις σχέσεις μας με τους ανθρώπους;» (βλ. Γράφημα 34).

Γράφημα 34. Διαπροσωπική Εμπιστοσύνη Στο Διαδίκτυο (Χρήστες Διαδικτύου)

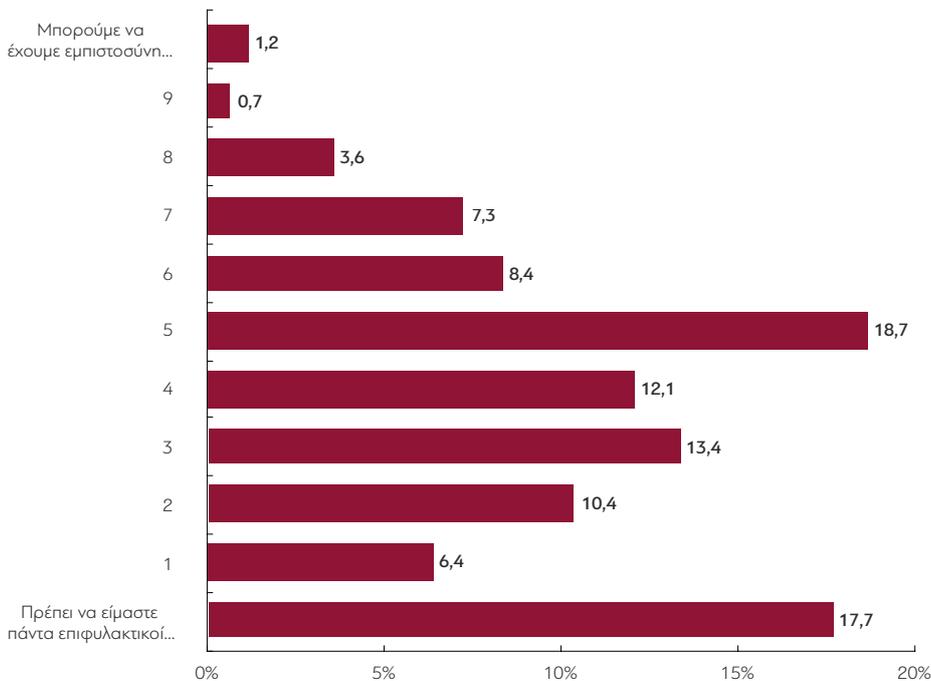

Η μέση τιμή της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης για τους ανθρώπους του διαδικτύου υπολογίστηκε μόλις στο 1,89 -με υψηλότερη τιμή το 10- με μόλις το 7,3% του δείγματος να προσδίδει τιμές άνω του 5. Το 44,16 % επέλεξε την τιμή 0 και 48,6% του δείγματος επέλεξε τιμές από 1 έως 5.

6.2 Διαπροσωπική εμπιστοσύνη στην καθημερινή ζωή

Κατ' αντιστοιχία με τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη στο διαδίκτυο, ρωτήθηκε η εμπιστοσύνη στους ανθρώπους της καθημερινής ζωής. Στην ερώτηση απάντησε το σύνολο του δείγματος: χρήστες και μη χρήστες διαδικτύου.

Γράφημα 35. Διαπροσωπική Εμπιστοσύνη Στην Καθημερινότητα (Χρήστες & Μη Χρήστες Διαδικτύου)

Όπως προκύπτει από το Γράφημα 35, η μέση τιμή διαπροσωπικής εμπιστοσύνης προσεγγίζει την τιμή 3,58, που είναι σαφώς μεγαλύτερη από την αντίστοιχη μέση τιμή της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης στο διαδίκτυο. Επιπλέον, η κατανομή της παρουσιάζει διαφοροποιήσεις καθότι μόλις το 17,7% επιλέγει την τιμή 0, ενώ τιμή άνω του 5 προσδίδει το 21,3%.

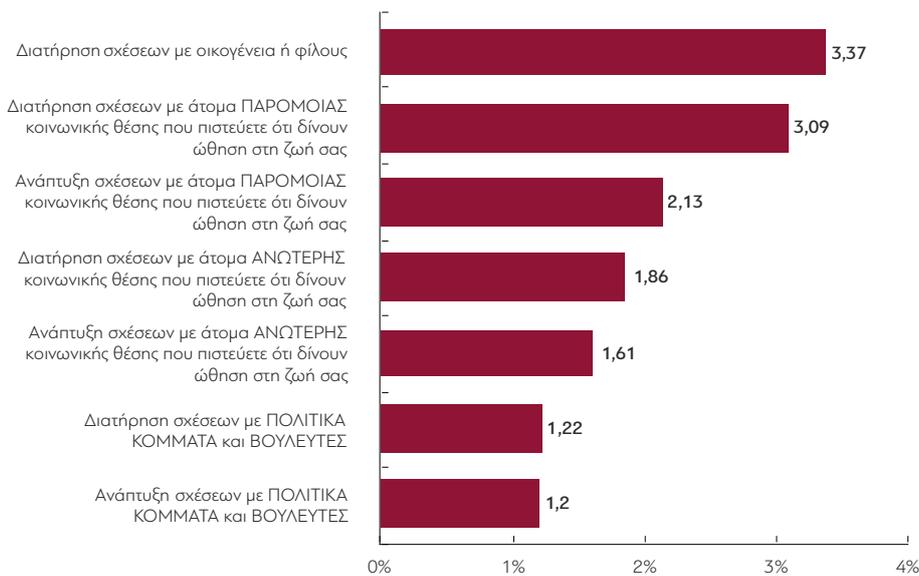
6.3 Χρήση διαδικτύου για διατήρηση-ανάπτυξη σχέσεων

Σε σχέση με τη διατήρηση-ανάπτυξη σχέσεων μέσω του διαδικτύου, οι χρήστες ρωτήθηκαν επτά ερωτήσεις με διαβάθμιση από το 1 έως το 5, όπου το 1 αντιστοιχούσε στο «Καθόλου» και το 5 στο «Σε πολύ μεγάλο βαθμό». Οι ερωτήσεις διαπραγματεύονταν τη διατήρηση-ανάπτυξη σχέσεων μέσω

του διαδικτύου: με άτομα «Παρόμοιου κοινωνικού στάτους», «Ανώτερου κοινωνικού στάτους» και «Πολιτικά κόμματα ή βουλευτές». Επιπλέον, υπήρχε και μία ερώτηση που διαπραγματεύονταν τη διατήρηση σχέσεων με οικογένεια ή φίλους μέσω του διαδικτύου.

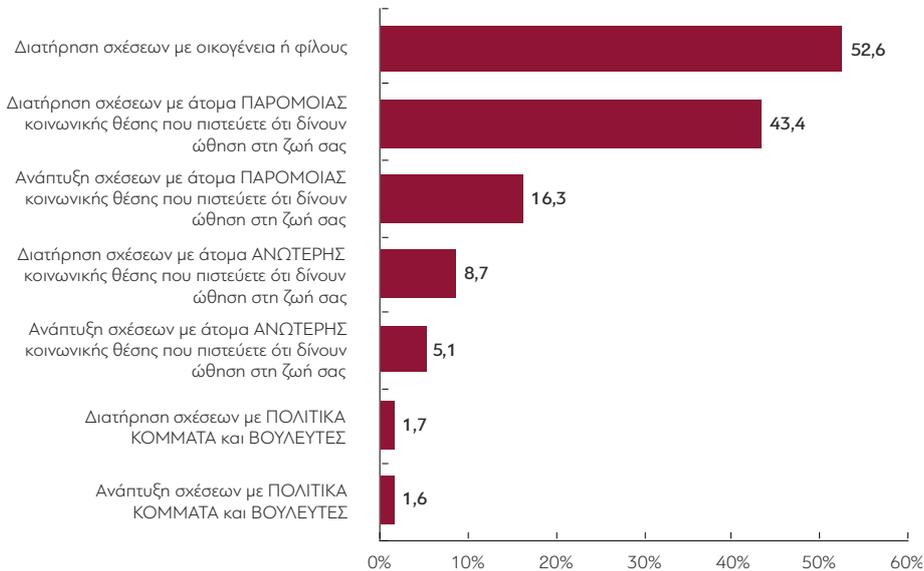
Από το Γράφημα 36 προκύπτει ότι τα άτομα χρησιμοποιούν το διαδίκτυο κυρίως για τη διατήρηση σχέσεων με την οικογένεια ή τους φίλους, με μέση τιμή 3,37, και για τη διατήρηση σχέσεων με άτομα παρόμοιας κοινωνικής θέσης, με μέση τιμή 3,09. Δευτερευόντως, χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για την ανάπτυξη σχέσεων με άτομα παρόμοιας κοινωνικής θέσης (μέση τιμή 2,13), για τη διατήρηση σχέσεων με άτομα ανώτερης κοινωνικής θέσης (μέση τιμή 1,86) και για την ανάπτυξη σχέσεων με άτομα ανώτερης κοινωνικής θέσης (μέση τιμή 1,61). Τέλος, ελάχιστα έως καθόλου χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για τη διατήρηση ή ανάπτυξη σχέσεων με πολιτικά κόμματα ή βουλευτές (μέσες τιμές 1,22 και 1,2 αντιστοίχως).

Γράφημα 36. Σκοποί Χρήσης Διαδικτύου για Ανάπτυξη ή Διατήρηση Σχέσεων (Χρήστες Διαδικτύου)

Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα που φαίνονται στο Γράφημα 37, χρησιμοποιώντας μόνο τα ποσοστά αυτών που απάντησαν σε «πολυ μεγάλο ή σε σημαντικό βαθμό» στις παραπάνω ερωτήσεις.

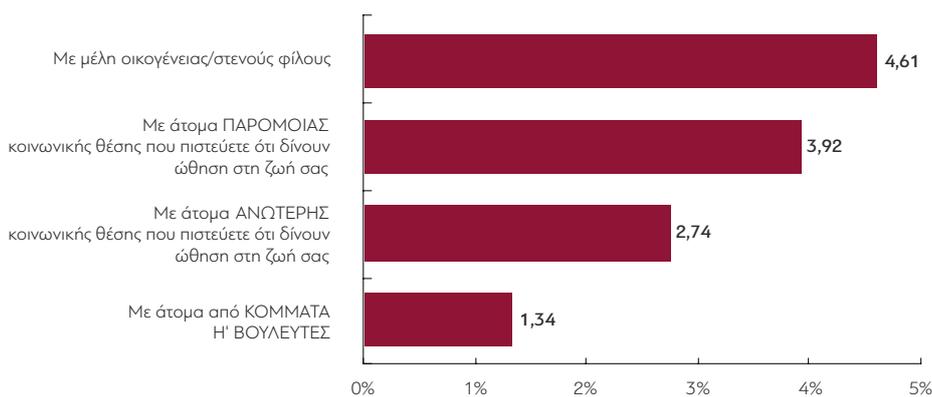
Γράφημα 37. Σκοποί Χρήσης Διαδικτύου για την Ανάπτυξη και Διατήρηση Σχέσεων (Σε "Πολύ Μεγάλο ή Σημαντικό Βαθμό")

6.4 Διαχείριση χρόνου για τη διατήρηση σχέσεων

Κατ' αντιστοιχία με το διαδίκτυο, ρωτήθηκαν τέσσερις ερωτήσεις για τον χρόνο που περνάνε οι ερωτώμενοι (χρήστες διαδικτύου και μη) για τη διατήρηση σχέσεων, όπως φαίνεται στο Γράφημα 38.

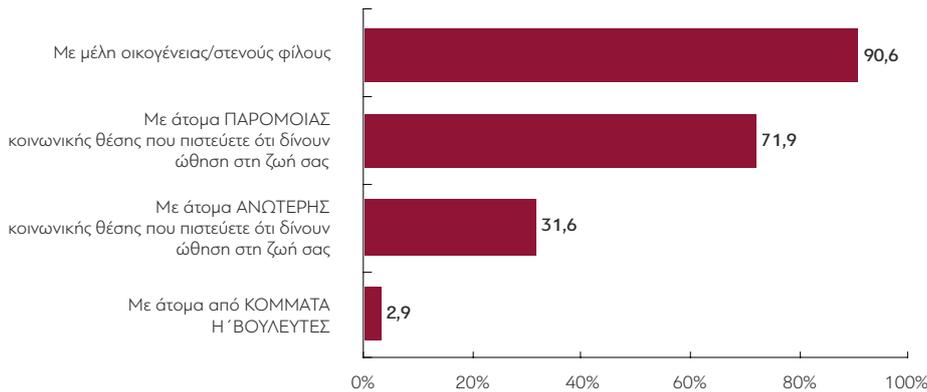
Γράφημα 38. Διάθεση Χρόνου (Χρήστες & Μη Χρήστες Διαδικτύου)

Οι ερωτήσεις απαντήθηκαν βάσει μίας 5-βάθμιας κλίμακας, όπου το 1 αντιστοιχούσε στο «Ποτέ ή σχεδόν ποτέ» ενώ το 5 στο «Καθημερινά ή σχεδόν καθημερινά». Όπως προκύπτει από το Γράφημα 38, τα άτομα περνούν συχνότερα χρόνο με μέλη οικογένειας ή στενούς φίλους (μέση τιμή 4,61), κατόπιν με άτομα παρόμοιας κοινωνικής θέσης (μέση τιμή 3,92) και ανώτερης κοινωνικής θέσης (μέση τιμή 2,74) και, τέλος, με άτομα από κόμματα ή βουλευτές (μέση τιμή 1,34).

Παρεμφερή είναι τα αποτελέσματα, αν θεωρήσουμε τα ποσοστά μόνον αυτών που απάντησαν καθημερινά/σχεδόν καθημερινά ή μερικές φορές την εβδομάδα, σε καθεμία από τις τέσσερις ερωτήσεις, όπως προκύπτει και από το Γράφημα 39.

Γράφημα 39. Διάθεση Χρόνου Στο Διαδίκτυο

Σε γενικές γραμμές, οι άνθρωποι κάνουν χρήση του διαδικτύου περισσότερο για τη διατήρηση προϋπαρχόντων ισχυρών δεσμών και λιγότερο για να συνδεθούν με «ανόμοιους άλλους» ή με κέντρα εξουσίας.⁵⁶ Το διαδίκτυο λοιπόν φαίνεται να πυκνώνει τον «ιερό» δεσμό της ελληνικής οικογένειας και να «συγχρονίζει» τα μέλη της (ή να σμίγει ακόμα περισσότερο τις βιογραφικές τους τροχιές). Όπως προαναφέρθηκε, η έλευση της προηγμένης τεχνολογίας δεν συνεπάγεται αναγκαστικά κοινωνικό ή πολιτισμικό εκσυγχρονισμό. Κατά κάποιο τρόπο, στην ελληνική ψηφιακή κοινωνία (όπως συμβαίνει και στην αναλογική), ο *οικογενειακός εαυτός* των χρηστών δείχνει να επισκιάζει τον *ατομικό εαυτό*, καθώς και τον *κοινωνικό εαυτό*. Όταν όμως οι κοινωνικοί δεσμοί περιχαράκωνονται στο στενό πλαίσιο της οικογένειας (δηλαδή υφίσταται αυξημένο δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο και μειωμένο γεφυρωτικό και διασυνδεδετικό κοινωνικό κεφάλαιο), τα άτομα λίγο-πολύ στερούνται της δυνατότητας «να καλλιεργήσουν ικανότητες και κίνητρα για την αναζήτηση νέων ιδεών και εναλλακτικών στρατηγικών απασχόλησης και επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι οποίες συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη, την αύξηση της απασχόλησης και την κοινωνική ευημερία, εν γένει».⁵⁷

56 Στυλιανού, Σ., & Μηλιώνη, Δ. (2017). Κοινωνικό κεφάλαιο και διαδίκτυο: Πώς η γενικευμένη εμπιστοσύνη επηρεάζει το δεσμευτικό, γεφυρωτικό και διασυνδεδετικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

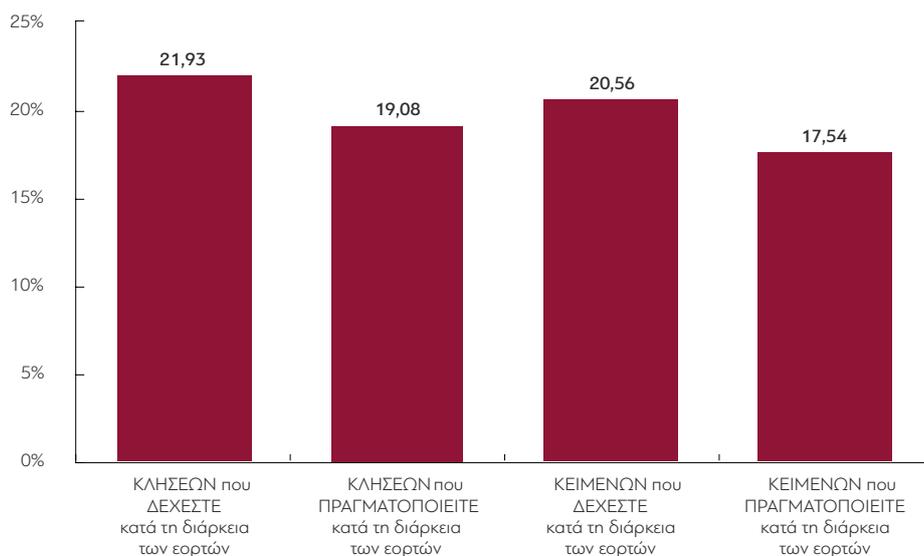
57 Μακαντάση, Φ. (2018). Πώς οι διαγενεακές σχέσεις επηρεάζουν την απασχόληση και την ευημερία των νέων Ελλήνων. *διαΝΕΟσις*, Ιανουάριος 2018, <https://www.dianeosis.org/2018/01/pos-oi-diageneakes-sxeseis-epireazoun-tin-apasxolisi-kai-tin-evimeria-twn-newn-ellinwn/>

6.5 Πλήθος ευχητήριων καρτών που δέχονται/πραγματοποιούν τα άτομα

Συνεχίζοντας με την προσπάθεια κατανόησης των σχέσεων εντός και εκτός διαδικτύου, ρωτήθηκαν χρήστες και μη χρήστες για το πλήθος των ευχητήριων τηλεφωνικών κλήσεων ή βιντεοκλήσεων που δέχονται ή πραγματοποιούν κατά τη διάρκεια των εορτών, καθώς επίσης και για τα αντίστοιχα ευχητήρια κείμενα. Θεωρώντας ότι οι τηλεφωνικές κλήσεις ή οι βιντεοκλήσεις αφορούν περισσότερο «ισχυρούς» δεσμούς, ενώ τα κείμενα (π.χ. sms, emails, mms, Messenger, Viber, WhatsApp, κ.ά., εξαιρουμένων των εταιρικών κειμένων) «ασθενείς» δεσμούς, οι μέσες τιμές του πλήθους των κλήσεων ή κειμένων αποτυπώνονται στο Γράφημα 40.

Γράφημα 40. Ευχητήριες Κλήσεις/Κείμενα Στο Διαδίκτυο (Περίοδος Εορτών)

Πλήθος ευχετήριων...

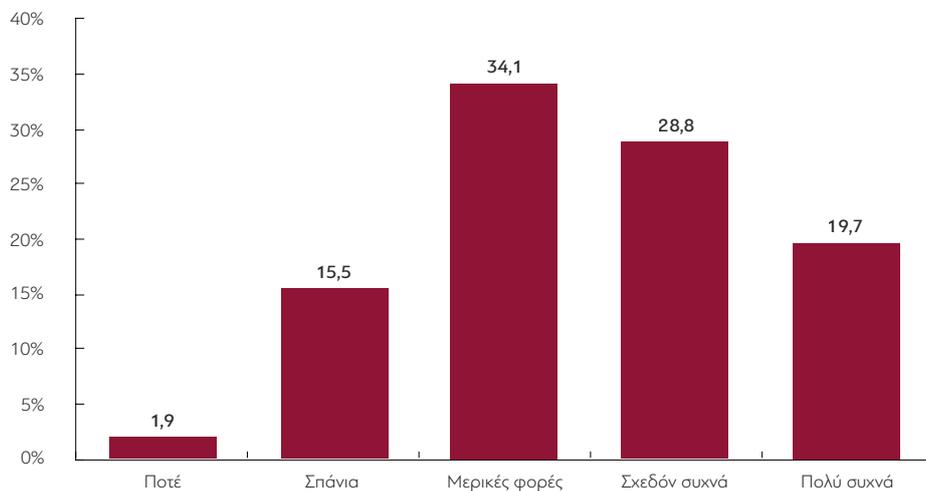
Όπως προκύπτει από το Γράφημα 40, το μέσο πλήθος ευχητήριων κλήσεων που δέχθηκαν οι ερωτώμενοι ήταν 21,93, ενώ το μέσο πλήθος ευχητήριων κλήσεων που πραγματοποίησαν ήταν 19,08. Οι αντίστοιχες τιμές για τα μηνύματα ήταν 20,56 και 17,54 αντιστοίχως.

6.6 Άτομα «κόμβοι»

Τέλος, ζητήθηκε από όλους τους ερωτώμενους, να απαντήσουν στην ερώτηση «πόσο συχνά οι άλλοι άνθρωποι στρέφονται προς εσάς για βοήθεια: είτε για την επίλυση ενός προβλήματος ή μιας δυσκολίας, είτε για να χρησιμοποιήσετε την επιρροή σας προς όφελός τους;». Οι απαντήσεις κυμαίνονταν σε μία πενταβάθμια κλίμακα από 1-Ποτέ έως 5-Πολύ συχνά.

Γράφημα 41. Έκκληση Για Βοήθεια

Πόσο συχνά οι άλλοι στρέφονται προς εσάς για βοήθεια;

Από το Γράφημα 41 προκύπτει ότι το 48,6% των ερωτώμενων θεωρεί πως οι άλλοι στρέφονται σε αυτόν/αυτήν για βοήθεια «πολύ συχνά ή σχεδόν συχνά», ενώ μόλις το 17,4% θεωρεί ότι στρέφονται σε αυτόν/αυτήν για βοήθεια «Ποτέ ή σπάνια».

7. Αξιοπιστία, ιδιωτικότητα και ελευθερία

7.1 Εκτιμήσεις για την αξιοπιστία των πληροφοριών στο διαδίκτυο

Η πλειοψηφία των χρηστών του διαδικτύου (77,1%)⁵⁸ στην Ελλάδα εμφανίζονται αρκετά επιφυλακτικοί αναφορικά με την αξιοπιστία των πληροφοριών που αντλούν στις διαδικτυακές συνδέσεις. Σύμφωνα με το Γράφημα 42, οι περισσότεροι χρήστες (41,9%) διατηρούν μια μετριοπαθή αντίληψη, καθώς επιβεβαιώνουν ότι σχεδόν οι μισές πληροφορίες από αυτές που βρίσκουν στο διαδίκτυο είναι αξιόπιστες, ενώ το 35,3% εκτιμά ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό από τις αυτές τις πληροφορίες είναι αξιόπιστες. Σημειωτέον ότι η επιφυλακτικότητα αυτή είναι ελαφρώς αυξημένη σε σχέση με τους δύο προηγούμενους γύρους του World Internet Project Greece (2015, 2017). Αξίζει να επισημανθεί η απουσία της πλήρους αξιοπιστίας, καθώς λιγότεροι από 1 στους 100 χρήστες του διαδικτύου πιστεύουν ότι όλες οι πληροφορίες που αντλούν στο διαδίκτυο είναι αξιόπιστες. Παρόλα αυτά, οι ερωτώμενοι αποφεύγουν να απορρίψουν απόλυτα τις διαδικτυακές πληροφορίες. Μόνο το 3,6% ισχυρίζεται ότι καμία διαδικτυακή πληροφορία δεν είναι αξιόπιστη.

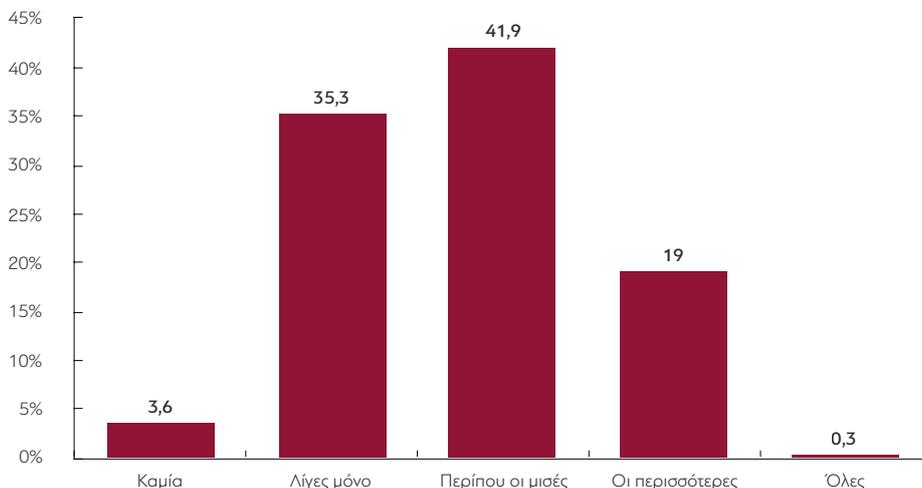
Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας βρίσκονται σε συμφωνία με τον Δείκτη Εμπιστοσύνης στα Μέσα Ενημέρωσης⁵⁹ ανάμεσα στα μέλη της ΕΕ (Special Eurobarometer 452), σύμφωνα με τον οποίο οι Έλληνες θεωρούν ότι τα online κοινωνικά δίκτυα είναι αρκετά αξιόπιστα (38%), καθώς τα κατατάσσουν δεύτερα μετά το Ραδιόφωνο (40%), ενώ οι Εφημερίδες (33%) και η Τηλεόραση (16%) θεωρούνται λιγότερο αξιόπιστα. Είναι αξιοσημείωτο ότι, σε επίπεδο ΕΕ, όπως έδειξε το «Flash Eurobarometer on Fake News and Online Disinformation», το οποίο μέτρησε τις γνώμες και τις ανησυχίες 26.576 Ευρωπαίων πολιτών, το 83% των ερωτώμενων αντιλαμβάνονται την παραπληροφόρηση (fake news) ως απειλή για τη δημοκρατία.⁶⁰

58 Συνολικό ποσοστό για τις απαντήσεις «Λίγες μόνο» και «Περίπου οι μισές».

59 Ο Δείκτης Εμπιστοσύνης στα Μέσα Ενημέρωσης αποτελείται από το επίπεδο εμπιστοσύνης σε τέσσερα Μέσα τα οποία αναλύονται στο Ευρωβαρόμετρο και αφορούν στα εξής: Ραδιόφωνο, Εφημερίδες (έντυπες και ηλεκτρονικές), Τηλεόραση, Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (διαδικτυακά κοινωνικά δίκτυα, blogs, ιστοσελίδες φιλοξενίας βίντεο, κλπ.).

60 European Commission (2018, March 12). *Final results of the Eurobarometer on fake news and online disinformation*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-results-eurobarometer-fake-news-and-online-disinformation>

Γράφημα 42. Πόσες Από Τις Πληροφορίες Στο Διαδίκτυο Νομίζετε Ότι Είναι Αξιοπίστες;

Για τον λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήδη διαμόρφωσε έναν Κώδικα Δεοντολογίας για την Παραπληροφόρηση στο Διαδίκτυο (που δεσμεύει τις μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες από κοινού με τους διαφημιστές για να αναλάβουν σοβαρές δεσμεύσεις για την καταπολέμηση των fake news) και έχει ζητήσει από τις εθνικές αρχές να παρακολουθούν την παραπληροφόρηση και να ενημερώνουν άμεσα για τα ευρήματά τους μέσω ενός συστήματος ταχείας προειδοποίησης. Στην ίδια κατεύθυνση, προωθείται η ίδρυση ενός ανεξάρτητου ευρωπαϊκού δικτύου από fact-checkers, δηλαδή από επαγγελματίες που θα ελέγχουν τις ψευδο-ειδήσεις. Το 2019, το ελληνικό κοινοβούλιο ενέκρινε τη σύσταση ενός Εθνικού Εκλογικού Δικτύου, δηλαδή ενός ενιαίου κέντρου συντονισμού, όπου μια επιτροπή θα παρακολουθεί τη χρήση του διαδικτύου στις εγχώριες εκλογικές διαδικασίες και θα εισηγείται κανονιστικές ρυθμίσεις σχετικά με την πρόληψη της παραπληροφόρησης, τον σεβασμό των προσωπικών δεδομένων των πολιτών, τη διαφάνεια στη χρήση του διαδικτύου για την προβολή κομμάτων και υποψηφίων⁶¹.

Εδώ βέβαια θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι οι διαδικασίες ενημέρωσης συμβαίνουν πλέον σε ένα νέο ψηφιακό πλαίσιο όπου αυξάνεται διαρκώς η δύναμη των αλγορίθμων της τεχνητής νοημοσύνης, η πληροφορία μεταδίδεται κλιμακωτά⁶² και δεν υπάρχουν πια οι αυθεντίες και τα κανάλια που ελέγχουν, επεξεργάζονται και εκλογικεύουν τις γνώμες και τις ειδήσεις. Οι «ψευδείς ειδήσεις» δεν είναι καινούργιο φαινόμενο. Αλλά σήμερα μπορεί πιο εύκολα από ποτέ να πλαστογραφεί κανείς έγγραφα, εικόνες και βίντεο (αν και πολύ πιο γρήγορα διορθώνονται τα λάθη και αποκαλύπτεται η απάτη).

61 <https://www.kathimerini.gr/1016041/gallery/tecnologia/diakiktyo/h-anametrhsh-eyrwphs---fake-news>

62 Sampson, T. D. (2012). *Virality: Contagion Theory in the Age of Networks*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Όπως το θέτει ο Γερμανός κοινωνιολόγος Dirk Baecker,⁶³ οι «φούσκες φίλτρα» (filter bubbles) που σχηματίζονται γύρω από τα fake news, είναι *milieus* από ανθρώπους οι οποίοι θέλουν να τα πιστεύουν, διότι μπορούν έτσι να χρησιμοποιήσουν τα fake news ως εναντίωση σε έναν κόσμο που δεν μπορούν αλλά ούτε θέλουν πια να τον κατανοήσουν. Όταν κανείς θέλει να πιστέψει το ψευδές για να νιώσει καλύτερα, τότε τα επιχειρήματα είναι άχρηστα και τα γεγονότα αχρείαστα, όπως συνέβαινε στον ανατριχιαστικό «Θαυμαστό Καινούργιο Κόσμο» (1932) του Aldous Leonard Huxley. Η σκόνη που σπκώνουν τα social media καθιστά την αλήθεια απρόσιτη και την κοινωνία αόρατη, όπως θα έλεγε ο Niklas Luhmann, πράγμα που θέτει σε κίνδυνο την ίδια τη φιλελεύθερη δημοκρατία.

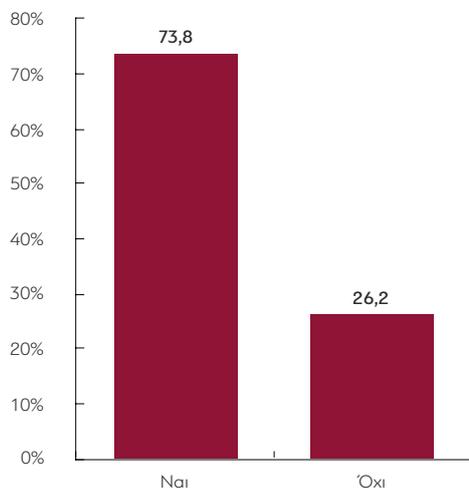
7.2 Διάκριση ψευδών ειδήσεων

Παρότι, όπως αναδείχθηκε παραπάνω, οι Έλληνες χρήστες του διαδικτύου εμφανίζονται σκεπτικοί σε ό,τι αφορά την αξιοπιστία των πληροφοριών που βρίσκουν στο διαδίκτυο, χρησιμοποιούν τα social media ως πηγή ειδήσεων⁶⁴ και φαίνεται να θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς στο να διακρίνουν τις ψευδείς ειδήσεις στο διαδίκτυο. Σύμφωνα με το Γράφημα 43, περισσότεροι από επτά στους δέκα χρήστες δηλώνουν ότι μπορούν να διακρίνουν τις ψευδείς ειδήσεις, ενώ περίπου 2,5 στους δέκα δεν θεωρούν ότι έχουν αυτήν την ικανότητα. Ωστόσο, όπως σημειώθηκε προηγουμένως, στο Digital News Report 2019 αναφέρεται για την Ελλάδα ότι στη μακρά λίστα των ιστότοπων υψηλής επισκεψιμότητας υπάρχει ένας αριθμός ιστολογίων και ειδησεογραφικών και ενημερωτικών πηγών που συνδέονται με «επικίνδυνες θεωρίες συνωμοσίας».

⁶³ Baecker, D. (2018 October). Zusammenleben mit nervösen Medien. *Deutschlandfunk Kultur*, 28/10/2018. https://www.deutschlandfunkkultur.de/soziologe-dirk-baecker-ueber-digitalisierung-zusammenleben.2162.de.html?dram:article_id=431636

⁶⁴ Σύμφωνα με την έκθεση Digital News Report 2019, το 67% των Ελλήνων διαβάζουν ειδήσεις στα κοινωνικά μέσα, ενώ το 20% των διαδικτυακών χρηστών δηλώνει ότι τα κοινωνικά μέσα αποτελούν για αυτούς την κύρια πηγή ειδήσεων. Είναι ωστόσο αποδεδειγμένο ότι η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (που παίζουν ρόλο πληροφοριακών ενδιάμεσων) για λόγους ενημέρωσης ενισχύει σημαντικά το ρίσκο της ιικής (viral) εξάπλωσης των ψευδοειδήσεων. Βλ. για παράδειγμα: Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>.

Γράφημα 43. Μπορείτε Να Διακρίνετε Μια Ψευδή Είδση Στο Διαδίκτυο;

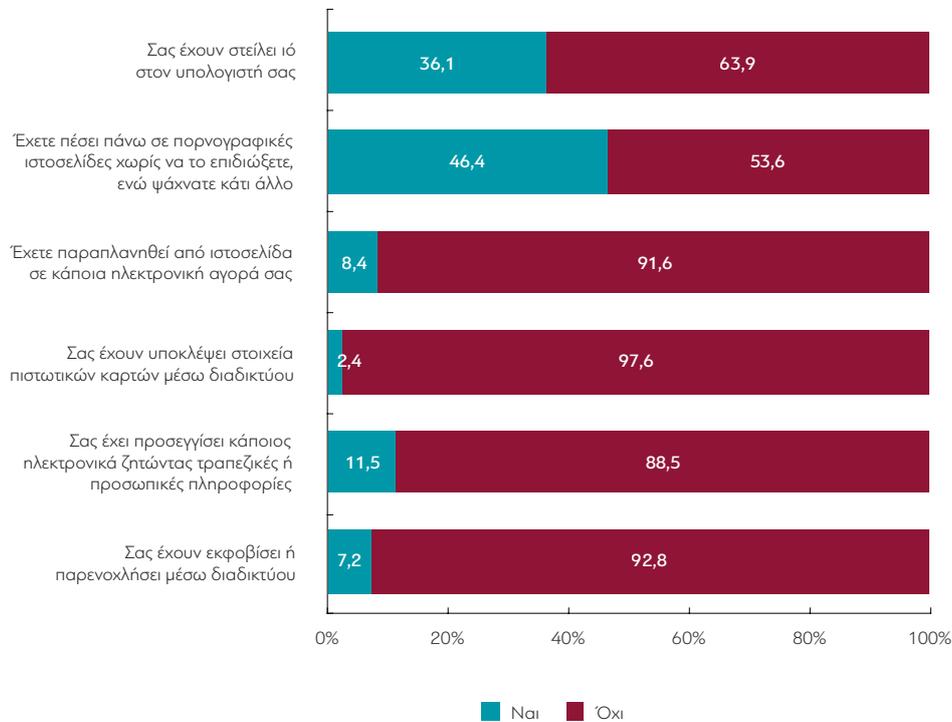

7.3 Θυματοποίηση μέσω διαδικτύου

Σύμφωνα με το Γράφημα 44, οι Έλληνες χρήστες δεν φαίνεται να προσβάλλονται συχνά κατά την περιήγησή τους στο διαδίκτυο. Οι πιο συχνές περιπτώσεις θυματοποίησης αφορούν σε αθέλητη έκθεση σε πορνογραφικό περιεχόμενο (46,4%) και σε προσβολή του υπολογιστή από ιό (36,1%). Ένα ποσοστό 11,5% των Ελλήνων χρηστών αναφέρει ότι τους έχουν προσεγγίσει στο διαδίκτυο ζητώντας τους τραπεζικές ή προσωπικές πληροφορίες, ενώ 8,4% αγόρασαν κάτι από το διαδίκτυο που παρουσιαζόταν παραπλανητικά. Πιο προσωποποιημένες προσβολές, όπως ο εκφοβισμός ή η παρενόχληση στο διαδίκτυο εμφανίζονται σπάνια (7,2%). Εν τω μεταξύ, σοβαρές προσβολές, όπως η κλοπή πληροφοριών για πιστωτικές κάρτες, αναφέρονται επίσης σπάνια (2,4%).

Γράφημα 44. Θυματοποίηση Χρηστών Διαδικτύου

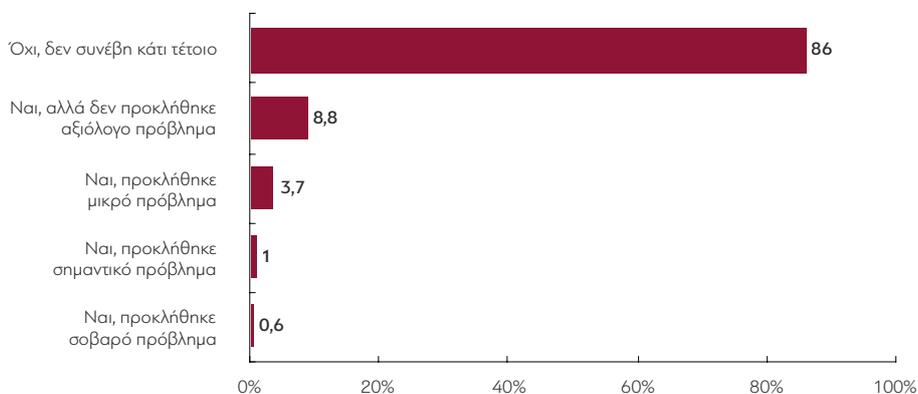
Κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους...

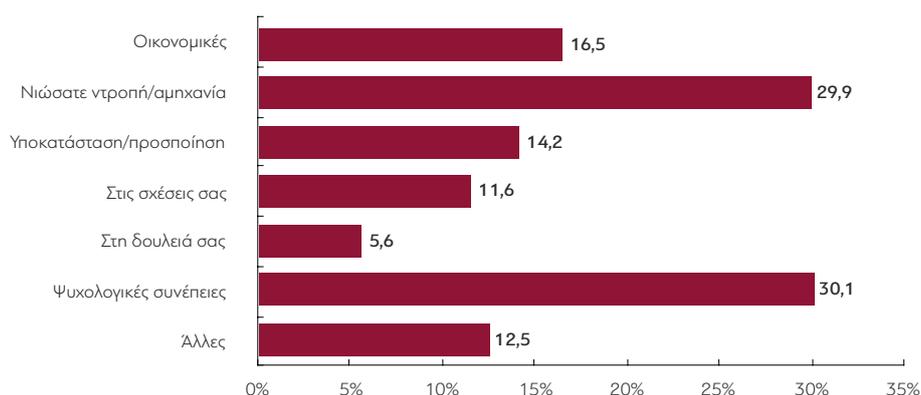
7.4 Παραβίαση της ιδιωτικότητας

Το διαδίκτυο εμφανίζεται να είναι αρκετά ασφαλές, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων χρηστών (86%) δηλώνουν ότι δεν έχουν καμία εμπειρία παραβίασης της ιδιωτικότητάς τους στο διαδίκτυο (κατά το τελευταίο έτος). Σε ένα πολύ μικρότερο ποσοστό, οι χρήστες αναφέρουν περιπτώσεις παραβίασης της ιδιωτικότητάς τους, οι οποίες δεν ήταν πραγματικά επιζήμιες (8,8%), ή προκάλεσαν ελάχιστη ζημιά (3,7%). Σοβαρές παραβιάσεις ιδιωτικότητας αναφέρονται σπάνια, καθώς, σύμφωνα με το Γράφημα 45, ένα ποσοστό μόλις 1% των χρηστών είχαν την εμπειρία μίας σοβαρής παραβίασης της ιδιωτικότητας, η οποία προκάλεσε σημαντικό πρόβλημα, και ένα ποσοστό 0,6% μία παραβίαση που προκάλεσε σοβαρό πρόβλημα. Σε ό,τι αφορά στις επιπτώσεις από την παραβίαση της ιδιωτικότητας, όπως φαίνεται στο Γράφημα 46, αυτές είναι μάλλον προσωποποιημένες, καθώς συχνά αφορούν σε αρνητικά συναισθήματα, όπως αμηχανία (29,9%), ή στην ψυχολογική τους κατάσταση (30,1%) (π.χ. τους κορόιδεψαν ή τους εκφόβισαν). Το 16,5% αναφέρεται σε οικονομικές επιπτώσεις. Επιπλέον, το 14,2% αναφέρει ότι κάποιος προσποιήθηκε ότι ήταν αυτοί στο διαδίκτυο και το 11,1% κάνει λόγο για πρόκληση προβλήματος στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Σε πολύ μικρότερο ποσοστό γίνεται αναφορά σε πρόκληση προβλημάτων στη δουλειά τους (5,6%).

Γράφημα 45. Κατά το τελευταίο έτος, έχει ποτέ παραβιαστεί η ιδιωτικότητά σας στο διαδίκτυο;

Γράφημα 46. Αν ναι, πόσο σοβαρό ήταν το πρόβλημα που δημιουργήθηκε; Ποιες ήταν οι συνέπειες αυτής της παραβίασης;

7.5 Φόβος παραβίασης της ιδιωτικότητας

Περισσότεροι από ένας στους δύο χρήστες του διαδικτύου στην Ελλάδα θεωρούν ότι το διαδίκτυο δεν είναι ασφαλής χώρος περιήγησης σε ό,τι αφορά στην ιδιωτικότητα. Η ανησυχία αυτή ήταν εξίσου έντονη και στους δύο προηγούμενους γύρους του World Internet Project Greece (2015, 2017). Όπως φαίνεται στο Γράφημα 47, το 54,8%⁶⁵ απάντησαν ότι «Δεν υπάρχει ιδιωτικότητα στο διαδίκτυο», ενώ το 60%⁶⁶ δεν συμφωνούν με την άποψη ότι «Οι ανησυχίες για παραβίαση της ιδιωτικότητας στο διαδίκτυο

65 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

66 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

είναι υπερβολικές». ⁶⁷ Καθώς, παραδόξως, το 59,3% ⁶⁸ των χρηστών του διαδικτύου έχουν την εντύπωση ότι μπορούν να ελέγξουν την ιδιωτικότητά τους κατά την περιήγηση στον ιστό, φαίνεται ότι όσοι συνδέονται στο διαδίκτυο αντιμετωπίζουν την ανησυχία τους για παραβίαση της ιδιωτικότητάς τους με ενεργητικό τρόπο. Αυτή η συμπεριφορά επιβεβαιώνεται από ένα μεγάλο ποσοστό των απαντήσεων (68,5%), ⁶⁹ σύμφωνα με τις οποίες οι χρήστες προστατεύουν ενεργά την ιδιωτικότητά τους. Είναι επίσης σημαντικό το εύρημα πως, παρότι η πλειοψηφία δηλώνει ότι δεν έχουν τίποτα να κρύψουν (56,4%), ⁷⁰ προκύπτουν φόβοι για παραβίαση συγκεκριμένων μορφών ιδιωτικότητας. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι (76,5%) ⁷¹ ανησυχούν για την παραβίαση της ιδιωτικότητάς τους από μεγάλες εταιρίες, το 63,5% ⁷² από άλλα πρόσωπα, και το 62,4% ⁷³ από τις κυβερνήσεις. Σχεδόν σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν στο World Internet Project, οι χρήστες του διαδικτύου εκφράζουν περισσότερη ανησυχία για τις επιτηρητικές πρακτικές των ιδιωτικών εταιριών παρά των κυβερνητικών υπηρεσιών. Γενικά, ο φόβος για τέτοιου είδους πρακτικές, όπως επισημαίνει ο Καθηγητής Michael Latzer, τείνει στην αυτολογοκρισία των χρηστών. ⁷⁴

67 Σημειωτέον ότι έρευνα που διενήργησε το Τμήμα Ψηφιακών Συστημάτων του Πανεπιστημίου Πειραιά (από κοινού με την Devolo Hellas) σε φοιτητές έδειξε μεγάλο έλλειμμα εμπιστοσύνης στο διαδίκτυο και, συγκεκριμένα, στο να δώσουν τα πραγματικά τους στοιχεία κατά την εγγραφή σε ιστότοπους (βλ. <https://www.kathimerini.gr/1010414/gallery/tehnologia/diadiktyo/proswpika-dedomena-pagideymena-ston-isto>). Γενικά, όπως φάνηκε και στους δύο προηγούμενους γύρους του WIP Greece (2015, 2017), οι Έλληνες συντάσσονται με τη βασική τάση ανησυχίας που διαμορφώνεται σε διεθνές επίπεδο γύρω από τις επιτηρητικές πρακτικές ιδιωτικών εταιρειών και κυβερνήσεων.

68 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

69 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

70 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

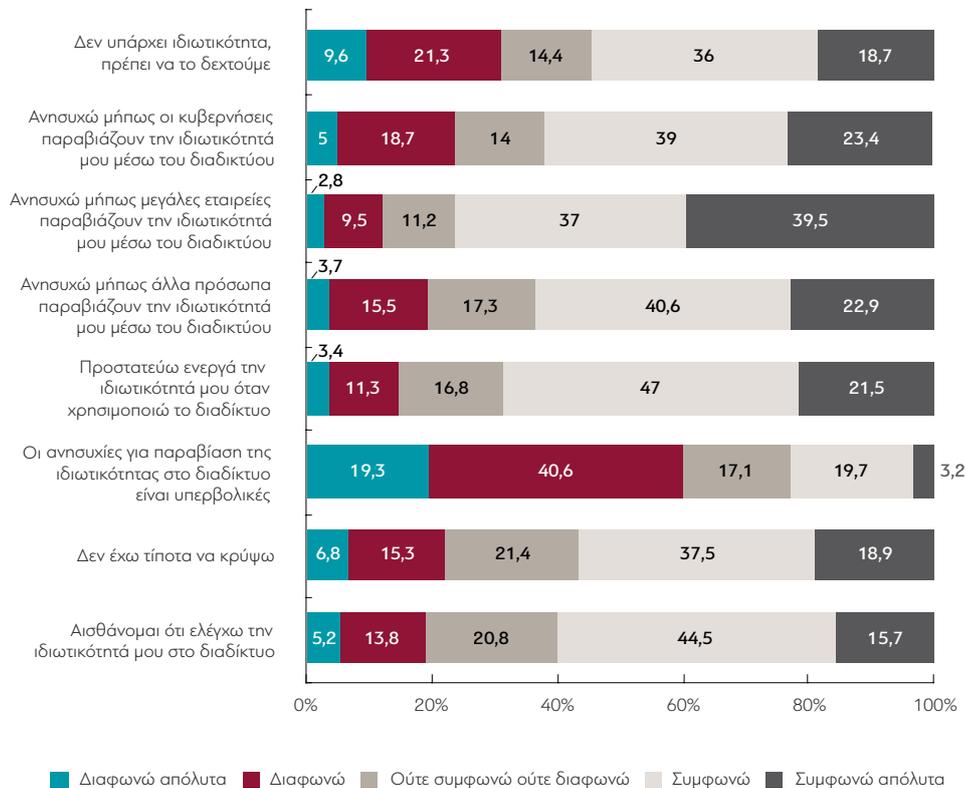
71 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

72 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

73 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

74 World Internet Project - Switzerland 2019, βλ. <https://mediachange.ch/research/wip-ch-2019/>

Γράφημα 47. Σε ποιο βαθμό ανησυχείτε για τους παρακάτω κινδύνους παραβίασης της ιδιωτικότητάς σας στο διαδίκτυο;

7.6 Πολιτική επάρκεια

Επιχειρώντας να προσδιοριστούν οι αντιλήψεις τόσο των χρηστών όσο και των μη χρηστών του διαδικτύου αναφορικά με την **πολιτική επάρκεια**, νοούμενη ως «η συναίσθηση ότι η πολιτική δράση έχει ή μπορεί να έχει επιπτώσεις στην πολιτική διαδικασία έτσι ώστε να αξίζει τον κόπο για κάποιο άτομο να εκπληρώνει τα καθήκοντά του ως πολίτη»,⁷⁵ ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να προσδιορίσουν τον βαθμό που συμφωνούν ή διαφωνούν με τέσσερις προτάσεις. Όπως φαίνεται από το Γράφημα 48, αξίζει να σημειωθεί ότι σχεδόν δύο στους δέκα κρατούν ουδέτερη στάση ή δεν έχουν αποφασίσει για αυτό το θέμα. Το διαδίκτυο φαίνεται να προτιμάται ως πηγή συλλογής πληροφοριών για την πολιτική, καθώς οι περισσότεροι ερωτώμενοι (54,8%)⁷⁶ υποστηρίζουν ότι το διαδίκτυο μπορεί να βοηθήσει τους ανθρώπους να **κατανοήσουν καλύτερα την πολιτική**. Ακόμη, περίπου ένας στους δύο (53,8%)⁷⁷ θεωρούν ότι το διαδίκτυο είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για να ακουστεί η φωνή τους, καθώς συμφωνούν με τη δήλωση ότι

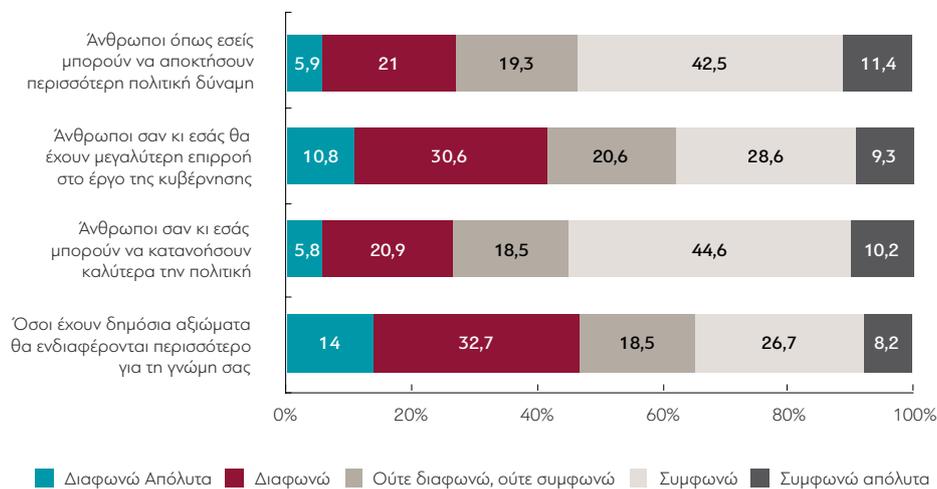
75 Δεμερτζής, Ν. (2017). Το διαδίκτυο στην Κοινωνία της Πληροφορίας: Η Ελληνική περίπτωση και Διεθνείς εμπειρίες. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.) *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

76 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

77 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

μέσα από το διαδίκτυο οι άνθρωποι μπορούν να αποκτήσουν περισσότερη πολιτική δύναμη. Η άποψη όμως ότι το διαδίκτυο μπορεί να ενισχύσει τις δυνατότητες των πολιτών-χρηστών να επηρεάσουν την πολιτική πραγματικότητα μάλλον δεν υποστηρίζεται με βάση τις αρνητικές τους απαντήσεις σε δύο προτάσεις. Πιο συγκεκριμένα, το 41,4%⁷⁸ διαφωνούν με την άποψη ότι μέσα από τη χρήση του διαδικτύου οι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερη επιρροή στο έργο της κυβέρνησης, ενώ το 46,7%⁷⁹ διαφωνούν με το ότι μέσω του διαδικτύου όσοι έχουν δημόσια αξιώματα θα ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη γνώμη τους.

Γράφημα 48. Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις σχετικά με την πολιτική επάρκεια;

7.7 Ελευθερία της έκφρασης

Όλοι οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για τον βαθμό συμφωνίας τους με πέντε προτάσεις που αφορούν σε απόψεις σχετικά με την ελευθερία έκφρασης. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 49, η πλειονότητα (68,7%)⁸⁰ δηλώνει ότι νιώθουν άνετα να λένε ότι σκέφτονται για την πολιτική γενικά, επιβεβαιώνοντας ένα σημαντικό βαθμό ελευθερίας έκφρασης στην Ελλάδα.⁸¹ Σε ό,τι αφορά στο διαδίκτυο, οι περισσότεροι χρήστες και μη χρήστες ισχυρίζονται ότι μάλλον είναι ένα μη ασφαλές περιβάλλον για την έκφραση πολιτικών ιδεών. Το 51,2%⁸² ισχυρίζονται ότι δεν είναι ασφαλές να λες οτιδήποτε σκέφτεσαι για την πολιτική στο διαδίκτυο. Φαίνεται ότι οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν την ελευθερία της έκφρασης στον χώρο του διαδικτύου, καθώς πάνω από

78 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

79 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

80 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

81 Σε πρόσφατη έρευνα της ΕΕ, ωστόσο, οι ερωτηθέντες δήλωσαν ότι επιθυμούν ακόμα περισσότερη ελευθερία και ακόμα περισσότερο πλουραλισμό στο πεδίο των μέσων εν γένει (βλ. www.lawspot.gr/nomika-nea/diafthora-kai-aythairesia-apogoitetyika-ta-apotelesmata-gia-kratos-dikaioy-stin-ellada).

82 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

οχτώ στους δέκα (82,6%)⁸³ συμφωνούν με την πρόταση ότι «Οι άνθρωποι πρέπει να είναι ελεύθεροι να ασκούν κριτική στην κυβέρνησή τους μέσω του διαδικτύου», ενώ περισσότεροι από τέσσερεις στους δέκα (46,8%)⁸⁴ αποδέχονται την έκφραση ακραίων ιδεών στο διαδίκτυο. Στο ίδιο πνεύμα, η πλειονότητα (48,1%)⁸⁵ απορρίπτει τη δυνατότητα να αυξηθεί ο έλεγχος του διαδικτύου από την κυβέρνηση, σε συνέχεια των δύο προηγούμενων γύρων του World Internet Project Greece (2015, 2017).

Γράφημα 49. Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις σχετικά με την ελευθερία της έκφρασης;

83 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

84 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

85 Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

8. Συζήτηση και συμπεράσματα

Με τρόπο ιλιγγιώδη, κατά τον Klaus Schwab,⁸⁶ μπαίνουμε στη νέα ψηφιακή φάση της «παγκόσμιας ολοκλήρωσης», η οποία στηρίζεται πλέον όχι στην άρση των εμπορικών εμποδίων αλλά στη διαρκή συνδεσιμότητα των εθνικών ψηφιακών και δυνητικών συστημάτων και στη συνεχή ροή τεχνολογιών, γνώσης, καινοτομίας, ιδεών και υπηρεσιών. Πρόκειται για τον πυρήνα της λεγόμενης *Παγκοσμιοποίησης 4.0*. Ωστόσο, οι νέες τεχνολογίες εγγράφονται κάθε φορά στο ιδιαίτερο αξιακό και πολιτισμικό πλαίσιο κάθε χώρας «έτσι ώστε να προκύπτουν συγκλίσεις και αποκλίσεις».⁸⁷

Η νέα ψηφιακή κοινωνία προσαρμόζει τις δομές της σε ετερογενή δίκτυα και την κουλτούρα της στην επεξεργασία της ταχύτητας. Ετερογενή δίκτυα παίρνουν τη θέση ομοιογενών λειτουργικών συστημάτων όπως τα γνωρίζουμε από τη νεωτερική κοινωνία. Έχουμε να κάνουμε με απίθανους σχηματισμούς από συστοιχίες (clusters), σπάνιες συνδέσεις ιστοριών, *milieus*, ανθρώπων και οργανώσεων, με ομάδες και κλίκες που διατρέχουν την κοινωνία, χωρίς να αντιλαμβάνεται κανείς από που έρχονται και πώς εξαφανίζονται. Η κουλτούρα μας απομακρύνεται από τη λογική της νεωτερικότητας και αντ' αυτής αποκτά μια πολυπλοκότητα την οποία πρέπει να αντιμετωπίσουμε χωρίς να μπορούμε να την κατανοήσουμε. Η λογική του νέου συνδέσμου των Μέσων (παγκόσμια δικτύωση και σύνδεση όλων των παλιών Μέσων: γλώσσα, εικόνα, ήχος, γραφή) δεν έχει καμία σχέση με τις νεωτερικές μας συνήθειες όπως είναι η κριτική ανάγνωση, η πολιτισμένη συνομιλία, η συγκέντρωση και η προσοχή σ' αυτό που λέει ο άλλος. Σήμερα έχουμε να κάνουμε με τα μέσα μιας πολιτισμικής επανάστασης που μας έχει εισαγάγει στην εποχή της νέας *προφορικότητας* (Bolz 2017).⁸⁸

Μία από τις κύριες αναλυτικές προπαραδοχές της παρούσας έρευνας συνίσταται στο ότι το διαδίκτυο δεν είναι απλώς ένας χώρος επικοινωνίας, αλλά ένας κοινωνικός χώρος που συνδέεται με μια νέα -κυρίαρχη πλέον- ψηφιακή κουλτούρα, η οποία στηρίζεται στη διαχείριση της εικόνας,

86 www.foreignaffairs.gr/articles/72126/klaus-schwab/pagkosmiopoiisi-40

87 Δεμερτζής, Ν. (2017), ό.π.

88 Bolz, N. (2017). Die Pöbel – Demokratie. *Cicero*, No 3 (März 2017), 17-22. Πλέον, η φήμη, τα fake news, η προπαγάνδα και η συκοφαντία επιδρούν ακόμη και αν αντικρούονται από συγκεκριμένα τεκμήρια και γεγονότα, διότι η επικοινωνία γίνεται μέσω των συναισθημάτων, ενώ η μίμηση, οι χειρονομίες και ο τόνος της φωνής επιδρούν περισσότερο από τα ίδια τα επιχειρήματα.

των συμβόλων και των ταυτοτήτων, στην επιλογή των πληροφοριών και στην έκθεση σε αυτές. Οι ιδέες, οι εικόνες και οι ειδήσεις ανταγωνίζονται διαρκώς για την προσοχή μας. Στο χώρο αυτό μεγαλώνουν οι νέες γενιές (οι αποκαλούμενοι «ιθαγενείς του διαδικτύου»), που έχουν περιορισμένη σχέση με τις κουλτούρες της ομιλίας, της γραφής και της τυπογραφίας/βιβλίου (οι οποίες φυσικά συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά είναι σε σταθερή υποχώρηση). Δεδομένου ότι τα Μέσα δεν είναι εργαλεία, αλλά κατά κάποιον τρόπο «ζωτικοί χώροι», σύμφωνα με τον Dirk Baecker, καθώς επίσης ότι οι άνθρωποι είναι προϊόντα όχι μόνον των ψηφιακών μέσων, αλλά της γλώσσας, της γραφής, της τυπογραφίας και της φωτογραφίας, γίνεται σαφές ότι η (μη αντιστρέψιμη) ψηφιοποίηση αλλάζει ριζικά τον τρόπο που σκεπτόμαστε και αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα, την επικοινωνία, την ιστορία και την πολιτισμική μνήμη. Ψηφιοποίηση σημαίνει ότι στα ηλεκτρονικά μέσα γενικά και τα κοινωνικά δίκτυα ιδιαίτερα παίρνουμε κάθε μέρα και ένα μάθημα σε θέματα δυναμικής των δικτύων. Για να κατανοήσουμε τη θεμελιώδη συστημική αλλαγή που εκτυλίσσεται με την καθιέρωση των νέων Μέσων, πρέπει να δούμε κατάματα ότι τα Μέσα αλλάζουν εκ βάθρων τον τρόπο που βιώνουμε τον εαυτό μας, τον κόσμο και την κοινωνία.

Η ερευνητική κοινότητα καλείται πλέον να ασχοληθεί συστηματικά με την παραπάνω νέα κυρίαρχη λογική (προωθώντας το μιντιακό εγγραμματισμό και ένα είδος ψηφιακού διαφωτισμού) και να βοηθήσει τον παραγωγικό αναστοχασμό της κοινωνίας πάνω στις πολύπλοκες διαδικασίες δημιουργίας δικτύων δράσης, πέραν από τις πάσης φύσεως αποφευκτικές, φοβικές ή νεολουδίτικες τάσεις απόρριψης (εφόσον ο νεολουδιτισμός είναι σαφώς πιο προβληματικός από τα όποια κακώς κείμενα ανακύπτουν από το διαδίκτυο). Καθήκον μας πλέον είναι, για να παραφράσουμε τον Timothy Snyder,⁸⁹ να φανταζόμαστε καλύτερους (ψηφιακούς) κόσμους, αλλά και ταυτόχρονα να σκεπτόμαστε πώς θα εμποδίσουμε τους χειρότερους, όπως λ.χ. υποδεικνύουν οι πρόσφατες θεωρητικές έννοιες της «ψηφιακής δικτατορίας»⁹⁰ και του «ψηφιακού φεουδαλισμού».⁹¹

Στο αναλυτικό πλαίσιο των εν εξελίξει πολύπλοκων διαδικασιών, οφείλουμε, για να θυμηθούμε τον Edgar Morin, να αναπτύξουμε σύνθετους τρόπους σκέψης και αντίληψης των πραγμάτων. Άλλωστε, μία από τις αξονικές-οργανωτικές αρχές της σύγχρονης μετανεωτερικής κοινωνίας είναι η εγγενής και ριζωματική της αμφιρροπία, όπως εύστοχα το έθεσε ο Zygmunt Bauman.⁹² Θεσμικές ρυθμίσεις, πολιτικοί προσανατολισμοί και αξίες δεν ακολουθούν τόσο την αλληλο-αποκλειόμενη δυιστική λογική του «είτε το ένα είτε το άλλο», όσο το πολιτισμικό συνδυαστικό πρότυπο «και το ένα και το άλλο», κάτι που συστηματικά ανέδειξε στην κοινωνιολογική του θεωρία ο Ulrich Beck.⁹³

89 Snyder, T. (2017). *Απέναντι στην τυραννία: 20 μαθήματα από τον 20ό αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

90 Harari, Y. N. (2018). *21 Μαθήματα για τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρειας.

91 Χτούρης, Σ. (2017). *Οι νέοι στην Ελλάδα σήμερα: Κοινωνική κατάσταση, εργασία και κοινωνικά δίκτυα - Η εποχή της Generation G*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο.

92 Bauman, Z. (1993). Postmodernity, or living with ambivalence. In J. Natoli & L. Hutcheon (eds), *A Postmodern Reader*. Albany, NY: State University of New York Press.

93 Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Στο παρόν συμφραζόμενο, διαμορφώνονται ταυτόχρονα νέες ευκαιρίες και νέες απειλές για τη δημοκρατία, αρκετές από τις οποίες προκύπτουν από τη μη γραμμική δυναμική των ψηφιακών μέσων και των ΤΠΕ γενικότερα.⁹⁴

Από τη μια πλευρά, λειτουργεί ως παρατηρητική, συμμετοχική και διαβουλευτική δημοκρατία καθώς τα διαδικτυακά νέα μέσα δυναμικά: (α) επιτρέπουν τον συστηματικό έλεγχο των ελίτ από εναλλακτικά μέσα ενημέρωσης (και όχι μόνο), τουλάχιστον ως προς όσα διαμείβονται στη δημόσια σφαίρα, (β) προσφέρουν εναλλακτικές και υπαλλακτικές μορφές πολιτικής συμμετοχής, όπως λ.χ. διαδικτυακές ψηφοφορίες και ψηφιακές δικτυώσεις που ενισχύουν την κοινωνία πολιτών, (γ) λειτουργούν ως πλατφόρμες διαβούλευσης πάνω σε δημόσιες πολιτικές ενδυναμώνοντας την ιδιότητα του πολίτη.

Από την άλλη πλευρά, λόγω κυρίως της ηγεμονίας των οικονομικών ελίτ επί των πολιτικών και της συγκέντρωσης ιδιοκτησίας στον χώρο και των ψηφιακών πλατφορμών και των ψηφιακών μέσων ενημέρωσης (κάτι που αναφέρεται και ως σύμπτωμα του σύγχρονου κυβερνοκαπιταλισμού), λειτουργεί ολοένα και περισσότερο ως απισχνασμένη και κυνική (μετα) δημοκρατία. Δηλαδή ως ένα προσχηματικό σύστημα διαμεσολάβησης συμφερόντων όπου: (α) ελλοχεύουν πρακτικές επιτήρησης, αυταρχισμού και εκλογικής χειραγώγησης,⁹⁵ (β) πολιτικοί και πολίτες δεν δεσμεύονται ουσιαστικά από νεωτερικές δημοκρατικές αξίες (ανεκτικότητα, δικαιοσύνη, κράτος δικαίου, διάλογος, σεβασμός του άλλου, πλουραλισμός, διαφάνεια, κ.ά.), (γ) το δημόσιο συμφέρον κατακερματίζεται σε ιδιότυπα κλειστά και αυτο-αναφορικά «φόρα» συζητήσεων και ενημερωτικών ή ειδησεογραφικών ιστοτόπων.⁹⁶

Μια παρόμοια «αμφιρροπία» εντοπίζεται στο ιδιαίτερο πεδίο της ελληνικής νεολαίας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα World Values Survey Greece,⁹⁷ τα άτομα νεότερης ηλικίας, με υψηλότερο εισόδημα και μορφωτικό επίπεδο (και με περισσότερο ορθολογικές και μετα-υλιστικές αξίες), χρησιμοποιούν περισσότερο τα κοινωνικά μέσα (social media) και ενημερώνονται από αυτά, οργανώνοντας παράλληλα online πολιτικές δραστηριότητες και ενθαρρύνοντας άλλους να ενταχθούν σε ποικίλες μορφές συλλογικής δράσης. Όμως, η ποιοτική εμπειρική έρευνα⁹⁸ πάνω στη χρήση αυτή δείχνει μια κλιμάκωση του φαινομένου των «θαλάμων αντίληψης»

94 Βλ. Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (2017). *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

95 <https://www.freedomonthenet.org/report/freedom-on-the-net/2019/the-crisis-of-social-media>

96 Demertzis, N., & Tsekeris, C. (2018). *Multifaceted European Public Sphere: Socio-Cultural Dynamics* (Media@LSE Working Paper Series No. 51). London: LSE.

97 Κονιόρδος, Σ. (2018). *Report of the findings of the World Value Survey-wave 7 in Greece*. Αθήνα: Διανέοσις. Βλ. <https://www.dianeosis.org/research/world-values-survey/>

98 Τσιβάκου, Ι. (2017). *Ατομικισμός και φιλία: Η ταυτότητα των νέων Ελλήνων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

(echo chambers),⁹⁹ καθώς οι νέοι, αν και σαφώς περισσότερο κοσμοπολίτες, τείνουν να είναι επιλεκτικά εκτεθειμένοι σε πληροφορίες και απόψεις που απλώς επικυρώνουν τις υφιστάμενες πεποιθήσεις και μεροληψίες τους. Σε αυτό το πολύπλοκο διαδικτυακό οικοσύστημα, όπως περιγράφει η Ιωάννα Τσιβάκου,¹⁰⁰ η επιδίωξη της φιλίας καταλήγει στη ναρκισσιστική επιβεβαίωση του εγώ, ενώ η αναζήτηση της ελευθερίας και της αυτοπραγμάτωσης οδηγεί σε έξαρση των ατομιστικών αξιών, στην κουλτούρα του «ιδιωτικού ατόμου».¹⁰¹ Πρόκειται για τα χαρακτηριστικά μιας αναδυόμενης νεανικής ψηφιακής κουλτούρας που σιωπηρά υπονομεύει τις θεμελιώδεις έννοιες της αλήθειας, του δημιουργικού διαλόγου, της δημοκρατικής συναίνεσης, της ανοιχτής δημόσιας σφαίρας και της πολιτικής κοινότητας που συνέχει τα μέλη της και επιτρέπει την αμοιβαία (ενσυναίσθητική) κατανόηση.

Επί του παρόντος, η καταγεγραμμένη διάχυτη δυσπιστία, ο αυξανόμενος κατακερματισμός των online πηγών, η «υπερ-ιδεολογία» της διασκέδασης και το διαδικτυακό «καφενείο»¹⁰² αναμφίβολα ευνοούν την πλευρά της *απισχνασμένης δημοκρατίας*, σε βάρος της ισχυρής διαβουλευτικής δημοκρατίας. Απηκώντας ίσως την αναλογική ή εξωδιαδικτυακή ελληνική κοινωνία, η οποία φαίνεται να στερείται μιας επαρκούς πρόσληψης της αυτονομίας, της κοινωνίας πολιτών και της κουλτούρας διαλόγου, η ψηφιακή ανασυγκρότηση της συλλογικής συνείδησης, ιδίως στο πλαίσιο της προϊούσας κρίσης (ή της μετα-κρίσης), κλείνει μάλλον περισσότερο προς παρωχημένες λογικές. Κλείνει δηλαδή προς την εντατικοποίηση της αντιπάθειας και της απόστασης, του διχασμού και της πόλωσης,¹⁰³ της επιθετικότητας και των ανέξοδων συγκρούσεων, της εσωστρέφειας και της καχυποψίας, του αντιδραστισμού¹⁰⁴ και της μισαλλοδοξίας.¹⁰⁵ Και λιγότερο προς την ενίσχυση της πολιτικής εμπιστοσύνης, της κοινωνικής κινητικότητας και του γεφυρωτικού και διασυνδεδετικού κοινωνικού κεφαλαίου, της ποιότητας της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της ανοιχτής «συλλογικής νοημοσύνης».¹⁰⁶ Στο συμφραζόμενο του ελληνικού διαδικτύου, η προσλαμβανόμενη ελευθερία της

99 Με τον όρο «θάλαμοι αντίκλισης» εννοούμε τα στεγανά και αδιαπέραστα δίκτυα/περιβάλλοντα ψηφιακής επικοινωνίας μεταξύ ατόμων με τις ίδιες απόψεις, μια κακοφωνία από ερμητικά κλειστές κοινότητες και μικρο-θαλάμους αυτό-θαυμαζομένων χρηστών. Ο όρος αυτός είναι συναφής με την έννοια του «προστατευτικού αυτοεγκλεισμού» (cocooning effect) του Frank Webster, καθώς και με την έννοια του «αστερισμού φυλών» (constellation of tribes) του Manuel Castells.

100 Τσιβάκου, Ι. (2017). *Ατομικισμός και φιλία: Η ταυτότητα των νέων Ελλήνων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

101 Gauchet, M. (2002). *La démocratie contre elle-même*. Paris: Gallimard-Tel.

102 Πρόκειται για ένα φαινόμενο που αναδύεται ενάντια στην κοινή αντίληψη του κόσμου και στην πραγματική δημόσια σφαίρα όπου μπορεί ο καθένας να ασκήσει κριτική στον άλλο και να υπάρχει ουσιαστική ανταλλαγή επιχειρημάτων. Βλ. για παράδειγμα: Τσέκερης, Χ. (2020). Το καφενείο μετοκόμισε στο Ίντερνετ (Συνέντευξη στην Τασούλα Καραϊσκάκη). *Η Καθημερινή*, 11.02.2020. <https://www.kathimerini.gr/1063910/gallery/tehnologia/diakiktyo/to-kafeneio-metakomise-sto-internet>

103 Η πόλωση και ο κατακερματισμός είναι έντονα χαρακτηριστικά του ελληνικού μιντιακού τοπίου, σύμφωνα με την έκθεση Digital News Report 2019.

104 Capelos, T., Katsanidou, A., & Demertzis, N. (2017). Back to black: Values, ideology and the black box of political radicalization. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 35(1), 35-68.

105 Zeri, P., Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2018). *Investigating the Macedonia Name Dispute in the Twitter Era: Implications for the Greek Identity Crisis* (GreeSE Paper No. 127). London: Hellenic Observatory LSE.

Βλ. επίσης Afouxenidis, A. (2015). Social media and politics: Contestation, mediation and civil society. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 144(1), 3-19.

106 Christakis, N. A., & Fowler, J. H. (2010). *Συνδεδεμένοι: Η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο.

έκφρασης οδηγεί πράγματι σε αδιαλλαξία και πολιτισμικό θρυμματισμό (ή κατακερματισμό), στον βαθμό που το διαδίκτυο χρησιμοποιείται κυνικά «ως εγωκεντρικό μέσο για να διευκολύνει, αφενός, την επιλεκτική έκθεση στις πληροφορίες που συνάδουν με προϋπάρχουσες προκατανοήσεις, προκαταλήψεις και στερεότυπα και, αφετέρου, την έκφραση αυτοαναφορικών και διχαστικών απόψεων».¹⁰⁷

Με άλλα λόγια, η Ελλάδα φαίνεται να παρουσιάζει, κατά το μάλλον ή ήττον, συμπτώματα μιας *κοινωνίας θαλάμων αντήρησης*,¹⁰⁸ με το ψηφιακά απαίδευτο και ευάλωτο (λόγω της κρίσης) κοινωνικό υποκείμενο να έχει μια ψευδαίσθηση ελέγχου της ιδιωτικότητας και πιθανώς να κινδυνεύει να καταστεί εύκολο θύμα της ακατάσχετης πληροφοριακής ροής. Η ροή αυτή, σε άμεσο συνδυασμό με την εξασθένηση της συλλογικής μνήμης και τη δομική αδυναμία εστίασης της προσοχής,¹⁰⁹ εν γένει τροφοδοτεί την κλιμακωτή και ανεξέλεγκτη εξάπλωση των λαϊκιστικών ψευδοειδήσεων (ή των θεωριών συνωμοσίας) και του αξιακού σχετικισμού, τον δογματισμό και τον φανατισμό, την άγνοια και στείρα αμφισβήτηση και αντιπαράθεση, τις εφήμερες και κλυδωνιζόμενες κοινωνικές σχέσεις (πέρα από το κουκούλι της οικογένειας), τη στέρση των δυνατοτήτων του ατόμου για δημιουργικό αναστοχασμό και αυτοπραγμάτωση, καθώς και το σχηματισμό «υδαρών» και «ασταθών συνειδήσεων».¹¹⁰ Επίσης, στη χώρα μας όλα δείχνουν πως «δεν έχουν αλλάξει και πολλά σε σχέση με τις παλιές πολιτικές επικοινωνιακές πρακτικές».¹¹¹ Σε γενικές γραμμές, η ελληνική κοινωνία των δικτύων είναι μια ψηφιακά ανώριμη, απροετοίμαστη και ευάλωτη κοινωνία.

Σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, η αναπτυξιακή στρατηγική της Ελλάδας θα πρέπει να δώσει άμεση προσοχή και προτεραιότητα στη χρηματοδότηση των επενδύσεων σε ΤΠΕ (συμπεριλαμβανομένης της αποτελεσματικής και ώριμης υιοθέτησής τους από το κράτος, τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις), καθώς και των επενδύσεων στο ποιοτικό θεσμικό περιβάλλον, στην κοινωνική συνοχή και στο ψηφιακό ανθρώπινο κεφάλαιο, π.χ. ψηφιακή παιδεία, ψηφιακές μετα-δεξιότητες και «ψηφιακή νοημοσύνη»,¹¹² διά βίου κατάρτιση, αξιοποίηση αποφοίτων STEM υψηλής ειδίκευσης, κοκ. Αλλά και στην ουσιαστική υποβοήθηση της έρευνας και της καινοτομίας (σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα), καθώς και στην καλύτερη ενημέρωση των πολιτών και των επιχειρήσεων για τα πολλαπλά οφέλη και τη δυναμική που συνεπάγεται η χρήση των ΤΠΕ. Τα παραπάνω συνιστούν απαραίτητες

107 Δεμερτζής, Ν. (2017), ό.π.

108 Zeri, P., Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2019). *The social power dynamics of post-truth politics: How the Greek youth perceives the "powerful" foreigners and constructs the image of the European partners* (GreeSE Paper No. 142). London: Hellenic Observatory LSE.

109 Qiu, X., Oliveira, D. F., Shirazi, A. S., Flammini, A., & Menczer, F. (2017). Limited individual attention and online virality of low-quality information. *Nature Human Behaviour*, 1(7), 0132.

110 Τσιβάκου, Ι. (2010). *Εν κινδύνω: Από την τεχνολογία στην ηθική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

111 Πουλακιδάκος, Σ., & Βενετή, Α. (2017). Η χρήση του Twitter και η ποιότητα του πολιτικού διαλόγου. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

112 Coccorocchia, C. (2018, February 06). Forget IQ: Digital intelligence will be what matters in the future. *World Economic Forum Agenda 2018*. <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/digital-intelligence-internet-safety-future/>

προϋποθέσεις για τη γρήγορη και βιώσιμη μετάβαση και προσαρμογή της χώρας στη σύγχρονη παγκόσμια ψηφιακή, μετα-ψηφιακή και διαμεσική πραγματικότητα και τη λεγόμενη 4η Βιομηχανική Επανάσταση (που έχει ως αιχμή το μετα-διαδίκτυο των πραγμάτων και τη διασύνδεση του φυσικού με τον ψηφιακό κόσμο¹¹³). Μια μετάβαση που διανοίγει χώρους ασύλληπτων δυνατοτήτων, αλλά πιθανώς θα αποτελέσει πηγή δύσκολων ηθικών διλημάτων και πεδίο σύγκρουσης μεταξύ παλαιών και νέων αξιών, αντιλήψεων, μορφών γνώσης και τρόπων ζωής.

Στο άμεσο μέλλον, θα ήταν σημαντικό να συσχετισθούν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας με τα αποτελέσματα άλλων χωρών που συμμετέχουν στο WIP, αλλά και άλλων εμπειρικών ερευνών (π.χ. PIAAC, WVS, EVS, κ.ά.), όπως επίσης και διαχρονικά μέσα από τα επόμενα κύματα του WIP, καθώς και με ποιοτικές μελέτες περιπτώσεων και υπολογιστικές προσεγγίσεις. Έτσι, θα εμβαθύνουμε έτι περαιτέρω την κατανόσή μας στο ελληνικό διαδίκτυο και θα έχουμε την ευκαιρία για μια περισσότερο σύνθετη και ολοκληρωμένη θεώρηση των πολύπλοκων φαινομένων του ψηφιακού κόσμου μας.

113 Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum. Βλ. επίσης Tsekeris, C. (2019). Surviving and thriving in the Fourth Industrial Revolution: Digital skills for education and society. *Homo Virtualis*, 2(1), 34-42.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Afouxenidis, A. (2015). Social media and politics: Contestation, mediation and civil society. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 144(1), 3-19.
- Baecker, D. (2018 October). Zusammenleben mit nervösen Medien. *Deutschlandfunk Kultur*, 28/10/2018. https://www.deutschlandfunkkultur.de/soziologe-dirk-baecker-ueber-digitalisierung-zusammenleben.2162.de.html?dram:article_id=431636
- Bauman, Z. (1993). Postmodernity, or living with ambivalence. In J. Natoli & L. Hutcheon (eds), *A Postmodern Reader*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Berners-Lee, T. (2019, March 12). *30 years on, what's next #ForTheWeb?*. Geneva: World Wide Web Foundation. <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30/>
- Bolz, N. (2017). Die Pöbel – Demokratie. *Cicero*, No 3 (März 2017), 17-22.
- Capelos, T., Katsanidou, A., & Demertzis, N. (2017). Back to black: Values, ideology and the black box of political radicalization. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 35(1), 35-68.
- Christakis, N. A., & Fowler, J. H. (2010). *Συνδεδεμένοι: Η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο.
- Clark, S. C. (2001). Work cultures and work/family balance. *Journal of Vocational behavior*, 58(3), 348-365.
- Cocorocchia, C. (2018, February 06). Forget IQ: Digital intelligence will be what matters in the future. *World Economic Forum Agenda 2018*. <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/digital-intelligence-internet-safety-future/>
- Demertzis, N. (1997). Greece. In R. Eatwell (Ed.), *European Political Culture*. London: Routledge.
- Demertzis, N., & Tsekeris, C. (2018). *Multifaceted European Public Sphere: Socio-Cultural Dynamics* (Media@LSE Working Paper Series No. 51). London: LSE.

- European Commission (2018, March 12). *Final results of the Eurobarometer on fake news and online disinformation*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-results-eurobarometer-fake-news-and-online-disinformation>
- European Parliament. (2018). *European Artificial Intelligence leadership: The path for an integrated vision*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU\(2018\)626074_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU(2018)626074_EN.pdf)
- Fuhse, J. A. (2018). New Media and Socio-Cultural Formations. *Cybernetics & Human Knowing*, 25(4), 73-96.
- Gauchet, M. (2002). *La démocratie contre elle-même*. Paris: Gallimard-Tel.
- Harari, Y. N. (2018). *21 Μαθήματα για τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρειας.
- Hindman, M. (2018). *The internet trap*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Kontolaimou, A., & Skintzi, G. (2018). Digitisation patterns of the Greek economy and society. *Greek Economic Outlook*, 37(1), 41-48.
- Levy, R. (2019). *Social Media, News Consumption and Polarization: Evidence from a Field Experiment* (Job Market Paper), Yale University. [https://levyroee.github.io/Papers/Social Media and Polarization.pdf](https://levyroee.github.io/Papers/Social%20Media%20and%20Polarization.pdf)
- Pickard, S. (2016). *A sociological examination of how we age and are aged through the life course*. London: Sage.
- Poushter, J. (2017, April 20). *Not everyone in advanced economies is using social media*. Washington: Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/20/not-everyone-in-advanced-economies-is-using-social-media/>
- Qiu, X., Oliveira, D. F., Shirazi, A. S., Flammini, A., & Menczer, F. (2017). Limited individual attention and online virality of low-quality information. *Nature Human Behaviour*, 1(7), 0132.
- Sampson, T. D. (2012). *Virality: Contagion Theory in the Age of Networks*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum.
- Snyder, T. (2017). *Απέναντι στην τυραννία: 20 μαθήματα από τον 20ό αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Sweney, M. (2020). Vodafone reports 50% rise in internet use as more people work from home. *The Guardian*, 18.03.2020, <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/18/vodafone-rise-data-usage-more-people-work-from-home-coronavirus>

- Tsekeris, C. (2019). Surviving and thriving in the Fourth Industrial Revolution: Digital skills for education and society. *Homo Virtualis*, 2(1), 34-42.
- Tsekeris, C., & Katerelos, I. (2014). *The Social Dynamics of Web 2.0: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.
- Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2018, December). *Inequality and digital governance in contemporary Greece*. Paper presented at the International Conference on Diversity in Adult Education, Athens, Greece.
- Van Ark, B., O'Mahoney, M., & Timmer, M. P. (2008). The productivity gap between Europe and the United States: Trends and causes. *Journal of Economic Perspectives*, 22(1), 25-44.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>
- Weinberger, D. (2019). *Everyday chaos: Technology, complexity, and how we're thriving in a new world of possibility*. Cambridge, MA: Harvard Business Press.
- Zeri, P., Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2018). *Investigating the Macedonia Name Dispute in the Twitter Era: Implications for the Greek Identity Crisis* (GreeSE Paper No. 127). London: Hellenic Observatory LSE.
- Zeri, P., Tsekeris, C., & Tsekeris, T. (2019). *The social power dynamics of post-truth politics: How the Greek youth perceives the "powerful" foreigners and constructs the image of the European partners* (GreeSE Paper No. 142). London: Hellenic Observatory LSE.
- Δεμερτζής, Ν. (2017). Το διαδίκτυο στην Κοινωνία της Πληροφορίας: Η Ελληνική περίπτωση και Διεθνείς εμπειρίες. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.) *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (2017). *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ΕΛΣΤΑΤ. (2019). Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας από Νοικοκυριά και Άτομα: Έτος 2019, 8/11/2019. <https://www.statistics.gr/documents/20181/adbe1a27-e2d2-5529-2f50-6872239bbff7>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019). Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας 2019: Έκθεση χώρας για την Ελλάδα. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59992
- Καλογερόπουλος, Α. (2019). *Οι Ψηφιακές Ειδήσεις στην Ελλάδα 2019*. Αθήνα: Διανέοσις. <https://www.dianeosis.org/2019/06/digital-news-report-2019/>
- Καλύβας, Σ. (2019). Μετά την κρίση. *Καθημερινή της Κυριακής*, 06.10.2019.
- Κονδύλη, Δ. (2017). Δευτερογενής προφορικότητα και χρήσεις του διαδικτύου. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.) *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

- Κονιόρδος, Σ. (2018). *Report of the findings of the World Value Survey-wave 7 in Greece*. Αθήνα: Διανέοσις. <https://www.dianeosis.org/research/world-values-survey/>
- Μακαντάση, Φ. (2018). Πώς οι διαγενεακές σχέσεις επηρεάζουν την απασχόληση και την ευημερία των νέων Ελλήνων. *διαΝΕΟσις*, Ιανουάριος 2018, <https://www.dianeosis.org/2018/01/pos-oi-diageneakes-sxeseis-epireazoygn-tin-apasxolisi-kai-tin-evimeria-twn-newn-ellinwn/>
- Παπαηλία, Π., & Πετρίδης, Π. (2015). *Ψηφιακή εθνογραφία* [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. <http://hdl.handle.net/11419/6117>
- Πουλακιδάκος, Σ., & Βενετή, Α. (2017). Η χρήση του Twitter και η ποιότητα του πολιτικού διαλόγου. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Στυλιανού, Σ., & Μηλιώνη, Δ. (2017). Κοινωνικό κεφάλαιο και διαδίκτυο: Πώς η γενικευμένη εμπιστοσύνη επηρεάζει το δεσμευτικό, γεφυρωτικό και διασυνδεδετικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσέκερης, Χ. (2020). Το καφεενείο μετακόμισε στο Ίντερνετ (Συνέντευξη στην Τασούλα Καραϊσκάκη). *Η Καθημερινή*, 11.02.2020. <https://www.kathimerini.gr/1063910/gallery/teχνologia/diadiκtyo/to-kafeneio-metakomise-sto-internet>
- Τσιβάκου, Ι. (2010). *Εν κινδύνω: Από την τεχνολογία στην ηθική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Τσιβάκου, Ι. (2017). *Ατομικισμός και φιλία: Η ταυτότητα των νέων Ελλήνων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Χτούρης, Σ. (2017). *Οι νέοι στην Ελλάδα σήμερα: Κοινωνική κατάσταση, εργασία και κοινωνικά δίκτυα - Η εποχή της Generation G*. Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο.

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ